

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

**MUSUL'UN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA
JEOPOLİTİK ETKİLERİ**

**Hazırlayan
Mehmet KAYIK**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Halit MAMMADOV**

Yüksek Lisans Tezi

**Şubat 2016
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

**MUSUL'UN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA
JEOPOLİTİK ETKİLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Mehmet KAYIK**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Halit MAMMADOV**

**Şubat 2016
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Mehmet KAYIK

YÖNERGEYE UYGUNLUK

“Musul’un Türk Dış Politikası’na Jeopolitik Etkileri” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Mehmet KAYIK

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Halit MAMMADOV

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Halit MAMMADOV danışmanlığında Mehmet KAYIK tarafından hazırlanan "Musul'un Türk Dış Politikasına Jeopolitik Etkileri" adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

02.02.2016

JÜRİ

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Halit MAMMADOV

Üye

Yrd. Doç. Dr. İlhan GÜLLÜ

Üye

Doç. Dr. Mehmet ÖCAL

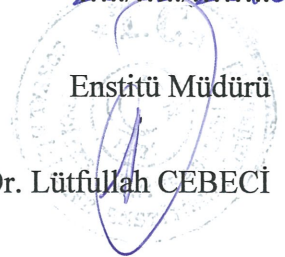
ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 26/02/2016 tarih ve ...05...sayılı kararı ile onaylanmıştır.

26/02/2016

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

TEŞEKKÜR

Öncelikle, yüksek lisans tez danışmanlığımı üstlenen ve çalışmam boyunca hoşgörüsünü ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Halit Mammadov'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Yüksek lisans eğitimim süresince engin bilgileriyle eğitim hayatıma katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Hayriye Atik'e, Doç. Dr. A.Aslıhan Çelenk'e, Doç. Dr. Mehmet Öcal'a, Doç. Dr. İsmail Köse'ye, Doç. Dr. Hakkı Büyükbaş'a ve Yrd. Doç. İlhan Güllü'ye teşekkür ediyorum. Eğitimim süresince yardımlarını esirgemeyen Vedat Solmaz ve Emel Keçeli'nin nezdinde Sosyal Bilimler Enstitüsü idari personeline, hoşgörü ve sabırlarından dolayı teşekkür ederim.

Çalışmam boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme, en derin duygularla teşekkür ediyorum.

Mehmet KAYIK

Aralık 2015

MUSUL'UN TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NA JEOPOLİTİK ETKİLERİ

Mehmet KAYIK

**Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2015
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Halit MAMMADOV**

ÖZET

Musul sorununun Türk dış politikasına jeopolitik etkilerinin incelendiği bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde jeopolitik teoriler ve bu teorilerin ülke siyasetlerine etkileri incelenmiştir. İkinci bölümde, bu çalışmanın temelini oluşturan Musul bölgesinin tarihi ve jeopolitik konumu incelenerek Birinci Dünya Savaşı'ndan günümüze Türk politikasına etkileri incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Türk dış politikasının genel hatları ele alınarak, Irak devleti ile ilişkiler incelenmiştir.

Yapılan araştırma sonrasında, petrol kaynakları bakımından zengin olan Musul'un, büyük devletler tarafından doğrudan veya dolaylı olarak elde tutulmak istendiği görülmektedir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında İngiltere'nin bölgeye büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Türkiye, Musul sorununa tarihi ve kültürel bağları açısından yaklaşmış fakat İngiltere'nin baskısıyla ve o günün şartlarında Musul'u Irak sınırlarında bırakmak zorunda kalmıştır. Sonrasında Irak devleti ile iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmış ve iki ülke sınırlarının güvenliği için karşılıklı işbirliğine gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Jeopolitika, Musul Meselesi, Türk Dış Politikası, Irak, Petrol*

GEOPOLITICAL EFFECTS OF THE MUOSUL TO THE TURKISH FOREGN POLICY

Mehmet KAYIK

Erciyes University, Graduate School of SocialSciences

M.Sc. Thesis, December 2015

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Halit MAMMADOV

ABSTRACT

This study consists of three parts in which the effects of Musul to the Turkish Foreign Policy are examined. In the first part, the geopolitical theories and the effects these theories on nations policies are examined. In the second part, by examining the history and geopolitical position of Musul that constitutes the basis of this study, the effects of it on Turkish politics are examined from World War I. to these days. In the third part, By considering the outlines of the Turkish Foreign Policy, the relationships with Iraq are studied.

After the research, it is seen that Musul which is rich in terms of its oil resources is wanted to be retained by hegemonial countries directly or indirectly. Especially, before and after the World War I, It is understood that Great Britain attaches great importance to the region. Turkey has approached to Musul Issue in terms of the historical and cultural relationships but under pressure from Great Britain and the conditions of the day ,it had to leave Musul within the boundaries of Iraq. After , it has been tried to establish good relations with the Government of Iraq and mutual cooperation has been made for the safety of the two countries' borders.

Key Words:*Geopolitics, Musul issue Turkish Foreign Policy, Iraq, Oil.*

İÇİNDEKİLER

MUSUL'UN TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NA JEOPOLİTİK ETKİLERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	ii
KABUL ONAY	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR CETVELİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜÇ, TEORİ VE TARİH BAĞLAMINDA JEOPOLİTİK

1. Jeopolitikte Güç Parametreleri.....	5
2. Jeopolitik Teoriler	12
2.1. Kara Gücü Eksenli Jeopolitik Yaklaşımlar	14
2.1.1. Alman Jeopolitik Teorisi:.....	14
2.1.2. Rus Jeopolitiği.....	19
2.2. Deniz Gücü Eksenli Jeopolitik Yaklaşımlar	21
2.2.1. İngiliz Jeopolitik Teorisi	21
2.2.2. ABD Jeopolitik Teorisi	24
2.3. Eleştirel Jeopolitik.....	27
3. I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Jeopolitik Yaklaşımlar	31

4. Uluslararası Sistemdeki Dönüşüm ve İki Kutupluluğun Ortaya Çıkması	33
4.1. Yalta Konferansı'nda Jeopolitik Hamleler	34
4.2. Yalta Konferansı'nın Uluslararası Sisteme Etkileri	35
4.3. Potsdam Konferansı	36
4.4. Domino Teorisi	37
4.5. ABD'nin SSCB'ye Karşı Jeopolitik ve Jeoekonomik Hamleleri	38
4.5.1. Truman Doktrini	38
4.6. SSCB'ye Karşı Ekonomik ve Askeri Oluşumlar	40
4.7. SSCB'nin Jeopolitik Hamleleri	41
4.8. Brejnev Doktrini	43
5. Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitik Dönüşüm	45
5.1. Büyük Satranç Tahtası: Zbigniew Brzezinski	47
5.2. Avrasyacılık: Aleksandr Dugin	50
6. Jeopolitik Teoriler Bağlamında Türkiye'nin Konumu	53

İKİNCİ BÖLÜM

MUSUL'UN STRATEJİK ve JEOPOLİTİK KONUMU

1. MUSUL'UN SİYASİ COĞRAFYADAKİ YERİ	59
2. Musul'un Siyasi Tarihi	62
3. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Emperyalist Devletlerin Musul Jeopolitiği	66
3.1. Bağdat-Berlin Demiryolu Projesi'nin İngiliz Jeopolitiği Bağlamında Değerlendirilmesi	68
3.2. Hirtzel Raporu ve İngiliz Petro-politiğinin Bölge Stratejisi	69
3.3. De Bunsen Raporu	71
3.4. Sykes-Picot Antlaşması	72
3.5. Slade Raporu	73
3.6. Mondros Ateşkes Antlaşması ve Musul'un Durumu	75
4. İşgal Sonrasında Yaşanan Gelişmeler	77

5. Milli Mücadele Döneminde Türkiye'nin Musul Politikası	79
6. Lozan Konferansı'nda Musul Meselesi	82
7. Haliç Konferansı	87
8. Milletler Cemiyeti'nde Musul Meselesi	89
9. 1926 Ankara Antlaşması ve Sonuçları	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSUL'UN TÜRK JEOPOLİTİĞİNDEKİ YERİ

1. Musul'un Türk Dış Politikasına Jeopolitik Etkileri	99
2. Petro-politik Perspektiften Musul'un Türk Dış Politikasındaki Yeri	103
3. Irak Ulusal İnşası ve 2003 ABD İşgaline Giden Süreç	105
4. Irak Petro-politiği	112
5. Türkiye-Irak İlişkileri	117
5.1. Petrol Boru Hatlarının İlişkilere Etkisi	120
5.2. Bölgesel Sorunlar Bağlamında İkili İlişkiler	122
6. Irak'ın ABD Jeopolitiğindeki Yeri	123
7. ABD'nin Irak'ı İşgaline Türk Jeopolitiğinin Reaksiyonu	127
SONUÇ	132
KAYNAKÇA	136
EKLER	145
BİYOĞRAFYA	151

KISALTMALAR CETVELİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Central Treaty Organization / Merkezi Antlaşma Teşkilatı
IKDP	: Irak Kürdistan Demokrat Partisi
IKYP	: Irak Kürdistan Yurtseverler Birliği Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization / Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries / Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı
SALT	: Strategic Arms Limitation Talks / Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması
SEATO	: Southeast Asia Treaty Organization / Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDP	: Türk Dış Politikası
UNMOVIC	: The United Nations Monitoring, Verification and Inspection Commission / BM İzleme Değerlendirme ve Denetleme Komisyonu
UNSCOM	: The United Nations Special Commission / BM Özel Komisyonu

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Haushofer'in bölgesel egemenlik alanları	18
Şekil 2. Mackinder'in İç-Dış Kenar Kuşak Teorisi	22
Şekil 3. Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi.....	26
Şekil 4. Çift Kutuplu Sistemde Doğu-Batı Bloğu ve Bağlantısız bölgeler	33

GİRİŞ

Devlet'in ülke içi sorumlulukları, devlet-sivil toplum ilişkisi "siyaset biliminin" alanı olarak görülmektedir, devletin uluslararası sistem içerisindeki diğer devletlerle olan devlet-devlet ilişkisi ise "uluslararası ilişkiler" disiplininin sorumluluğunda görülür.¹ "Uluslararası İlişkiler disiplini, birden çok faktörü göz önünde bulundurarak içinde devletler, kurumlar, şirketler gibi birbirinden farklı formasyonlar bulunduran uluslararası sisteminin içerisinde etkileşimleri inceleyen, analiz eden ve geleceğe yönelik çıkarımlar yapan inter-disipliner bir bilim dalıdır. Bu bilim dalı, teorik çerçevelerini kendi içerisinde geliştirdiği tartışmalardan yararlanarak kurmuş ve bu sayede bilimsel gelişimini sağlamıştır. Jeopolitik ise; Uluslararası ilişkileri mekan faktörü içerisinde incelemekte ve devletlerarası ilişkilerde jeopolitik kavramının stratejik dayanaklarına dikkat çekmektedir."² Bu çerçevede çalışmanın birinci bölümünde jeopolitik teoriler tarihsel ve teorik bağlamda incelenecektir. Uluslararası sistemde devletlerin ilişkilerini etkileyen coğrafya faktörünün, devletlerarasındaki ilişkilere etkileri üzerinde durulmuştur.

İnsanlık tarihinde, ilk insan topluluklarının ortaya çıkışı andan itibaren toplumlar arasında sürekli bir savaş ve güç mücadelesi var olmuştur. Toplumlar arasındaki bu mücadele tarihsel süreç içerisinde değişik sebepler ve amaçlar doğrultusunda gerçekleşmiştir. Topumlar arasında sürekli bir devamlılık gösteren bu mücadele, ilk zamanlarda toprakları genişletmek ve daha geniş bir coğrafyada etkinlik kurabilmeyi amaçlamıştır. Fakat zaman içerisinde yaşanan gelişmeler ve özellikle sanayi devriminden sonra devletlerin değişen ihtiyaçları, bu mücadeleyi önce hammadde ve pazar ihtiyacına göre, daha sonraları ise enerji kaynaklarına yöneltmiştir. Bu bağlamda,

¹ Colin Flint, Peter J. Taylor, *Political Geography: World Economy, Nation State and Locality*, (Çev: Fulya Ereker, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s. 119.; Bülent Şener, *Türk Dış Politikasında Güç Kullanma Seçeneği 1923-2010*, Ankara, Barış Kitapevi, 2013, s. 16-17.

² M. Hayati Taban, *Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve Stratejik Derinliğin Bu Bağlamda İncelenmesi*, Kastamonu Üniversitesi, 2014, s. 22.

değişen dünya düzeni ve buna paralel olarak değişen jeopolitik yaklaşımların değiştiği görülmektedir.

Değişen uluslararası ortam ve devletlerin öncelikleri, jeopolitik yaklaşımlara bir eleştiri getirilmesini ve dünya hakimiyetinin kurulabilmesi için ortaya atılan tezlerin artık geçerli olmadığı görüşünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler sonucunda, artık dünyanın stratejik noktaları olarak petrol kaynaklarının bulunduğu coğrafyalar birincil sırada yer almaya başlamıştır. Yani sanayi alanındaki gelişmeler sonrasında ortaya yeni çıkan durum, toprağa dayalı feodal dönemdeki territoryal mücadelelerin yerini sanayi hammaddeleri için zaruri olan doğal kaynak mücadelesine bırakmıştır. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde “kara hakimiyeti” ve “deniz hakimiyeti” eksenli jeopolitik yaklaşımlar ve “eleştirel jeopolitik” teori üzerinde çalışılmış ve jeopolitik yaklaşımların “petrol” baz alınarak dönüşüm yaşadığı ve geliştirildiği tartışılmıştır.

Bir ülkenin konumlandığı coğrafya, o ülkenin dış siyasetini etkileyen temel unsurların başında gelmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin konumlandığı coğrafya, hem jeopolitik teorilerde belirlenen stratejik bölgelerin merkezinde bulunması hem de enerji rezervlerine olan yakınlığı bakımından uluslararası ilişkiler ve jeopolitika açısından önemlidir. Konumlandığı bölgede önemli bir güç merkezi olan Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemi zaman içerisinde değişim göstermiştir. Bu bağlamda, birinci bölümde son olarak, Türkiye'nin jeopolitik konumu üzerinde durulmuş, Türkiye'nin konumlandığı Anadolu yarımadasının Türk dış politikası ve jeopolitikası analiz edilmiştir. Bununla beraber, bölgesel ve küresel güçler için ne anlam ifade ettiğinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, çalışmamızın temel gayesi olan Musul'un, jeopolitik önemi ve siyasi tarihi araştırılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Musul bölgesinin, neden coğrafi olarak ve siyaseten bu derece önemli olduğu ortaya konmuştur. Uğradığı istilalar sonucunda ve bölgedeki konumundan dolayı, sahip olduğu kültürel çeşitlilikten ve bu kültürel çeşitliliğin Musul ve bölge devletleri üzerinde yarattığı bir etkinin olup olmadığı incelenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kaybedilen Musul topraklarının, söz konusu savaş sırasındaki durumu incelenmiş, bölgenin artan jeopolitik önemi üzerinde durulmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında küresel güçlerden biri olan İngiltere'nin, Musul bölgesine verdiği önemin sebepleri analiz edilmiş, Türk jeopolitikasının bölgede İngiltere ile giriştikleri mücadeleye yer verilmiştir. Savaş sonrasında Lozan görüşmelerinde, Musul bölgesi üzerinde Türkler ve İngilizler tarafından ortaya konulan tezler ve bunun, söz konusu dönemde Türk dış politikası üzerindeki etkileri incelenmiştir. Lozan görüşmelerinde Musul konusunun Türk diplomasisi tarafından ne derece önemli olduğu ve bunun görüşmelere nasıl yansıdığı üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, Lozan görüşmeleri sırasında sonuca bağlanamayan ve daha sonra ikili görüşmelerle çözüme kavuşturulmak üzere görüşme maddelerinden çıkartılan Musul sorunun çözüme kavuşturulma aşamaları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, ikili görüşmelerin yapıldığı Haliç Konferansı sırasında tarafların tutumları ve talepleri incelenmiş ve alınan kararların Türk dış politikasına etkileri değerlendirilmiştir. Haliç Konferansı sırasında Musul sorununun çözüme kavuşturulamama sebepleri ve konunun Milletler Cemiyeti'ne taşınması üzerine, Türk dış politikasında yaşanan gelişmeler ortaya konmuştur. Devam eden süreçte Milletler Cemiyeti'nin aldığı karar ve alınan karara gerekçeleri değerlendirilmiştir. Milletler Cemiyeti'nin Musul konusunda aldığı karara Türkiye'nin tepkisinin ne olduğu tartışılarak, 1926 Ankara Antlaşması'na giden süreç ve Antlaşmanın yapıldığı siyasi ortam ve sonuçları değerlendirilmiştir.

Bu bakımdan Türkiye, dünyadaki petrol rezervlerinin %10'unu barındıran Irak'a (Kuzey Mezopotamya) komşu olması bakımından da önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Türkiye'ye komşu ülke konumundaki Irak'ın sahip olduğu petrol rezervlerinin, %20'lik kısmına sahip olan Musul bölgesi incelenmiştir. Daha önce bir Türk kenti olan Musul'un jeopolitik önemi ve Türk dış politikasına etkileri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde genelde Irak, özeldde ise Musul petrolünün Türk dış politikasına etkileri incelenmiş ve Musul sorunun çözülmesinden sonraki tarihlerde, uluslararası ortamda yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin Türk jeopolitiğine etkileri tartışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında Türkiye'nin, dış politikada aldığı kararlarda, Musul sorunun etkili olup olmadığı incelenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, mevcut Lozan düzenini korumaya yönelik şekillenen Türk dış politikası, Savaş sonrasında da aynı tutumunu sürdürmüştür. Bölgesel ve küresel güçlerden kaynaklı güvenlik endişesi taşıyan Türkiye, bölgede güvenliğini temin etmeye öncelik vermiştir. Bu amaçla İkinci Dünya savaşı öncesinde ve sonrasında çeşitli antlaşmalar yaparak teritoryal güvenliğini ve bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır. 1926 yılından itibaren Irak sınırları içerisinde bulunan Musul'un Türk jeopolitiği açısından arz ettiği önemine rağmen Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı göstermiş ve Türkiye'nin bu toprakları tekrar ülke sınırlarına katmak gibi bir faaliyette bulunmadığı, aksine Irak ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı görülmektedir. Bu çerçevede, çalışmamızın son bölümünde Türkiye'nin Irak devleti ile ilişkileri değerlendirilmeye tutulmuştur. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaline giden süreç ele alınarak, Irak'ın ABD jeopolitiğindeki yeri ve Irak işgalinin Türk dış politikasına jeopolitik yansımaları incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜÇ, TEORİ VE TARİH BAĞLAMINDA JEOPOLİTİK

1. Jeopolitikte Güç Parametreleri

“Uluslararası sistem, genellikle çeşitli şekillerde birbirleri ile doğrudan ya da dolaylı kurulmuş ilişkiler ağı içinde bulunan parçaların oluşturduğu bir bütün olarak tanımlanmaktadır. Bugün insanlığın varmış olduğu gelişmişlik evresinde dünya coğrafyası tek bir bütünü oluşturmaktadır. Bu bütün içerisinde pek çok beşeri aktör yer almakta, çeşitli işlevler üstlenmekte ve değişik yollarla birbirleri ile iletişim kurmaktadır.”³ Bu tanımlamadan yola çıkarak devletlerin buldukları coğrafyada veya farklı bölgelerde birbirleri ile sürekli olarak etkileşim içinde oldukları görüşüne varmaktayız. Sistem içinde yer alan her devletin, birbirleri ile kurdukları ilişkileri, kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdikleri eylem planları belirlemektedir ve bu eylem planları devletlerin dış politikalarının temelini oluşturmaktadır.⁴

Uluslararası sistem dünyadaki bütün devletleri kapsıyor olmasına rağmen sistemi, büyük devletlerin giriştikleri ekonomik, kültürel ve askeri eylemler şekillendirmektedir. Sistem içinde yer alan güçlü devletler, küçük devletlerin eylemlerine yön verebilme kabiliyetine, bir başka deyişle onları istekleri doğrultusunda ekonomik ya da askeri tehditlerle yönlendirebilme gücüne sahiptirler.

“Dış politika” kavramı, uluslararası politika literatüründe çoğunlukla sadece devletlerin kendi dışındaki birimlere yönelik tutum ve davranışlarını nitelemek için kullanılmaktadır.⁵ “Bir devletin kendi sınırları dışında milli menfaatlerini korumak ve uluslararası alanda yer alan diğer aktörleri kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek için kurduğu ilişkileri dış politika olarak tanımlayabiliriz. Dış politika kavramı, ağırlıklı

³ Davut Ateş, *Türk Dış Politikasına Giriş: Yeni Muhafazakarlık ve Doğu-Batı Ekseninde Yapısal Değişim*, Bursa, Dora Yayıncılık, 2014, s. 201-202.

⁴ A.g.e. , s. 200-203.

⁵ Şener, A.g.e. , s.14.

olarak ‘‘siyasi ilişkiler’’ boyutuyla dūřun÷lmekle birlikte, bazen de yanlış kullanım sonucu olarak ‘‘ diplomasi’’ kavramıyla eř anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak ‘‘dış politika’’ bir devletin diğer devletlerle olan ilişkilerinin esasını, amaçlarını ve eğilimlerini temsil ederken; ‘‘diplomasi’’ bütün bunları hayata geçirmek için devreye sokulan araçlardan bir tanesini temsil etmektedir.’’⁶

‘‘Devletlerin dış politikaları doğrudan kendi yapılarını yansıtan iç etkenlerden çok dış etkenlerce belirlenmekte ve yönlendirilmektedir. Bir ülkenin dış politikasını etkileyen faktörler çeşitlidir ve duruma göre bunların bazıları diğerlerine göre daha fazla önem kazanabilirler. İç politika şartları esas alınarak oluşturulan dış politika yönelimleri, düzenleyici bir meşru otoritenin bulunmadığı bir ortamda, yani devletleri denetleyen devletler üstü bir otoritenin bulunmadığı anarşik bir uluslararası sistemde felakete neden olabilmektedir. Ülkede gerçekleşen hükümet değişikliklerinin ardından dış politika uygulamalarında gör÷len değişikliklerin çok nadir gör÷lmesinin nedeni de dış politikaların ÷lkelerin içi siyasetinden bağımsız olarak yürüt÷lmesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır.’’⁷

Bir devletin uluslararası siyaset alanındaki temel amacı, ulusal çıkarlarını korumaktır. Devlet, diplomasi araçlarını, askeri kapasitesini veya diğer yaptırım araçlarını kullanarak, ulusal çıkarları doğrultusunda belirlediği hedeflerine ulaşmaya çalışır. Bir devletin, uluslararası alanda etkinliğini belirleyen temel faktör, sahip olduğu ‘‘güç’’ kapasitesidir. Dolayısıyla devlet, ulusal çıkarlarını koruyabilmek için ve bu çıkarlar doğrultusunda uluslararası alana etki edebilmek için ‘‘güç’’ unsuruna sahip olmalıdır. Devletlerin uluslararası sistemdeki davranış şekillerini ve diğer aktörlerle olan ilişkilerini, ellerinde bulundurdukları bu güç unsurları belirlemektedir. Buradan hareketle, uluslararası sistem, güçlü devletlerin çıkar peşinde koştuğu, güçsüz devletlerin ise bir şekilde güç elde etmeye çalışarak hayatta kalmaya çalıştığı bir siyaset alanı olarak tanımlanmaktadır.

Bu sistemde bazen güçsüz devletler bir araya gelerek stratejik ittifaklar kurup hayatta kalmaya çalışırken bazen de güçlü devletlerin yanında yer alarak varlıklarını sürdürmeye çalışırlar. Devletler çıkarları doğrultusunda güç elde etmek için çeşitli

⁶ Şener, A.g.e. , s. 16.

⁷ Faruk Sönmezoğlu, *II.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s.1.

ittifaklara girmektedirler. Bu ittifaklar, bazen ekonomik bazen de askeri ve stratejik çıkar ortaklıları şeklinde oluşturulmaktadır. Uluslararası sistemi açıklamaya çalışan birçok Realist düşünürün de önemle belirttiği nokta, uluslararası sistemin, güç mücadeleleri ve gücü maksimize etme çabalarına dayalı olduğu “anarşik” bir çıkar ilişkileri sistemi olduğudur. Bu düşünürlere göre devletin temel hedefi “güç” unsurunu elinde bulundurmaktır. Burada sorulması gereken soru, devletler nasıl güç kazanırlar? Hangi devletler güçlü sayılmaktadır ve bu gücü belirleyen unsurlar nelerdir?

Uluslararası sistemde devletlerin gücünü belirleyen unsurlar; ekonomi, askeri kapasite ve coğrafi konum olarak sıralanmaktadır. Bu unsurlara bağlı olarak askeri kapasiteyi ve üretim gücünü arttıracak faaliyetler için ülke nüfusu da büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli yer altı ve yer üstü kaynaklarına da sahip olunması gerekmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere, ülkenin sahip olduğu güç unsurları birbirleriyle bir bütün içinde olmak zorundadır. Örneğin; ileri teknolojiyle donatılmış türlü askeri silaha sahip olan bir ülkenin o silahları kullanacak bir orduya dolayısıyla da genç nüfusa ihtiyacı vardır. Bu genç nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için de verimli arazilere ve üretim faaliyetleri için ekonomik kapasiteye ihtiyacı vardır. Ve yine ekonomik kapasiteye sahip olmak için yer altı ve yer üstü kaynaklarına ve bunları işleyecek bir sanayi koluna dolayısıyla da yine nüfusa ihtiyaç duyar. Tüm bu sosyo-ekonomik sistemi ve bu sistemin içinde kurulu olduğu coğrafyayı koruyabilmesi için de yine askeri kapasiteye ihtiyacı vardır. Görüldüğü gibi güç, birçok unsurun iç içe geçtiği süreklilik gerektiren bir döngüye bağlıdır. Bu bağlamda bir ülkenin gücü, sahip olduğu doğal kaynaklar, ekonomik ve askeri kapasite, nüfus ve coğrafi konumunun bileşenlerinden elde edilen sonuç olarak belirtilebilir. Ahmet Davutoğlu, bir ülkenin göreceli ağırlığı ve gücünü bir formülasyon geliştirerek açıklamıştır. Buna göre;

Güç = (SV + PV) x (SZxSPxSİ) şeklindedir.⁸

Bu formülasyonda SV; sabit veriler (tarih, coğrafya, nüfus, kültür), PV; potansiyel veriler (ekonomik kapasite, teknolojik kapasite, askeri kapasite), SZ; stratejik zihniyet, SP; stratejik planlama ve Sİ; siyasi irade olarak alınmıştır.

⁸ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s.17.

Yukarıda sözü geçen unsurlar, bir ülkenin elinde bulundurduğu ‘‘milli güç’’ unsurlarıdır.⁹ Zaman içerisinde olumlu veya olumsuz bazı değişikliklere uğrayabilecek bu unsurlar içerisinde değişime en çok kapalı olan unsur ‘‘coğrafi konum’’dur. Bir ülkenin coğrafi konumunun önemi, o ülke sınırları içerisinde yer alan; dağlar, göller, denizler, yollar, geçitler, boğazlar, ülke topraklarının genişliği ve topografyası, bitki örtüsü ve iklimidir. Ülkenin içinde barındırdığı tüm bu coğrafi özellikler, o ülkenin ‘‘jeopolitik’’ önemini gösteren unsurlardır.¹⁰ Stratejik yolların ve yaşam kaynaklarının, toprakların ve yer altı zenginliklerinin ya da sembolik bölgelerin denetimi, bölgesel ya da yerel otoritenin egemenliği için yaşamsal güç kaynakları anlamına gelmektedir.¹¹ Dolayısıyla bir ülkenin coğrafi konumu, o ülkenin gücünü belirleyen unsurlardan birisidir ve ‘‘jeopolitik’’ bu güç unsurunu inceleyen uluslararası ilişkiler disiplini.

‘‘Büyük devletlerin coğrafi konumları ve coğrafyanın onlara sunduğu fırsat ve meydan okumalar, devletlerarası mücadelelerin ve rekabetlerin yönünü tayin etmektedir. Coğrafya, iddialı devlet geleneğine, istikrarlı ekonomik güce ve baskın kültüre sahip devletler açısından bir fırsat olarak görülmektedir. Kimliksel bunalım yaşayan, uzun süre devletsiz kalan ve sonuçta baskın bir kültür oluşturamayan devletler açısından ise coğrafya, bir meydan okuma ve güvenlik tehdidini (geopolitical challenges) beraberinde getirmektedir. Jeopolitik, devlete coğrafi bir perspektif (geopolitical view) sunmakla beraber, devletler açısından pozisyon belirleyici ve yönlendirici bir niteliği ihtiva etmektedir.’’¹²

Temel olarak coğrafi alandaki etkileşimleri ve bunlardan kaynaklanan güç mücadelelerini inceleyip, belirli bir coğrafi alandaki iktidar rekabetinin mevcut ve geçmiş etkileriyle ilgilenen jeopolitika, durağan ve durağan olmayan faktörler olarak iki ana gruba ayrılır.¹³ Durağan faktörler; ülkenin kapladığı alan ve alanın bölümleri, fiziki yapısı, coğrafi konumu, denizlerle olan bağlantıları, kıyı çizgileri ve merkezi olup

⁹ A.g.e. , s. 17.

¹⁰ Şener, A.g.e. , s. 40-41.; Ayrıca bakınız: Colin Flint, Peter J. Taylor, *Political Geography: World Economy, Nation State and Locality*, (Çev: Fulya Ereker), Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s. 120-121.

¹¹ A.g.e. , s. 120.

¹² Halit Mammadov, *Rus Dış Politikasında Stratejik-Zihinsel Süreklilik ve Putin'in Dış Politika Doktrini*, Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın No: 16, 2015, s. 10.

¹³ Cezmi Sevgi, ‘‘Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye'nin Stratejik Konumu’’, *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı: 4, s. 236.

olmama durumlarını kapsamaktadır. Durağan olmayan faktörler ise; nüfus yapısı, doğal kaynakları, kullanılan enerjiler, politik ve sosyal yapılardan oluşmaktadır.¹⁴

Jeopolitika üzerine çalışmalarına ve düşüncelerine ilerleyen bölümlerde yer verilen Amerikalı jeopolitikçi Nicolas Spykman, coğrafyayı uluslararası ilişkilerde en temel unsur olarak nitelendirmiş ve bu düşüncesini, “ Bir ülke için sahip olduğu en kalıcı unsur coğrafyasıdır. Hükümetler, bakanlar gelir ve giderler. Diktatörler ölürler, her şey değişir ama dağlar yerlerinde kalırlar.” şeklinde ifade etmiştir.¹⁵ Bu çerçevede ülkeler dış politika kararlarını nasıl ve neye göre alırlar sorusuna “jeopolitika” kavramının içinde cevap bulunmaya çalışılmıştır. Jeopolitika, ulusal çıkarların gerçekleştirilmesi için devletlerin silahlı güçlerine dikkat çeker ve silahlı güçlerin kullanılması esasları, stratejisi ve taktikleri ülkelerin jeopolitiğine aykırı olamaz.¹⁶

Devlet’in, uluslararası alanda güç elde etmeye çalışarak ve diğer devletlerle ilişkiler kurarak hayatta kalmaya çalışma mücadelesinde olduğunu belirtmiştik. Bununla beraber devlet, kendisini tehdit eden her türlü iç ve dış tehlikeye karşı ya da tehdit algılamasına karşı kendini korumakla yükümlüdür. Devlet, tehditlere karşı kendini koruyacak caydırıcı önlemler alırken aynı zamanda karşı saldırı planları yapar. Genel bir tanımlama yapılması gerekirse “korumak”, devleti bir bütün olarak tüm aygıtlarıyla birlikte, gelebilecek her türlü tehdit ve tehlikeye karşı güvence altına almaktır. Devletin içinde bulunduğu coğrafya, yani jeopolitik konum, ülkenin savunulması açısından da önemlidir. Ülke, tamamen doğal korumalardan yoksun olabileceği gibi, etrafını saran dağlar, çöller, denizler ve nehirlerle doğal bir savunma hattına da sahip olabilir.¹⁷ Örneğin; bir ada devleti olan Japonya’nın günümüz teknolojisiyle bile işgal edilmesi kolay bir durum değildir.

Bir ülkenin sahip olduğu “güç” ve “coğrafi konum” ilişkisi, bir devletin dış siyaset kararlarını ve uygulamalarını doğrudan etkileyen unsurlardır. Devletler, uluslararası sistemde kendilerine hedefler ve ittifaklar seçerlerken bu iki unsur belirleyici önemli parametreler olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda jeopolitik, güç ve amaç ilişkisini, fiziki ve siyasi coğrafyayı esas alarak politik düzeyde inceleyen bir

¹⁴ Davutoğlu, A.g.e. , s. 18.

¹⁵ Sevgi, A.g.e. , s. 237.

¹⁶ Necati UlunayUcuzsatar, *Askeri Coğrafya*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1986, s.31-33.

¹⁷ Sevgi, A.g.e. , s. 241.

disiplindir.¹⁸ ‘‘Jeopolitik, devletlerin sahip olduğu güç ve coğrafya unsurlarını esas alarak, devletin hedeflerini ve hedeflere ulaşma koşul ve aşamalarını belirler ve uluslararası siyasi faaliyetlerin yürütülmesinde stratejik adımlara yön gösterici bir rol üstlenir. Jeopolitik, stratejik önemlerine ve tehdit olma olasılıklarına göre devletin sınırları dışındaki bölgelere yönelik araştırmalar yapar ve analizler ortaya koyar. Bu jeopolitik analizler; yerel, bölgesel ve küresel analizlerdir. Yerel analizler; komşu devletlere yönelik, siyasal, kültürel, ekonomik ve askeri değerlendirmelerdir. Komşu ülkelerin davranışlarının analiz edilmesi özellikle sınır güvenliği açısından oldukça önemlidir. Bölgesel analizler; genellikle sınır komşularının dışında da etki alanı kurmayı amaçlayan güçlü devletler tarafından yapılır. Örneğin; orta doğuda bir veya daha fazla devlet üzerinde etki ve kontrol kurmak isteyen bir Avrupalı devlet bu bölgeyi çok iyi analiz edip tanımak zorundadır. Küresel analizler; dünya çapında etki alanına sahip olma ve dünya egemenliği kurma hedefine sahip devletlerin oluşturması gereken jeopolitik ve stratejik değerlendirmelerdir.’’¹⁹

Belirli bir coğrafyada yer alan her devletin ötekilerle ilişkisini içinde bulunduğu coğrafyanın gereklerinin yerine getirilmesi teşkil eder.²⁰ Bu açıdan bakıldığında, bölgesel veya küresel çapta jeopolitik ve stratejik hamleler yapılırken devletler birbirlerini dikkate almak zorundadırlar. Uluslararası sistemde ‘‘güç’’ unsuru her ne kadar eşitsiz dağılmış olsa da her devlet çok farklı güç potansiyellerine sahiptir ve güçsüz olarak değerlendirilen küçük bir devlet bile bazen büyük etkiler yaratabilir. Güçsüz olarak nitelendirilen bir devlet, jeopolitik konumu itibariyle bir başka devletle yapacağı iş birliğiyle, büyük bir devlete karşı oldukça etkili ve engelleyici bir pozisyon alabilir. Jeopolitik konum başlı başına bir değer değildir ve bu konuma uygun bir tarzda ortaya konan bir dış politika stratejisinin etkin aracı olması halinde değer kazanır.²¹ Ayrıca bir devletin jeopolitik analizleri tartışmaya açıktır. Örneğin; X devleti yaptığı analizler sonrasında Y devletini bir tehdit unsuru olarak değerlendirebilir ancak bu iki ülkeye de komşu olan başka bir ülke ya da ülkeler onu tehdit olarak algılayacağı anlamına gelmez. Bununla beraber jeopolitik analizler, bilimsel nitelik taşıması yönüyle, dış politika uygulamalarına meşrulaştırıcı bir zemin de hazırlamaktadır.

¹⁸ Suat İlhan, *Türkiye'nin ve Türk Dünyası'nın Jeopolitiği*, İstanbul, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999, s.61.

¹⁹ A.g.e. , s. 64-65.

²⁰ Ateş, A.g.e. , s.109.

²¹ Davutoğlu, A.g.e. , s.117.

‘‘Devletlerarasındaki etkileşimler, devletlerin hareketlerine yön veren yapısal belirleyicilerdir ve bölgesel oluşumlar, uluslararası sistemi belirleyen temel unsurlardır. Bu unsurların devletlerarasında oluşturduğu ilişkiler ağı uluslararası sistemi meydana getirir. Her devlet konumlandığı yerden sisteme dahil olur ve devletlerin konumu, onların hareket kabiliyetlerini ve sisteme dahil olma şekillerini etkiler.’’²² Tarihsel süreç içerisinde uluslararası sistemin anarşik yapısı çeşitli sebeplerle birçok güç mücadelesi ve anlaşmazlıklara tanıklık etmiştir. Bunlar bazen devletlerin toprak kazanma hırsları bazen de stratejik sebeplerden kaynaklanan sınır anlaşmazlıklarından dolayı yaşanan jeopolitik ve stratejik güç mücadeleleridir.

Devletlerarasında yaşanan bu mücadelelerin sebepleri zaman içerisinde değişiklik gösterdiği gibi jeopolitik yaklaşımlar ve kuramların da anlam ve amaç yönünden değişim gösterdiğini görmekteyiz. Daha önce de belirtildiği gibi bir ülkenin coğrafyası sabit bir faktördür ve bu coğrafyanın belirlediği jeopolitiğin diplomatik ve askeri boyutu, uluslararası güç dengelerindeki değişikliklere göre yeniden yorumlanması ve ayarlanması gereken dinamik bir değişkendir.²³ Bu değişken koşullara uyum sağlayamayan jeopolitik yaklaşımlar ve uygulamalar avantajlı konumlarını kaybedebilmektedirler.

‘‘Bir ülkenin dünya üzerindeki yeri, jeopolitikçiler tarafından politikada ve stratejide en büyük kuvvet unsuru olarak kabul edilmiştir. Tarihteki olaylar ve örnekler bir ülkenin konumunun, dış politikası ve savunması kadar uygarlığını da etkileyen bir faktör olduğunu göstermiştir. Ancak siyasal coğrafyanın statik faktörlerinden en önemlisini oluşturan coğrafi konumun, soyut bir biçimde ve zamanla değişen koşullar dikkate alınmadan değerlendirilmesi, bizi bu konuda bazı saplantılara ve yanlış yargılara sürükleyebilmektedir.’’²⁴

²² Ateş, A.g.e. , s. 203.

²³ Davutoğlu, A.g.e. , s. 116.

²⁴ Emin Baydıl, ‘‘Sovyetlerin Yıkılmasından Sonra NATO’nun Yeni Hedefleri ile Ortadoğu Bölgesi Arasındaki İlişkiler Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme’’, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 19, Ocak-Şubat-Mart 2010, s. 2.

2. Jeopolitik Teoriler

XV. yüzyılda büyük keşiflerin ve devletlerarasında rekabetin başlaması, ülke sınırlarının yerbilimsel esaslara göre belirlenmesi gerekçesini doğurmuştur.²⁵ Jeopolitik ve jeostrateji kavramları, on yedinci yüzyılın sonlarına doğru belirli coğrafi alanların bilimsel yönden belirlenmesi ve alanlar arasındaki mesafelerin ortaya konduğu, ülkelerin sınırları çizilmeye ve ekonomik faktörlerin analiz edilmeye başlandığı bir zamanda ortaya çıkmıştır.²⁶ Böylece bir toplumu veya devleti yönetmek için bilimsel verilere dayalı bir politika uygulaması mümkün olmuştur.

“Jeopolitik teoriler, devletlerarası ilişkileri, yer, büyüklük, iklim, topografya, demografi, doğal kaynaklar gibi coğrafi değişkenler yoluyla açıklamaya çalışan teorilerdir. Bir başka deyişle, devletlerin ulusal güçlerini ve dış politika davranışlarını, devletlerin coğrafi konumları başta olmak üzere fiziksel çevreyle açıklamaya çalışan teorilerdir. Kara ve denizlerin küresel dağılımı, iklim değişiklikleri, hammaddelerin dağılımı, halkların dağılımı vb. gibi değişkenlerle devletlerin dış politikaları arasında bağlantı kurmaya çalışmaktadır.”²⁷

“Jeopolitik yaklaşım iki şeyi açıklamaya çalışır. İlki, devletin de içinde olduğu beşeri topluluğun niteliklerinin oluşumunda üzerinde yaşanan coğrafyanın etkileridir. Diğeri ise, bir devletin öteki devletlerle ilişkilerinin şekillenmesinde coğrafyanın üstlendiği işlevdir. Daha genel bir perspektiften bakıldığında jeopolitik, coğrafya ile siyaset arasındaki karşılıklı etkileşimi ortaya çıkartmaya çalışır. Bu kapsamda dünya üzerindeki her bir coğrafyanın ve devletin bir jeopolitiği vardır.”²⁸ “Coğrafyanın çok sayıda unsuru olduğundan, bunlardan hangilerinin siyasetle ve devletin dış politikalarıyla ilişkilendirildiği zaman zaman değişebilir, dönüştürülebilir veya ortadan kalkabilir. Örneğin Anadolu’nun jeopolitiği bir dönem Asya ve Avrupa arasındaki kara geçişleri, başka bir dönemde yarımada çevresinde yer alan denizlerdeki taşımacılık, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği’ne komşu cephe ülkesi olma niteliğiyle belirlenmiştir. Günümüzde ise Rusya, Hazar ve Ortadoğu bölgelerinde yer alan karbon enerji

²⁵ Ucuşsatar, A.g.e. , s.3.

²⁶ İbrahim Okçuoğlu, *Empyralist Küreselleşme ve Jeopolitika*, Ceylan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 52.

²⁷ Şener, A.g.e. , s. 40-41.

²⁸ Flint, A.g.e. , s. 20.

kaynaklarının geçiş güzergahında bulunması özelliği Türkiye'nin jeopolitiğini belirleyen unsurların en önemlileri arasındadır.’’²⁹

Jeopolitik çalışmaların ortaya çıkması özellikle XIX. yüzyılda diplomasinin dış politikada önemli bir yer tutmaya başlamasıyla ve bilim-teknik alanında yaşanan gelişmelerle beraber, askeri konular da siyaset biliminin etkisi alanına girmiştir. Jeopolitik alanda çalışma yapan bilim adamı ve askerler çalışma yaptıkları dönemin siyasi, kültürel, askeri verilerini ve teknolojik imkanlarını göz önünde bulundurarak jeopolitik yaklaşımlar geliştirmişlerdir.³⁰ Fakat birçoğunun ortak hedefinin, ülkelerinin büyümesi ve dünya egemenliğini sürekli elinde tutabilecekleri bir devlet oluşturabilmek olduğunu görmekteyiz.

Devletlerarasındaki kırılğan siyasi ilişkiler ve sınır mücadeleleri çerçevesinde sürekli tanım ve biçim değiştiren jeopolitik kavramı, ilk kez on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru İsveçli bilim adamı Rudolf Kjellen tarafından kullanılmıştır ve o günden bu yana uluslararası ilişkilerdeki hassas dengeleri tanımlar olmuştur.³¹ Bilim adamlarının jeopolitik ve jeostrateji üzerine geliştirdikleri teoriler, ülkelerinin ulusal karakterini ve uluslararası sistemdeki hedeflerini yansıtmaktadır.

‘‘1870’lerden sonra kavramsallaşan jeopolitika, Almanya ve Britanya imparatorluklarının uluslararası ilişkilerini tanımlamak için kullanılmıştır. Nitekim, Alman siyaset bilimci ve coğrafyacılar jeopolitiğin karakterini tetkik eden araştırmalar yapmışlardır. Britanya, Fransa ve Rusya imparatorlukları o zamana kadar küresel ve bölgesel güç mücadelesi içerisinde olmuşlardır. Almaya ise coğrafi parçalanma nedeniyle güç dengesinde yer alamamıştır. 1871 yılında Almanya'nın siyasi birleşmesi, Avrupa güç dengesi ve uluslararası sistem açısından belirleyici olmuştur ve Almanya'nın coğrafi bütünlük elde etmesi, onun ‘‘doğal sınırlarının’’ aslında neresi olduğu tartışmalarının da beraberinde getirmiştir. Bu sınırları belirleme isteği, Alman

²⁹ Ateş, A.g.e. , s. 115.

³⁰ Ucuzsatar, A.g.e. , s. 6.

³¹ Alexandre Defay, *Jeopolitik*, (ev: İsmail Yergüz), Ankara, Kültür Kitaplığı: 27, Siyasetbilim: 1, Kasım 2005, s. 24-25.

politikacılarının, siyaset bilimci ve coğrafyacılarının jeopolitiği bir araç olarak kullanmaları sonucunu doğurmuştur.’’³²

On dokuzuncu yüzyılın son yıllarında milliyetçi akımlar sonucunda ulus devletler ortaya çıkmıştır. Kurulan bu ulus devletlerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için sınırlarını korumanın yanı sıra ülke topraklarının genişletilmesi de kaçınılmaz görülmüyordu. Devlet, daha geniş coğrafyalara yayılarak hem ekonomik, sosyal ve politik güce sahip olabilecek hem de sınırlarını daha güvenli stratejik noktalara kaydırarak devletin savunmasını güçlendirip dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı daha güvenli sınırlara ulaşılabilirdi. Fakat devletlerin yayılma ve diğer devletleri etki ve kontrol altına alabilme çabaları, güvenlik endişesinden çok ekonomik amaçlarda kendini göstermiştir. Aynı yüzyılda ortaya çıkan Merkantilist düşünce ve beraberinde gelen pazar ihtiyacı bu yayılmayı tetiklemiştir. Dünya'nın stratejik hammadde ve enerji kaynaklarını hedef alan jeopolitika, yaşamsal değerlere sahip doğal kaynakları elde etmek ya da bunlardan büyük paylar koparabilmek çabası içerisinde olan devletler, XIX. yüzyıl sömürgeciliğinin doğmasına yol açmıştır.³³ Yayılma politikası izleyen ve zamanla sömürge imparatorluklarına dönüşen üç ülke, Almanya, İngiltere ve ABD ‘‘jeopolitik’’ yaklaşımlara öncülük etmişlerdir.

2.1. Kara Gücü Eksenli Jeopolitik Yaklaşımlar

2.1.1. Alman Jeopolitik Teorisi:

Darwin'den etkilenerek geliştirdiği devlet evriminin organik teorisi teziyle siyasi coğrafyanın kurucusu olarak kabul edilen Friedrich Ratzel (1844-1904), ‘‘Lebensraum (Yaşam Alanı)’’ adlı eseriyle, bir halkın kendi topraklarında yaşaması gerektiğini ve o toprakların yasalarına uymak zorunda olduğunu vurgulamaktadır. Üzerinde yaşanılan o topraklardan sadece o halkın faydalanması gerektiğini, her durumda ve her zaman ülke topraklarının korunması gerektiğini belirtir. Aynı zamanda da ülke sınırları dışında

³² Mammadov, A.g.e. , s. 17.

³³ Ucuzsatar, A.g.e. , s.4.

yaşayan, kan bağı ve etnik bağları olan toplumlarla da sınırların genişletilerek birleştirilmesi gerektiğini savunur.³⁴

Devleti yaşayan bir organizma olarak gören ve her yaşayan organizma gibi devletin de beslenmeye ihtiyacı olduğunu ileri süren Ratzel, devletin gelişmesinin ancak yeni toprakların ülke sınırlarına katılmasıyla mümkün olduğunu belirtir. Bu genişleme mücadelesinde zayıf kalan devletler yok olmaya mahkumdurlar. Ratzel, “ülke sınırları değişebilir ve genişleyebilir” görüşü ile genişleme politikalarına jeopolitik dayanak oluşturmuştur. Devletlerin doğal büyümesinin arkasında kültürel etkilerinin olduğunu öne sürerek, kültürler gelişip yayıldıkça devletin sınırlarının da genişleyeceğini iddia eder. Devlet, sınırlarını genişletebilmek için ilk önce kültürünü yaymalıdır çünkü sınırları genişletmenin temel koşulu, kültürü benimsetmektir.³⁵ Ratzel’e göre bir devletin belirlenmiş sınırları, kültürel gelişmeler tamamlana kadar “değişken olan bu organizma” için bir dinlenme evresidir. Ratzel, sömürgecilik döneminde Avrupalı devletlerin kültürel üstünlüklerinin doğal bir ifadesi olarak “daha az uygarlaşabilmiş” halkların üzerinde egemenlik kurduklarını ifade ederek, kendi tezinde öne sürdüğü kültürel gelişmenin önemine dikkat çekmektedir. Bu düşünceden hareketle Ratzel, yeni büyük ulusların doğmasına imkan sağlayacak dinamik bir yapının varlığından söz eder. Sınırların henüz kesinlik kazanmadığına ve büyüklü küçüklü devletlerin sınırlarını birleştirerek Avrupa’da büyük bir güç oluşturma ihtimali üzerinde durur.³⁶

Gelecekte Avrupa’nın politik öneminin saha darlığı yüzünden azalacağını gören Ratzel, yeni uluslararası düzende ancak Avrupa dışındaki geniş sahalarda etkisini arttırabilen devletlerin varlıklarını sürdürebileceklerini iddia ederek yayılcı politikalara yol göstermiş ve onun takipçisi olarak ilk defa “jeopolitik” terimini kullanmış olan Rudolf

³⁴ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 56-58.; Ayrıca bakınız: Alexandre Defay, *Jeopolitik*, (Çev: İsmail Yergüz), Ankara, Kültür Kitaplığı: 27, Siyaset bilim: 1, Kasım 2005, s. 20-22.; Colin Flint, Peter J. Taylor, *Political Geography: World Economy, Nation State and Locality*, (Çev: Fulya Ereker), Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s. 2-3. ; Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 103. ; M. Hayati Taban, *Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve Stratejik Derinliğin Bu Bağlamda İncelenmesi*, Kastamonu Üniversitesi, 2014, s. 26.

³⁵ Defay, A.g.e. , s. 68.; Ayrıca bakınız: Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s. 103.; Bülent Şener, *Türk Dış Politikasında Güç Kullanma Seçeneği 1923-2010*, Ankara, Barış Kitapevi, 2013, s. 44.

³⁶ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 56-57.; Ayrıca bakınız: Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s. 103.; Alexandre Defay, *Jeopolitik*, (Çev: İsmail Yergüz), Ankara, Kültür Kitaplığı: 27, Siyasetbilim: 1, Kasım 2005, s. 20-22. ; Bülent Şener, *Türk Dış Politikasında Güç Kullanma Seçeneği 1923-2010*, Barış Kitapevi, Ankara 2013, s. 44.

Kjellen daha sonra geliştirilecek kara, deniz ve hava jeopolitiğinin teorik zeminini hazırlamışlardır.³⁷

İsviçreli Rudolf Kjellen(1864-1922), devleti üç esas unsura sahip büyük bir kuvvet olarak değerlendirir: genişlik, hareket serbestisi, içeride birlik ve beraberlik.³⁸ Kjellen'in bu esas üç unsuru içerisinde "toprak genişliği", Ratzel'in teorisinin temelini oluşturur. Tüm canlı varlıkların yaşamlarını sürdürebilmeleri için çevrede kendilerine uygun "yaşam alanı" bulması gerektiğini öne süren Kjellen, ulus devletlerin de kendilerine bir alan belirleme zorunda olduğuna vurgu yapar. Anarşik olan uluslararası alanda yaşamını sürdürebilen devlet, çevreye en iyi uyum sağlayan devlettir görüşünden yola çıkarak Staten som Lifsform (Bir Organizma Olarak Devlet)"organik devlet teorisini" temellendirmiştir. Sosyal Darwinizm'in, biyolojik yasalarını topluma uygular. Kjellen de devleti, biyolojik yasalardan hareketle bir organizma olarak görmüştür.³⁹ Kjhellen'e göre,"devletin gücünü her şeyin üstünde görür ve ona göre güçlünün zayıf olanı yok etmesi doğal ve gerekli bir durumdur. Devlet, topraklarını genişletirken, siyasi ve ekonomik çıkarlarını ön planda tutar. Dolayısıyla ülke topraklarına katacağı yeni toprakların, siyasi veya ekonomik açıdan bir değere sahip olması gerekir. Devletin varlığı devletin gücüyle doğrudan ilişkilidir ve devletin güçlü kalabilmesi için yaşam alanını genişletmesi gerekmektedir."⁴⁰

Nazi jeopolitiğinin kurucusu olarak kabul edilen Karl Ernst Haushofer (1869-1946)⁴¹, bir devletin güçlü ve büyük olmasının topraklarının genişliğine bağlı olduğunu savunmaktadır. Yani, bir devletin sınırları, hayatta kalabilmesine yetecek kadar güç elde etmesine engel oluyorsa, o devlet genişlemek zorundadır ve bu hayatta kalma mücadelesi açısından meşru bir durumdur. Ratzel'in geniş saha ile ulusal güç arasında kurduğu doğru orantıdan yola çıkan Haushofer'a göre, bir devletin sahası gelişmesine

³⁷ Davutoğlu, A.g.e. , s. 103.

³⁸ Atilla Sandıklı, "Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar", Bilgesam, Rapor no: 27, İstanbul, 2011, s. 7.

³⁹ Okçuoğlu, A.g.e. , s.58.

⁴⁰ A.g.e. , s. 59.; Ayrıca bakınız: Colin Flint, Peter J. Taylor, *Political Geography: World Economy, Nation State and Locality*, (Çev: Fulya Ereker), Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s. 2-3.

⁴¹ Davutoğlu, A.g.e. , s. 104. ; Ayrıca bakınız: Colin Flint, Peter J. Taylor, *Political Geography: World Economy, Nation State and Locality*, (Çev: Fulya Ereker), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2014, s. 5.

yetmeyecek kadar küçükse, o devlet genişlemelidir.⁴² Ayrıca Haushofer, Darwin'in doğal seleksiyon kavramından etkilenmiştir. Bu kavrama göre, yaşamlarını sürdürebilenler sadece güçlü olanlardır ve güçsüz olanlar yok olmaya mahkûmdurlar. Haushofer da bu düşünceden yola çıkarak, Almanya'nın hayatta kalabilmesi için güçlü olmak zorunda olduğunu, güç elde edebilmek için de sınırlarını genişletmek zorunda olduğunu ve böylelikle bir "yaşam alanı" elde edebileceğinin altını çizmektedir.⁴³

Versay Antlaşması ile Almanya'nın yaşam alanının kısıtlandığını ileri süren Haushofer, Alman sınırlarının doğuya doğru genişletilmesi gerektiğini düşünmektedir. Geliştirdiği "Lebensraum (Yaşam Alanı)" teorisiyle hem Nazi yayılmacılığını bilimsel bir meşruiyet temeline oturtmaya çalışmış hem de İkinci Dünya Savaşı öncesinde Alman jeostratejisinin taktik ve stratejik hedeflerini belirleyerek öncelikli hedefin merkez kara kütlesi Avrasya'nın kuşatılması ve İngiltere'nin deniz yollarının kesilmesi için Ortadoğu'nun işgal edilmesi, daha sonra ise Çin ve Japonya ile birlikte kıtalararası bir paktın oluşturulması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁴

"Versay Antlaşması ile ortaya konan şartların Almanya'ya toprak kaybettirmesinin yanı sıra, Alman ırkından olan halkların da çizilen yeni sınırların dışında bırakıldığını düşünen Alman coğrafyacılar arasında "Yaşam Alanı Teorisi" büyük destek görmüştür. Haushofer, "yaşam alanı" tezini Ratzel'in organizma modelinden yola çıkarak şekillendirmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru, sömürgeler dünyasına adım atmak isteyen Almanya, emperyalist hedeflerini bu teoriyle meşrulaştırmaya çalışmıştır. Haushofer, siyasal coğrafyayı, statik ve betimlemeye dayanan bir bilim olarak tanımlamakta, jeopolitiğin ise bir bilim olduğunu savunmaktadır."⁴⁵ Haushofer ayrıca bölgesel egemenlik alanları oluşturmuş ve dünyayı üç merkeze bölmüştür.⁴⁶

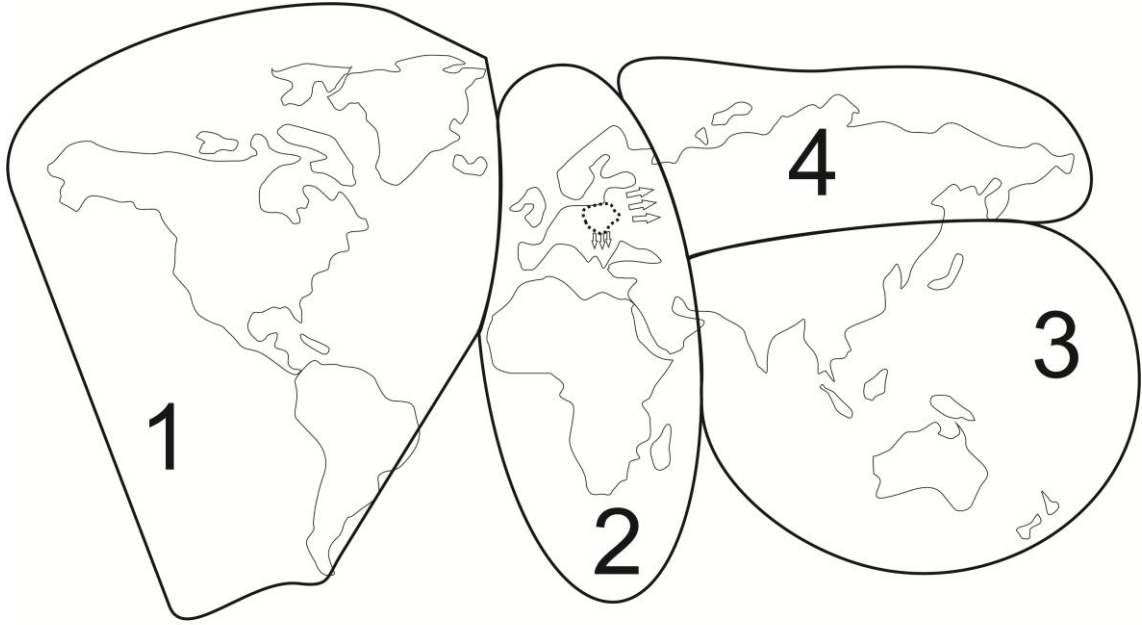
⁴² Sandıklı, A.g.e. , s. 10.; Ayrıca bakınız: Colin Flint, Peter J. Taylor, *Political Geography: World Economy, Nation State and Locality*, (Çev: Fulya Ereker), Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s. 5.

⁴³ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 59.

⁴⁴ Davutoğlu, A.g.e. , s. 104.

⁴⁵ Sevgi, A.g.e. , s. 214-249

⁴⁶ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 55-58.

1. Bölge : ABD Egemenlik Alanı 3. Bölge : Japonya Egemenlik Alanı
2. Bölge : Almanya Egemenlik Alanı 4. Bölge : Rusya Egemenlik Alanı

..... Almanya Sınırı

⇒ Alman jeopolitik teorisine göre sınırların genişlemesi gereken yön

Şekil1. Haushofer'in bölgesel egemenlik alanları⁴⁷

Bu bölgeler, ‘her birine bir devlerin egemen olacağı üç kıtasal bölgeden oluşmaktadır. Bu bölgeler, kuzey-güney ekseninde dikey olarak belirlenmiştir. Bunun mantıksal temeli ise, yeryüzü kaynaklarının tamamını içine alacak şekilde belirlenmeye çalışılmasıdır. Bölgeler, ekonomik olarak kendilerine yetebilecek kapasitelere sahip olabileceğinden, savaşların önüne geçilebileceğini iddia ederek bu tezi öne sürmüştür. Aynı zamanda Almanya'nın, Sovyetler Birliği ve Japonya ile ittifaklar yaparak, Orta Avrupa ve Asya devletlerinin Anglo-Sakson kuşatmasından kurtulabileceğini ileri sürmektedir. Alman ve Japon filolarının Sovyet kara kuvvetleriyle birleşmesi Anglo-Sakson güçlerini eşit şartlarda müzakerelere zorlayacağını düşünmektedir.’⁴⁸

Alman jeopolitik görüşü, Hitler diktatörlüğü döneminde devlet bilimi seviyesine çıkartılmıştır ve bu dönemde Avustralya, Polonya, Danimarka, Hollanda, Belçika, Norveç, Fransa, Yunanistan ve Yugoslavya devletleri Almanya'nın yaşam alanı⁴⁹ içerisinde değerlendirilmiştir. Hitler, Sovyetler Birliğini de Almanya'nın dünya

⁴⁷ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 1.

⁴⁸ A.g.e. , s. 55-58.

⁴⁹ A.g.e. , s. 60.; Ayrıca bakınız: Colin Flint, Peter J. Taylor, *Political Geography: World Economy, Nation State and Locality*, (Çev: Fulya Ereker), Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s. 2-3.; Alexandre Defay, *Jeopolitik*, (Çev: İsmail Yergüz), Ankara, Kültür Kitaplığı: 27, Siyasetbilim: 1, Kasım 2005, s. 20-22.

hakimiyeti karşısında bir engel ve tehdit olarak değerlendirmiştir. Ona göre, Sovyetler Birliği de Almanya'nın büyümesi için mutlaka hedef alınması gereken bir devlettir. ‘Hitler’in dünya hakimiyeti planı üç aşamada gösterilmektedir;⁵⁰

Birinci aşama: Fransa ve Sovyetler Birliği üzerinde zaferden sonra Atlantik'ten Ural'a kadar uzanan sağlam ablukalı, kendine yeterli alan içinde Almanya hakimiyeti sağlanmalı ve bu alan, deniz aşırı bölgeler için bir sıçrama tahtası olarak kullanılacaktır.

İkinci aşama: Büyük bir ‘Orta Afrika Ekleme Alanı’nın kurulması; Sahra'nın güney kıyısından Zambesi'ye kadar uzanan devasa bir sömürge bölgesi; fiilen bütün kara kıtası üzerinde hakimiyet; Atlantik kıyısında üsleriyle denizaşırı bir filonun inşası (karşıya, Amerika'ya saldırı için).

Üçüncü aşama: Geriye kalan en güçlü dünya devletleri ‘Almanya ve Amerika’ arasında dünya hakimiyeti için nihai mücadele.’⁵¹

2.1.2. Rus Jeopolitiği

Rusya bir kara gücüdür ve Rusya'nın esas jeopolitik rakipleri deniz güçleridir ve müttefikleri ise kara güçleridir.⁵² ‘Rus jeopolitiği, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Slavofiller'in, Zapadnikler'in siyasi tahayyülleri ve XX. yüzyılın başlarında Slavofil düşüncenin devamı olan Avrasyacı fikir sisteminin ortaya çıkması Rus jeopolitiğinin oluşturduğu perspektifin sonucudur.’⁵³

Rusya XVII. yüzyılın sonlarında Karadeniz'de Osmanlı imparatorluğu ile jeopolitik mücadeleye girmiş ve Rusya'yı bir Karadeniz ülkesi pozisyonuna getiren bir konum kazanmıştır.⁵⁴ Rusya'nın denizlerde stratejik güç kazanmasının Avrupa güç dengelerinin kökünden değişmesi ve kara gücü olan bir devletin deniz gücüne de kavuşmasını güç dengesini sarsan bir jeopolitik aşama olarak değerlendirmektedir.⁵⁵ Rusya bu hamlesinden sonra doğal genişleme alanları olan Balkanlar, Kafkaslar ve Orta

⁵⁰ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 60-61.

⁵¹ A.g.e. , s.61.

⁵² Mammadov, A.g.e. , s. 14.

⁵³ A.g.e. , s. 16.

⁵⁴ A.g.e. , s. 18.

⁵⁵ A.g.e. , s. 19.

Asya bölgelerine doğru genişleyerek hem Avrasya hem de Avrupa’da önemli bir jeopolitik konum elde etmiştir.

19. yüzyıldan itibaren Rus jeopolitik düşüncesi Balkanlara yönelmiş ve bu bölgede yaşayan Slav halklarla bir bütünleşme sağlamaya çalışmıştır. Rus yayılma alanı Slav haklarının yaşadığı bölge olarak görülmüş ve jeopolitik hedeflerinde askeri stratejik amaçlardan çok, kültürel ve ideolojik bir çizgi izlemiştir. Bununla beraber bu kültürel ve ideolojik yaklaşım da dini temellidir. 1453 yılında Ortodoks Bizans İmparatorluğu’nun tarih sahnesinden silinmesiyle kendilerini Ortodoks dünyasının yeni temsilcisi olarak gören Ruslar, bu düşünce ile dini merkez olarak Moskova’yı işaret etmekte ve bütün Ortodoks Slav halklarının Moskova’nın hakimiyetinde olması gerektiği düşüncesini savunmaktadırlar.⁵⁶

Ortodoksların temsilcisi olduğunu ilan etmesi ve bunun Balkanlarda karşılık görmesi 18. yüzyılın sonlarından itibaren Rus sempatisini arttırmış ve 19. yüzyıla doğru bu fikir jeopolitik bir araç olarak görülmeye başlanmıştır.⁵⁷ Alman jeopolitik görüşlerinin, Alman ırkından ve kültüründen olan bölgeleri doğal sınırları ve yayılma alanı olarak görmesi gibi, Ruslar da bu söz konusu bölgeleri kendi doğal genişleme alanı olarak görmüşlerdir. Rusya’nın bu politikası “Pan-Slavizm” olarak adlandırılmış ve bu doğrultuda bütün Slav halkları kendi merkezinde birleştirerek Balkanlarda jeopolitik avantaj elde etmek istemiştir.⁵⁸

Balkanların yanı sıra Rusya, Avrasya’nın iç bölgelerine doğru da genişlemesini sürdürmüştür. Bu durum İngilizleri, Hindistan’ın da Rus tehdidi altına girebileceği konusunda endişelendirmiş ve İngiltere ve Rusya İmparatorlukları arasında Orta Asya’da jeopolitik bir mücadele yaşanmıştır. 1907 yılında imzalanan Rus-İngiliz anlaşması ile bu mücadele son bulmuş ve anlaşmaya ile söz konusu devletlerin etki alanlarını belirleyen sınırlar çizilmiş ve Afganistan iki devlet arasında tampon bölge olmuştur.⁵⁹ 1912 Ekim Devrimi ve 1922 yılında SSCB’nin kurulması, Rus ideasının

⁵⁶ A.g.e. , s. 19-20.

⁵⁷ A.g.e. , s. 21.

⁵⁸ A.g.e. , s. 21.

⁵⁹ A.g.e. , s. 22.

coğrafyadan ve geçmişten kopuşuna neden olamamıştır ve Avrasyacı tezlerden etkilenmeye devam etmiştir.’’⁶⁰

Mackinder tarafından Dünya'nın Kalbi (Heartland) olarak nitelendirilen bölgede yer alan Rusya, uluslararası sistemde güçlü bir kara gücü olarak yer almaktadır. Sahip olduğu kara gücünü, deniz gücü ile birleştirerek dünya hakimiyeti kurma mücadelesi içinde yer alan güçlü bir aktördür. Rusya ve Almanya'nın kara gücünü sınırlandırarak bu ülkeleri içinde bulunduğu kara kütlelerine hapsedmek gerektiğinin altı çizen Mackinder, olası bir Alman-Rus ittifakının engellenmesi gerektiğini ve bu iki kara gücünün deniz gücüne sahip bir başka ülke ile birleşmemesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Mackinder'in bu teorisi Rus jeopolitiğinin gelişmesi açısından önem taşımıştır.⁶¹

2.2. Deniz Gücü Eksenli Jeopolitik Yaklaşımlar

2.2.1. İngiliz Jeopolitik Teorisi

Sir Halford Mackinder (1861-1947), İngiliz jeopolitiğinin kurucusu olarak kabul edilen bir amiraldir. Aynı zamanda akademisyen ve bir siyaset adamıdır.⁶² Mackinder'e göre dünyada keşfedilecek yeni bir coğrafya kalmamıştı ama fethedilecek ve egemenlik altına alınabilecek coğrafyalar ve devletler vardı. Fetihler çağında güçlü bir ‘‘deniz gücü’’ hegemonyanın güvencesiydi⁶³ ve ele geçirilen toprakların güvende tutulması için hayati bir önem taşıyordu. Ancak bir ‘‘dünya gücü’’ olabilmek için artık kıtasal demiryolları da deniz gücü kadar önemli görülmeliydi. Kara ulaşım ve iletişim imkanlarının gelişmesi, kara kuvvetlerinin deniz kuvvetlerine rakip çıkması anlamına geliyordu. Mackinder'e göre Asya, tarihin ekseniydi ve modern teknolojiyle, özellikle de demir yolu teknolojisiyle, Asya'da denetim sağlanabilir ve dünya egemenliği elde edilebilirdi. Bununla beraber, ileri teknolojiye ve ekonomik olanaklara sahip olan

⁶⁰ A.g.e. , s. 16.

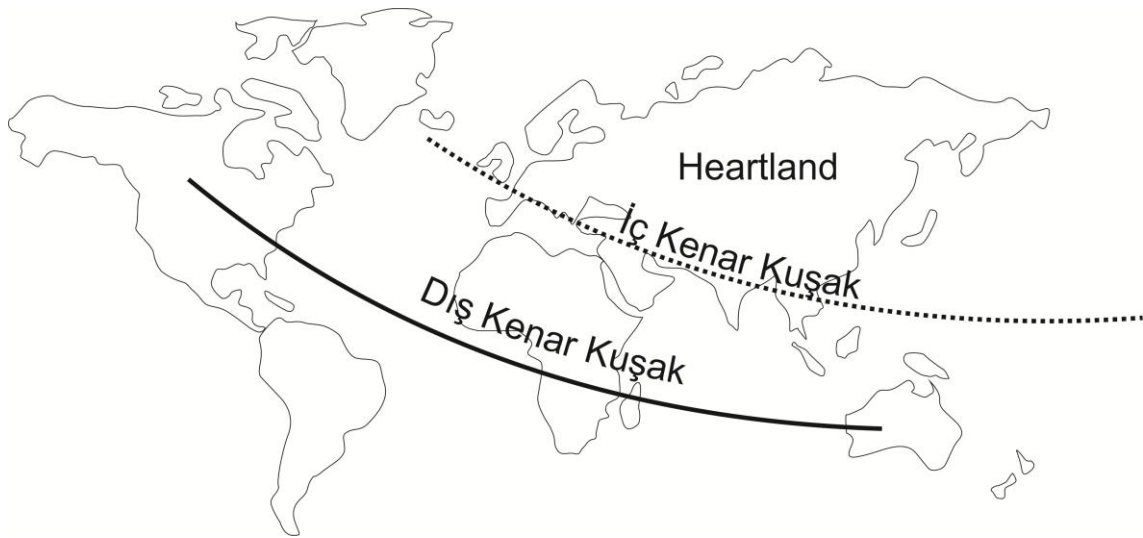
⁶¹ A.g.e. , s. 17.

⁶² Defay, A.g.e. , s.18.

⁶³ A.g.e. , s. 18.

Almanya ile insan ve doğal kayaları bakımından zengin olan Rus İmparatorluğunun birleşmesini, İngiliz hegemonyasının sonu olarak görmektedir.⁶⁴

Mackinder, 1904 yılında yayınladığı ‘‘The Geographical Pivot of History’’ adlı makalesinde, dünya coğrafyasını siyasi ve askeri strateji bakımından mihver saha (pivotarea- Heartland), iç kenar kuşak ve dış kenar kuşak alanlarına ayırarak öncelikli hedefleri belirlemiştir.⁶⁵

Şekil2. Mackinder’in İç-Dış Kenar Kuşak Teorisi⁶⁶

‘‘Heartland’’(Dünya’nın Kalbi) teorisini geliştirmiştir ve kutup bölgesinden Orta Asya’ya, Baltıktan Adriyatik’e kadar giden bir hat oluşturarak bu hattın doğusunu yani Doğu Avrupa’yı ‘‘Heartland’’ olarak tanımlamıştır. Mackinder, ‘‘Heartland’’ olarak adlandırdığı bölgeyi, sahip olduğu coğrafi özellikler bakımından yeryüzünün en büyük doğal kalesi olarak düşünmektedir. Heartland, Sibiryaya, Orta Asya ve Volga Havzasını kapsayan alandır. Bu alan denizlerden uzak, dolayısıyla da deniz gücünün etkisinden de

⁶⁴ A.g.e. , s. 18-19.; Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s. 104-105. ; Ayrıca bakınız: Colin Flint, Peter J. Taylor, *Political Geography: World Economy, Nation State and Locality*, (Çev: Fulya Ereker), Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s. 3-4.; M. Hayati Taban, *Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve Stratejik Derinliğin Bu Bağlamda İncelenmesi*, Kastamonu Üniversitesi, 2014, s. 23.

⁶⁵ Davutoğlu, A.g.e. , s. 104-105.

⁶⁶ Bilgehan Emeklier ve Nihal Ergül, ‘‘Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik’’, *Bilge Strateji*, Cilt: 2, Sayı: 3, Güz 2010, s. 67.

uzaktır. Ayrıca sert iklim özellikleri ve coğrafi yapısı da doğal bir savunma alanı oluşturmaktadır.⁶⁷

Mackinder'in ortaya attığı bir diğer kavram "Dünya Adası", Asya, Avrupa ve Afrika'yı kapsar. Bu üç kıta dışında kalan diğer kıtaları, Dünya Adasının uyduları olarak nitelendirir. Böylelikle Mackinder, heartlandta hakim olabilmek için güçlü ve etkili bir kara gücüne olan gereksinime vurgu yapar. Heartland'ı ele geçiren kara gücünün "Dünya Adasını" ele geçirmek için deniz gücünü ikinci aşamada kullanabileceğini ve "Dünya hakimiyetini" kuracağını ileri sürmektedir. Mackinder, heartlandta hakim olan, etkili bir deniz gücüne de sahip olabilirse İngiltere ve ABD'yi arkadan çevirebilecekti.⁶⁸

Mackinder, heartland teorisi ile demiryollarının etkin olarak kullanıldığı dönemde kara gücünün önemini arttığını belirterek⁶⁹ deniz gücüyle ulaşılamayan Sibiryâ bölgesi ve Orta Asya dağlarının kuzeyini ve de eksen bölge (pivot area) olarak tanımladığı Avrasya'nın tümünü doğal güç alanı olarak göstermiştir.⁷⁰ Mackinder, öncelikle karada güçlenmek gerektiğini, kara gücüne sahip olduktan sonra denizler yoluyla genişleme yapılabileceğini belirtir. Deniz gücüne sahip olabilmek için de ilk önce kara gücüne sahip olunması gerekliliğine vurgu yapmaktadır çünkü bir deniz gücünün üslere ve limanlara ihtiyaç duyduğunu düşünür ve bundan dolayı deniz gücünün karaya bağımlı olduğunu savunur. Deniz gücünden ziyade kara gücünün önemine dikkat çekmiştir ve "kim Doğu Avrupa'ya hükmederse, dünyanın kalbine hakim olur; kim dünyanın kalbine hakim olursa, dünya adasına hükmeder; kim dünya adasına hükmederse, dünyaya hakim olur." şeklinde ifade etmiştir. Heartland'a hakim olmanın, bir "dünya imparatorluğu" olmanın temel şartı olduğunu düşünmektedir.⁷¹

Mackinder, İngiltere açısından en acil dış politika hedefinin, Almanya ve Rusya arasında yapılabilecek olan herhangi türden bir ittifakın ya da bloğun oluşmasını engellemek ve bu devletlerden herhangi birisinin Doğu Avrupa'ya hükmetmesini

⁶⁷ Defay, A.g.e. , s. 19.; Ayrıca bakınız: M. Hayati Taban, *Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve Stratejik Derinliğin Bu Bağlamda İncelenmesi*, Kastamonu Üniversitesi, 2014, s. 23.

⁶⁸ Sandıklı, A.g.e. , s. 21.

⁶⁹ Mammadov A.g.e. , s, 17.

⁷⁰ A.g.e. , s. 17.

⁷¹ Flint, A.g.e. , s. 3-4. ; Ayrıca bakınız: Alexandre Defay, *Jeopolitik*, (Çev: İsmail Yergüz), Ankara, Kültür Kitaplığı: 27, Siyaset bilim: 1, Kasım 2005, s. 19-20.

önlemek olduğu konusunda ısrarcıydı ve bu iki büyük gücün arasında güçlü tampon devletler kurulması gerektiğini belirtmiştir.⁷²

Bu teori yaşanan teknolojik gelişmeler sonrasında ‘‘heartland’’ın düşünüldüğü kadar ulaşılamaz bir bölge olmaktan çıktığı yönünde eleştiriler almıştır. Ayrıca ‘‘heartland’’ olarak tanımlanan bölge üzerinde Sovyetler Birliği hakimiyet kurmuş olmasına rağmen, dünyaya hakim olamamıştır. Güçlü bir deniz gücüne sahip olan Amerika Birleşik Devletleri’nin bunu daha çok başardığı kabul edilecek olursa, iki büyük okyanusun ortasında yer alan Amerika kıtasının Kuzey bölgesinin ‘‘heartland’’ olarak nitelendirilmesinin daha doğru olacağı yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Ancak günümüzde yaşanan enerji kaynaklarına olan ihtiyaç ve Avrasya’da yer alan petrol ve doğal gaz rezervleri göz önüne alındığında Mackinder’in ‘‘Heartland’’ olarak tanımladığı bölgeyi isabetle seçtiği konusunda da hemfikir olan jeopolitik uzmanları bulunmaktadır.

2.2.2. ABD Jeopolitik Teorisi

Sir Alfred Thayer Mahan (1840-1914), bütün dünyaya İngilizlerin egemenlik kurduğu bir zamanda, kendi ülkesini dünya lideri olarak görmeyi arzulayan milliyetçi bir amiraldir.⁷³ Mahan, İngiltere’nin XVI. yüzyıldan itibaren uyguladığı denizler stratejisinin örnek alınması gerektiğini, aynı zamanda stratejik deniz üslerine ve ikmal noktalarına sahip olunması gerektiğini savunmaktadır. Böylelikle denizlere hakim olunacak ve deniz yollarındaki bütün stratejik noktalar denetlenebilecekti. Ancak bu yapılırken İngiltere ile de ittifak halinde olunması gerektiğine önemle dikkat çekmektedir. Böylelikle, hem İngiltere ile denizlerde karşı karşıya gelme riskinden uzak durulacak hem de Almanya’nın denizlerdeki üstünlük kurmasına ve sömürgeler elde etmesine engel olunabilecekti ve Almanya Avrupa kıtasına hapsedilecekti.⁷⁴

Amerikan yayılcılığına ilhak ve istilasına yön vermeye çalışan Mahan, Amerika’nın dünya çapında hegemonyacı güç olması, bu gücünü koruması ve genişletmesi için

⁷² Sandıklı, A.g.e. , s. 22. ; Ayrıca bakınız: Colin Flint, Peter J. Taylor, *Political Geography: World Economy, Nation State and Locality*, çev: Fulya Ereker, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s. 4.

⁷³ Defay A.g.e. , s. 23.

⁷⁴ A.g.e. , s. 23.

dünya denizlerine hakim olması gerektiğini her fırsatta vurgulamıştır.⁷⁵ Mahan, içinde bulunduğu dönemin şartlarından ve yapmış olduğu tarihsel çalışmalardan esinlenerek teorisini İngiltere'nin yükselme dönemi ile İngiliz deniz gücünün gelişmesi arasındaki bağlantı üzerine oturtmuştur.⁷⁶ İngiltere'nin Panama kanalı dışında dünyanın bütün stratejik suyollarını denetimi altında tutması, hem savaşta hem de barışta İngiliz İmparatorluğu'nun hegemonyasını açıklayan tek faktördü.⁷⁷ Büyük sömürgelere sahip olan İngiltere'nin bu gücünden ilham alan ve "Deniz Hakimiyeti Teorisi"ni geliştiren Mahan'a göre İngiltere, elinde bulundurduğu sömürgelerdeki egemenliğini koruyabilmek için etkili bir donanmaya sahip olmak zorundaydı. Mahan, deniz gücü ile sömürgeler arasındaki bağı farkındaydı.⁷⁸

Mahan'ın deniz hakimiyet teorisi üç öğeye dayandırmaktadır; "Birincisi, çok büyük bir gücün ekonomik başarısı için deniz ticaretinin gerekli olduğudur. İkincisi; bir devletin kendi ticaretini koruyup düşmaninkini engellemesinin en iyi yolunun deniz hakimiyetini sürdürebilecek kapasitede olan savaş gemilerinden oluşan bir filoyu denizlerde konuşlandırması gerektiğidir. Üçüncüsü ise; deniz hakimiyetine sahip bir devletin karadan askeri olarak üstün olan bir devleti yenebileceği savıdır."⁷⁹ Küresel anlamda bir güce sahip olabilmek için ABD'nin ilk önce güçlü bir donanmaya sahip olması gerektiğini savunan Mahan, ABD'li karar vericileri, güçlü bir donanmanın ve dünyanın farklı yerlerinde üs elde edebilmesi konusunda harekete geçirmeye çalışmıştır.⁸⁰ Amiral Mahan, bir ülkenin deniz gücü oluşturmasını etkileyen faktörleri; fiziki yapı, devletlerin bulunduğu alanların genişliği, nüfus, ülkenin ulusal karakteri ve devletin yönetim biçimi şeklinde sıralamıştır.⁸¹

⁷⁵ Okçuoğlu, A.g.e. , s.68.

⁷⁶ Davutoğlu, A.g.e. , s. 23.

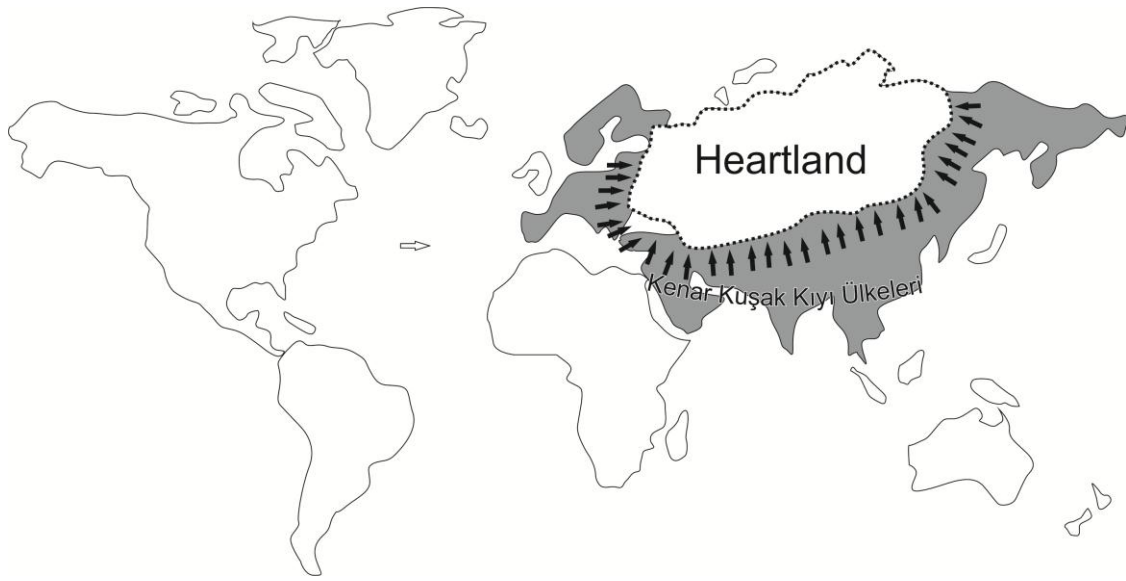
⁷⁷ Şener, A.g.e. , s. 47.

⁷⁸ Defay, A.g.e. , s. 23.

⁷⁹ Şener, A.g.e. , s. 47.

⁸⁰ Defay, A.g.e. , s. 23.

⁸¹ Taban, A.g.e. , s. 24-25.

Şekil3. Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi⁸²

Nicholas Spykman, jeopolitik teoriye katkı sağlayan bir diğer ABD'li bilim adamıdır. Spykman, Mackinder'in "heartland" teorisini eleştirerek, bu teorinin eski dünya için geçerli olduğunu ve güncel askeri teknolojiyle bağdaşmadığını ileri sürmüştür.⁸³ Spykman, Avrasya'ya dikkat çeker ve Mackinder'in "heartland" olarak tanımladığı bölgenin hakimiyet altına alınması yerine, kuşatılması gerektiğini öne sürer.⁸⁴ ABD'nin içine kapalı siyasetini terk etmesi gerektiğini ve İngiltere ile yakın ilişki kurması gerektiğini belirtir. Ayrıca, Avrupa devletleri ile kurulacak bağlar, gelecekte Avrupa kıtasının iki hegemon güç tarafından paylaşılmasının ve ABD'nin önüne birlik halinde bir güç unsurunun ortaya çıkmasına engel olacağını ileri sürmektedir. Bütünleşmiş bir Avrupa ve bu Avrupa'nın yanında yer alacak bir İngiltere olmasının, ABD'nin çıkarlarına ters düşeceğini düşünmektedir.⁸⁵ (Bugünkü ABD-İngiltere stratejik ortaklığı bu yaklaşımla açıklanabilmektedir.)

Mackinder'i, tezinde Heartland'a gereğinden fazla önem verdiği gerekçesiyle eleştiren Spykman, gerçek potansiyel hakimiyet gücünün Batı Avrupa-Türkiye-İrak-Pakistan-Afganistan-Hindistan-Çin-Kore-Doğu Sibirya'dan oluşan kenar kuşak hattında olduğunu iddia ederek, bu hatta hakim olan gücün dünyaya hakim olacağı tezini

⁸² <http://www.uiportal.net/jeopolitik-ii-jeopolitik-tekrar-sahnedede.html>.

⁸³ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 92.

⁸⁴ A.g.e. , s. 93.

⁸⁵ Şener, A.g.e. , s. 52-53 ; Ayrıca bkz. İbrahim Okçuoğlu, *Emperyalist Küreselleşme ve Jeopolitika*, İstanbul, Ceylan Yayınları, 2011, s. 92-103.

geliştirmiştir.⁸⁶ Bu ülkelerin temel özelliklerini, kendilerini hem karada hem de denizde savunmak durumunda oldukları şeklinde belirtmektedir. Dolayısıyla bu ülkeler hem kara hem de deniz gücüne sahip olmak zorundadırlar. Mackinder'in heartland bölgesini, bu ülkelerle yapılacak bir stratejik işbirliği ile çevreleyerek, heartland kuşağından çıkacak bir kara gücünün denizlere ulaşması engellenecek, böylelikle de dünya adasına hakimiyet kurmasının önüne geçilebilecektir.⁸⁷

Spykman'ın bu teorisi, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin SSCB'ye karşı politikasının temelini oluşturmuştur. Uluslararası ilişkiler alanında çalışan bilim adamları tarafından 'çevreleme politikası' olarak adlandırılan bu ABD dış politika yaklaşımı, heartland ve Doğu Avrupa'yı elinde bulunduran SSCB'nin genişlemesinin önüne geçebilmek için uygulanan kuşatma politikasıdır.

2.3. Eleştirel Jeopolitik

'Devletleri canlı bir organizma olarak ele alan klasik jeopolitik görüşün aksine, yaşanan teknolojik ve ekonomik gelişmeler sonucunda dünyanın küreselleşmeyle birlikte tek bir bütünü temsil ettiği görülmektedir. Uluslararası alanda yer alan ve meşru varlığa sahip bütün devletlerin çeşitli işlevleri ve birbirleri ile doğrudan veya dolaylı olarak etkileşim kurdukları alanlar vardır. Her devlet bir kısım iç ve dış dinamiklerden etkilenerek dış politikadaki hareketlerini belirler ve dış dinamiklerin başında da bugün 'küresel' veya 'uluslararası' olarak nitelendirilebilecek sistem gelmektedir.'⁸⁸

Günümüzdeki teknolojik gelişmeler, ülkelerin sahip oldukları coğrafi özelliklerden kaynaklanan avantajı/dezavantajı azaltmış olsa da, bir ülkenin coğrafyasıyla bağlantılı olarak sahip olduğu jeopolitik konumu, o ülkenin ulusal güç kapasitesi açısından önemli bir unsur olabilmektedir. Dolayısıyla, bir ülkenin coğrafi önemi ve bundan kaynaklanan avantaj/dezavantajı, toprak büyüklüğünden ziyade dünya haritası üzerindeki jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır diyebiliriz.⁸⁹

⁸⁶ Davutoğlu, A.g.e. , s. 105.

⁸⁷ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 92-103.

⁸⁸ Ateş, A.g.e. , s.202.

⁸⁹ Şener, A.g.e. , s. 43.

Devletlerin doğasını ve davranışlarını, devletleri tek tek ele alarak incelemeye çalışan klasik jeopolitik yaklaşımın aksine eleştirel jeopolitikçiler uluslararası alana sistematik bir bakış açısıyla yaklaşmaktadırlar. Bu bakımdan ilk olarak sistem içinde rol alan aktörlerin belirlenmesi ve uluslararası sistemde bulunan aktörlerin konumlarının netleştirilmesi gereklidir. Daha sonra da aktörlerin konumları göz önüne alınarak diğer devlet veya devlet dışı aktörlerle etkileşimlerinden yola çıkılarak, sistemin bir bütün olarak değerlendirilir.⁹⁰

Yirmi birinci yüzyılda iletişim ve ulaşım teknolojilerinin büyük oranda gelişmesiyle başlayan küreselleşmeyle birlikte ülkeler arasındaki sınırlar büyük ölçüde etkisini yitirmiş ve ülkeler birbirleri üzerinde ekonomik ve siyasi etkiler yaratmaya başlamıştır. İnternet, küresel haberleşme araçları, uluslararası basın ve yayın kuruluşları, küresel uydu sistemleri ve web siteleri sınırlardan etkilenmeden⁹¹ ülkeler üzerinde etki yaratabilmektedirler. Dolayısıyla insanlar üzerinde dış kaynaklı etkiler yaratarak iç siyaseti ve buna paralel olarak da devletlerin dış siyasetlerine etki edilebilmektedir.

‘‘Eleştirel jeopolitik teorinin gelişmesine, Simon Dalby ve Georoid O’Tuathail’in çalışmaları öncülük etmiştir. Jeopolitik üzerine yapmış oldukları çalışmalarında jeopolitiği, dış politika uygulamalarında önemli bir faktör olarak görürler ancak bunu klasik jeopolitikten farklı olarak, bir ülkenin jeopolitiğinin sadece dış unsurlar değil iç dinamik unsurlarının da gözetilerek değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekerler.’’⁹² ‘‘Bir ülkenin jeopolitiğini şekillendiren iç dinamikleri ekonomi, teknolojik gelişmişlik ve kültürel yapı olarak ortaya koymaya çalışırlar. Ülkelerin sahip oldukları kültürel kimlik yapılarını ön planda tutarak, dış politika uygulamalarında bu kültürel kimlik ekseninde hareket ettiklerine dikkat çekerler. Belli bir ortak kültüre sahip olan ülkelerin ve toplumların birlikte hareket ederek siyasi ve ekonomik faaliyetlerine bu yönde şekil verdiklerini ileri sürerler.’’⁹³

XXI. yüzyılda jeopolitik, kimlik ve aidiyet kavramlarını da içeren çok boyutlu bir nitelik kazanmıştır.⁹⁴ ‘‘Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni

⁹⁰ Davutoğlu, A.g.e. , s. 117.

⁹¹ Ucuzsatar, A.g.e. , s.38.

⁹² Taban, A.g.e. , s. 27.

⁹³ Davutoğlu, A.g.e. , s. 116-117.

⁹⁴ Mammadov, A.g.e. , s. 16.

devletler, klasik jeopolitik yaklaşımlardan farklı olarak ortak kimlik ve kültür çizgisinde bir araya gelerek hareket etmişlerdir. Sovyetler Birliğinden koparak yeni bağımsız ülkeler konumuna gelen Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin yaklaşması ve ortak dış siyaset ve stratejisi izlemeye çalışmaları bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Ortaya çıkan bu yeni stratejik ve jeopolitik yaklaşma sadece ırksal anlamda değil ülkelerin mensup oldukları dini inanç ve ekonomik dünya görüşleri çevresinde de şekillenmiştir. Doğu'da komünizm- Batı'da kapitalizm ya da Müslüman-Hıristiyan devletler olarak yaklaşma içerisine giren ve uluslararası siyasette tek bir ses olarak sahne alan devletler bulunmaktadır. Bu bağlamda jeopolitiğin sadece devletlerin dış sınırları ile değil içlerinde mevcut bulunan kültürel kimliklerinin de etkili bir jeopolitik unsur olduğunu görmekteyiz.⁹⁵

Eleştirel jeopolitik, daha çok kültürel olguların üzerinde durur ve jeopolitik çalışmaların, ülkelerin iç politik yapılarına göre şekillendiğine işaret eder. Orta Doğu'da Arap dünyasında yaşanan Filistin-İsrail çatışması örnek verilecek olursa, uluslararası alanda İsrail'e karşı hiçbir somut yaptırım uygulanamamasına rağmen Müslüman devlet başkanları halkın baskısıyla İsrail devletiyle ikili ilişkileri mesafeli tutmak zorunda kalmaktadırlar. Dış siyasete ve stratejik çıkarlara ortak kültür ve kimlik faktörünün etkisi burada açıkça görülmektedir.⁹⁶

Eleştirel jeopolitik, askeri güçten çok teknolojik ve ekonomik kapasiteye öncelik vermektedir. Dünya'yı sınırlara bölerek ve sabit kimliklere göre ele alan klasik jeopolitik değerlendirmeler teknolojik gelişmeler ve ekonomik küreselleşmeyle yerini farklı jeopolitik değerlendirmelere bırakmıştır. Küresel rekabet askeri ve güvenlik boyutu itibarıyla ABD ve Sovyetler Birliği arasında kızıymış olsa da dünya politikasında bir başka rekabet alanı açılmış, bu da ekonomi ve ticaret alanlarında ülkelerin küresel piyasadaki rekabet güçlerini iyileştirmeye yönelmelerine yol açmıştır.⁹⁷

Uluslararası sahnede devletlerin yanı sıra, çokuluslu şirketler ve uluslararası örgütlerin (sivil-siyasi-askeri) de yer almasıyla birlikte jeopolitik analizlere tüm bu aktörlerin de

⁹⁵ A.g.e. , s. 16.

⁹⁶ Flint, A.g.e. , s. 284.

⁹⁷ Ateş, A.g.e. , s. 216.

dahil edilmesi gerekliliğini ortaya çıkmıştır. Böylece jeopolitik çalışmalarla ‘‘jeoekonomik’’ ve ‘‘jeokültürel’’ çalışmalar da birlikte değerlendirilme ihtiyacı doğmuştur. Davutoğlu’na göre, ‘‘jeopolitik konum artık sınırları müdafaa dürtüsünün yönlendirdiği bir statükoyu muhafaza stratejisinin aracı olarak görülmemelidir. Aksine, jeopolitik konum kademeli bir şekilde dünyaya açılmanın ve bölgesel etkinliği küresel etkilige dönüştürmenin bir aracı olarak görülmelidir. Sınırlara dayalı yerel etkinlikten kıtasal ve küresel etkinliğe yönelmenin öncelikli şartı jeopolitiğin uluslararası ekonomik, siyasi ve güvenlik ilişkilerinde dinamik bir çerçeve içinde kullanılmasına bağlıdır.’’⁹⁸

Eleştirel jeopolitiğin önemi, dış politika yapımında kullanılan imajların inşasının bizatihi kendisinin temel bir jeopolitik eylem olduğunu açıkça göstermesidir.⁹⁹ 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’ye düzenlenen saldırı ‘‘Teröre Karşı Savaş’’ ve ‘‘İslami Terör’’ kavramları uluslararası siyasetin bir parçası durumuna gelmiştir. İslam Dünyası, Batı’nın mücadele etmek zorunda olduğu terörist bir medeniyet imajına büründürülmüş ve ortak düşman ilan edilmiştir. Orta Doğu’ya yapılacak olan askeri hareketin alt yapısı böylece hazırlanmıştır. Afganistan’ın işgaliyle hem Rusya’ya karşı stratejik bir bölge kontrol altına alınmış hem de Orta Asya’nın ve Orta Doğu’nun enerji kaynaklarına daha yakın olunmuştur. Flint’e göre ‘‘bu yaklaşım ‘‘biz’’ ve ‘‘bizden olmayan ‘‘öteki’’ politikasını, söz konusu ‘‘biz’’in düşmanını nasıl tanımladığıyla açıklamaktadır. Saddam Hüseyin’e yönelik eleştiriler, Saddam’ı şeytanlaştırıp Irak’a yönelik askeri hareketi meşrulaştırmaktan ötesine işaret eder. Çünkü bu aynı zamanda ‘‘Batılı demokrasilerin üstünlüğüne’’ dair tartışmasız görüş yaratan bir söylemi de yansıtmaktadır.’’¹⁰⁰ Irak’ın Saddam rejimini yıkmak amacıyla, Afganistan ve Basra Körfezine askeri hareket düzenleyen ABD’nin asıl amacının demokrasi değil petrol kaynakları olduğu da bir çok uluslararası ilişkiler çalışmalarında ileri sürülmektedir. Dolayısıyla, enerji konusu, ulusal ve uluslararası güç sahibi olabilme bakımından ve güvenlik açısından devletler için yaşamsal önem taşımaktadır.¹⁰¹

‘‘Dünya enerji dengelerinde petrolün kritik konumu ve petrol rezervlerinin dengesiz dağılımı, petrole istisnai bir ekonomik, stratejik ve politik önem kazandırmıştır. Son

⁹⁸ Davutoğlu, A.g.e. , s.117.

⁹⁹ Flint, A.g.e. , s.70.

¹⁰⁰ A.g.e. , s.71.

¹⁰¹ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 328.

derece önemli bir enerji kaynağı olan petrole bağımlılık, yerel petrol kaynaklarına sahip olmayan ve dolayısıyla petrol konusunda dışarıya bağımlı olan ülkelerin, farklı bölgelerdeki petrol kaynaklarını kontrol altına almaya yönelik politikalar geliştirmelerini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda petrol, ülkelerin iç ve dış politikalarına yön veren ve aynı zamanda ulusal güvenlik sorunu olarak algılanan bir meta olarak, önemli bir güç unsuru olmuştur.”¹⁰²

3. I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Jeopolitik Yaklaşımlar

Uluslararası reel politik açılarından bakıldığında jeopolitik teoriler realist bir yaklaşımla ele alınmıştır ve “güç” unsuru sürekli ön planda tutularak değerlendirilmeler yapılmıştır. ABD, İngiltere ve Almanya ellerindeki mevcut gücü kullanarak daha fazla güçlenmenin ve bir “Dünya İmparatorluğu”, bir başka deyişle bir dünya egemenliği kurabilmenin yollarını aramışlardır.

Birinci Dünya Savaşı döneminde, ABD’nin savaşa katılmasıyla birlikte Realizm-İdealizm tartışması, uluslararası ilişkilerin başlıca konusu durumuna gelmiştir.¹⁰³ Çünkü ABD, jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları gereği değil de “hak ve adalet ideallerini ‘egemen kılmak yükümlülüğüyle itilaf devletleri yanında yer aldığını belirtmiştir. ABD’nin arzulamış olduğu, savaştan sonra Milletler Cemiyeti’ni kabul ettirmek amacıyla ‘uluslararası bir ahlak adına’ mücadele etmektir.¹⁰⁴ Fakat, Haziran 1919 ve Ağustos 1920 tarihlerinde ilgili ülkeler arasında imzalanan ve Birinci Dünya Savaşı’nın sona erdiğini ilan eden antlaşmalar; Versailles, Saint Germain, Neuilly, Trianon ve Serv Antlaşmaları, durumun ideolojik olmaktan çok, güç ve çıkar mücadelesi olduğunu göstermektedir. Yenik devletler, özellikle Almanya, bu antlaşmaları kazananların kaybedenlerden istediklerini alabilmeyi hedefleyen bir dayatma niteliği taşıdığını ve “hak ve adalet” söyleminden uzak olduğu şeklinde tepki göstermişlerdir.¹⁰⁵ Almanlara göre bu antlaşmalar, emperyalist hedefler doğrultusunda bir güç dengesi dayatılmasından başka bir şey değildi. Diğer taraftan Fransız coğrafyacılar ise bu

¹⁰² Nevin Yazıcı, *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-1955*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2010, s. 367.

¹⁰³ Defay, A.g.e. , s. 24-25.

¹⁰⁴ A.g.e. , s. 24.

¹⁰⁵ A.g.e. , s. 26.

antlaşmaların, hiçbir çıkar gözetmeksizin ülke sınırları ve uluslar ilkesi ideali üzerine oluşturulduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁶

Galipler Versay Antlaşması'nın haksız olduğunu kabul etmek suretiyle, onu savunmak için psikolojik temeli de aşındırmışlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri cezalandırıcı bir barış yaptılar ve revizyonizm için en büyük sebebi kendileri yarattıktan sonra, kendi düzenlemelerini yıkmak için işbirliğinde bulundular.¹⁰⁷ Versay Antlaşmasıyla (28 Haziran 1919) toprak kaybeden Almanlara göre sınırlar çizilirken ne ulusal kimlikler ne de coğrafi doğal sınırlar gözetilmiştir ve self-determinasyon hakkından söz edebilmeye imkan bile yoktur. Coğrafi doğal sınırların göz ardı edilerek çizilen sınır çizgilerinin, ülke sınırlarının savunulmasını oldukça güç duruma getirdiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda Alman coğrafyacılarının o dönemdeki lideri Alfred Hettner, tepkisini şu şekilde dile getirmektedir:¹⁰⁸

Bu bir barıştır, müthiş bir barış... Wilson'un bizi inandırmak istediği gibi bir uzlaşmadan söz etmek mümkün değil. Bu uzlaşma dediği, mümkün olabilecek en kötü ve tek taraflı dayatmadır. Bizim çılgın vatanseverlerimizin savaş sırasında ortaya attığı projeler, bunun yanında sadece çocuk oyuncağıdır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın çeşitli bölgelerinde çıkan büyüklü küçüklü çatışmalar, sınır ihlalleri ve işgaller, ulus-devletlerarasında bölgesel çıkarların ve güvensizlik duygusunun getireceği sonuçları gözler önüne sermiştir ve bunlar İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına ortam hazırlamıştır.¹⁰⁹ İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sömürgecilik anlayışı terk edilmeye başlanmış ve uluslara kendi devletlerini yönetmeleri için egemenlikleri iade edilmiştir. Ancak, sömürüden kurtulan bazı devletler, dünya çapında bir ekonomik rekabete hazır olmadıkları için bağımsızlıklarını tam anlamıyla kullanabilme şansı bulamamışlardır. Aynı şekilde, bağımsızlıkları ve egemenlikleri iade edilen bu devletlerin sınırları, yine sömürgeci güçlerin çıkarlarına hizmet edecek şekilde belirlenmiş sınırlar olmuştur. Bu sınır çizgilerine hem içeriden hem de dışarıdan itirazlar olmuştur ama emperyalist düşüncelerle bilinçli olarak çizilmiş olan bu sınırlar uzun süre geçerliliğini korumak durumunda olmuştur.

¹⁰⁶ A.g.e. , s. 25.

¹⁰⁷ Mustafa Ekincikli, *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2002, s. 5.

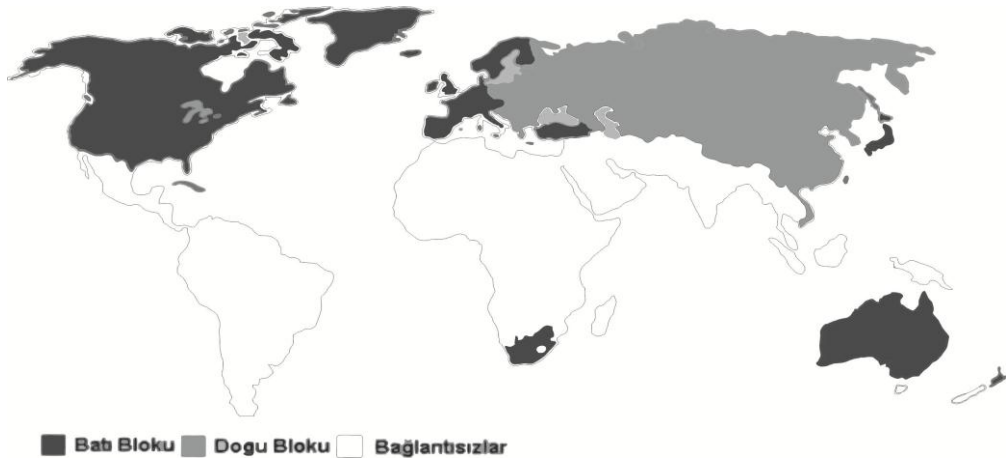
¹⁰⁸ Defay A.g.e. , s. 26.

¹⁰⁹ Şener, A.g.e. , s. 107-113.

Dünya siyasi haritası üzerinde sürekli olarak sınırların değişmesi, bölgesel çatışmaların yaşanması ve zaman içerisinde yeni devletlerin ortaya çıkarak, bölgesel ve küresel istikrarsızlıkların ortaya çıkmasının bu yapay sınırlardan kaynaklandığı görülmektedir. ABD, İngiltere ve diğer Avrupalı büyük güçlerin çıkarlarına hizmet edecek şekilde oluşturulan devlet sınırları zaman içerisinde değişmiş ve bu sınır değişiklikleri bazen dış saldırılar bazen de iç savaşlarla bölünmelere sebebiyet vermiştir. Böylesi siyasi istikrardan yoksun devletlerin, ekonomik istikrarı sağlayarak dünya ekonomisinde rekabet edebilmeleri oldukça zordur. Sonuç olarak, ekonomik açıdan yine eski sömürgeci devletlerine bağlı duruma geldikleri ve onların güdümünde bir siyaset izleme durumunda kaldıkları görülmektedir.

4. Uluslararası Sistemdeki Dönüşüm ve İki Kutupluluğun Ortaya Çıkması

İkinci Dünya Savaşı, jeopolitik bir boşlukla son bulmuştur. Güç dengesi yok edilmişti ve geniş çaplı bir barış antlaşması ulaşılamaz bir noktaydı. Dünya ideolojik kamplara ayrılmıştı. Savaş sonrası dönem, daha savaş sona ermeden liderleri düşündüren geniş ve sancılı bir mücadeleye dönüşecekti.¹¹⁰ Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi(1917) sonrasında kapitalist dünyadan kopan devletler birliği oluşturulmuş ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyalizm, dünya sistemi olacak duruma gelmişti.¹¹¹ Böylece uluslararası sistem birbirine zıt iki kutba bölünmüştü: Sosyalist Devletler ve Kapitalist Devletler.

Şekil 4. Çift Kutuplu Sistemde Doğu-Batı Bloğu ve Bağılantısız bölgeler¹¹²

¹¹⁰ Ekincikli, A.g.e. , s.72.

¹¹¹ Okçuoğlu, A.g.e. , s.81.

¹¹² <https://www.biliste.com/wp-content/uploads/erk-m%C3%BCCadelesi.jpg>

Laziza'ya göre, ‘’ yirminci yüzyılın temel aktörleri, ilk yarıda Avrupalı devletler olurken, yüzyılın ikinci yarısında ABD ve SSCB iki kutup ve iki düşmen süper güç olarak dünyayı şekillendirmeye çalışmışlardır. İki kutupluluğun doğası gereği de, dünyada iki farklı yaklaşıma sahip ülkeler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi; bu iki kutbun herhangi birisi içerisinde yer almayı göze almış ve bu doğrultuda seçimini yapmış ülkeler, ikincisi ise; seçimini yapamamış ve bunun sonucu olarak da iki tarafın baskılarına ve yaptırımlarına maruz kalmış ülkelerdir. Dolayısıyla dünya, üç kutba bölünmüştür. Birinci kutupta SSCB önderliğinde ‘’Doğu Bloğu’’, ikinci kutupta ABD önderliğinde ‘’Batı Bloğu’’ ve üçüncü kutupta ise her iki tarafa da dahil olmayan ‘’Bağlantısızlar’’ vardır.’’¹¹³

4.1. Yalta Konferansı'nda Jeopolitik Hamleler

4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Yalta'da bir araya gelen dönemin önemli güçlerini temsil eden devlet başkanları F.D.Roosevelt(ABD), J.Stalin(SSCB) ve W.Churchill(İngiltere), bir anlamda dünyayı paylaşmışlardır. Yalta'da yapılan bu konferans sonucunda, Sovyet Rusya, Güney Sakhalin ile civarındaki adalar, Port Arthur deniz üssü ve Kuril adalarının kendisine verilmesi karşılığında, Almanya'nın silahı bırakmasından üç ay sonra Japonya'ya müdahale etmeyi kabul etmiştir.¹¹⁴ Almanya esas itibariyle üç işgal bölgesine ayrılmış, Almanya'dan alınacak savaş tazminatları konusunda görüş birliği sağlanamamasından dolayı bu konunun karara bağlanması ertelenmiştir.¹¹⁵ Aynı şekilde Berlin şehri de ortak işgal altında bulunacaktı. Polonya'nın doğu sınırları için de, 1919 Paris Barış Konferansı'nda kabul edilen Curzon Hattı esas alındı. Batı sınırlarının tespiti ise, görüş ayrılıkları yüzünden ileri bir tarihe bırakıldı. Ayrıca Varşova'da bulunan geçici Polonya Hükümeti'nin en kısa zamanda gizli oya dayanan serbest seçimler yapmasına da karar verildi.¹¹⁶ İran'a karşı çıkarlarını (özellikle petrol) kollayarak yaklaşan Rusya ve İngiltere, bu bölgeyle ilgili meselenin görüşülmesini sonraya bıraktılar.

¹¹³ Laziza Nurpeiis, ‘’20'inci Yüzyıldan 21'inci Yüzyıla Geçişte Jeopolitik Kırılmalar ve Yeni Dengelerin Oluşumu’’, Ankara, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages and History of Turkish or Turkic*, vol: 8/5, Spring 2013, s. 517.

¹¹⁴ Sönmezoğlu, A.g.e. , s. 15.

¹¹⁵ A.g.e. , s. 15.

¹¹⁶ A.g.e. , s. 15.

Boğazlar statüsünün SSCB lehine değiştirilmesine, bu meselenin daha sonra Dışişleri Bakanlarınca ele alınıp, bu durumdan Türkiye'nin de haberdar edilmesine karar verildi. Savaştan önce Nazi Almanya'sının uydusu konumunda olan ülkelerde demokratik hükümetlerin kurulması öngörüldü. İleriki tarihlerde San Francisco'da toplanılması kararlaştırılan bir konferansta Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulacağı burada ilân edildi.¹¹⁷ Bununla birlikte, kurulacak Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın Güvenlik Konseyi'nde yer alacak sürekli üyelere veto hakkı tanınması da kabul edildi ve 1 Mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilân eden ülkelerin kurucu ülke olmaları ya da üyeliğe alınması karara bağlandı. ABD'nin ve Rusya'nın ısrarlarına rağmen, İngiltere Hong Kong'u Çin'e geri vermeyi reddetti. Kore ise, iki ayrı nüfuz bölgesine ayrıldı.¹¹⁸

4.2.Yalta Konferansı'nın Uluslararası Sisteme Etkileri

Özgürlüklerinden ve self-determinasyon haklarından mahrum bırakıldıklarını düşünen devletler, Yalta Konferansı sonucunda ortaya çıkan duruma tepki göstermişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından ve paylaşımdan memnun olmayan Fransa da bu duruma tepkisiz kalmamıştır. 1958 yılında Fransa'da tekrar iktidara gelen General de Gaulle, Fransa'yı nükleer silahlarla donatma kararı almıştır.¹¹⁹ Bu karar, doğrudan bir savaşa girmeden, rakiplerine veya tehdit olarak gördüğü diğer devletlere karşı "caydırıcılık ilkesinin" uygulanması olarak değerlendirilebilecek bir karar olarak görülmektedir.

1960 yılında nükleer silah çalışmalarını tamamlayan Fransa, 1964 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmen tanıdıktan sonra 1966 yılında ABD'nin Vietnam'a müdahalesine karşı çıkarak NATO'nun askeri kanadından ayrılmış ve yeni dünya düzeninde çıkarları doğrultusunda stratejik bir hamle yapmıştır.¹²⁰ Fransa, ABD ve İngiltere'ye karşı tepkisini bu şekilde stratejik manevralarla ve kendisine yeni müttefikler edinerek göstermeye çalışmıştır. Diğer taraftan Batı Almanya da ABD güdümünden kurtulmaya çalışmış ve Doğu Avrupa ülkeleri ile bir yakınlaşma sürecine

¹¹⁷ A.g.e. , s. 15

¹¹⁸ A.g.e. , s. 15.

¹¹⁹ Defay A.g.e. , s. 26.

¹²⁰ A.g.e. , s. 27.

girmiştir. Bu süreç Ekim 1990 tarihinde Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla ve Almanya'nın yeniden birleşmesiyle sonuçlanmıştır.¹²¹

Yalta Konferansı sonrasında ortaya çıkan çift kutuplu dünya düzeninin Doğu Bloğunda da benzer anlaşmazlıkların yaşandığı görülmektedir. ‘‘Bağlantısızlar Hareketi’’nin kurucularından biri olan Tito yönetimindeki Yugoslavya, SSCB’ye mutlak bağlılığı reddetmiş ve bağlantısızlar arasında yerini almıştır.¹²² Aynı şekilde, 1950 yılında SSCB ile otuz yıl geçerli olması kararlaştırılan ‘‘Dostluk, İşbirliği ve Yardımlaşma Antlaşması’’ imzalayan Çin Halk Cumhuriyeti de, 1964 yılında nükleer bir güç olduktan sonra SSCB ile ters düşmüştür. 1971 yılında Çin Halk Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyesi olduktan sonra, SSCB’nin Doğu Avrupa, Asya ve Ortadoğu hedeflerini eleştirerek, SSCB’nin dış politika uygulamalarına sert bir şekilde karşı çıkmıştır.¹²³ İki süper güç arasında yaşanan Soğuk Savaş döneminin getirmiş olduğu güvensizlik ortamında sürdürülen silahlanma ve bölgesel egemenlik yarışı SSCB ekonomisinin çöküşüyle son bulmuştur.

4.3. Potsdam Konferansı

Potsdam Konferansı’nın yapıldığı 17 Temmuz tarihi öncesinde Almanya teslim olmuş, ABD Başkanı Franklin Roosevelt ölmüş ve yerine Harry Truman gelmiştir ve konferans devam ederken İngiltere başbakanlığı da Winston Churchill’den Clement Attlee’ye geçmiştir. Konferans’ta ele alınan konuların en önemlisi Almanya olmuştur. Konferans kararına göre bu ülkedeki bütün Nazi kurumları ortadan kaldırılarak ülkenin dört işgal bölgesine ayrılması kararlaştırılmıştır.¹²⁴ Taraflar Alman savaş sanayisinin barış ekonomisine yardım eder bir hale getirilmesine çalışacaklardır.

Tartışılan bir diğer konu da Polonya-Almanya sınırıdır. Sovyetler Birliği Batı’ya doğru ilerledikten sonra Curzon Hattı’nı Polonya-SSCB ve Oder-Neisse Hattı’nı Polonya-Almanya sınırı olarak belirlemiştir. Toplantıda İngiltere ve ABD bu sınırı tanımayınca, konunun Almanya ile yapılacak barış görüşmelerine bırakılması kararlaştırılmıştır. Sovyetlerin boğazlara ilişkin taleplerinin de kabul edilememesinden sonra konferans 1

¹²¹ A.g.e. , s. 27.

¹²² A.g.e. , s. 28.

¹²³ A.g.e. , s. 29.

¹²⁴ Sönmezoğlu, A.g.e. , s. 15.

Ağustos 1945 yılında sona ermiştir.¹²⁵ Potsdam ve Yalta Konferansları ‘‘Çift Kutuplu Dünya Düzeni’’nin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Çift kutuplu dünya düzeninde ABD ile silahlanma yarışına giren SSCB, nükleer atom silahları geliştirerek ABD ile askeri açıdan eşitliği yakalayabilmeyi başarmıştır. Bu durum iki blok arasında yeni bir siyasi ortam yaratmıştır. Böylece ABD’nin başını çektiği Batılı emperyalist güçler ve onların yanında yer alan devletlerle (NATO), Doğu’da Sosyalist dünya düzenini savunan SSCB ve onun yanında yer alan devletler (Varşova Paktı) arasında 1991 yılına kadar devam eden ‘‘Soğuk Savaş’’ dönemi başlamış oldu. Soğuk Savaş dönemi tanımlamak için ideolojik jeopolitik kavramı da kullanılmaktadır.¹²⁶

4.4. Domino Teorisi

Adriyatik’ten Baltık Denizi’ne kadar olan bir sınır hattı Doğu Avrupa ile Batı Avrupa’yı ayıran sınır hattı olarak belirlenmiştir. Bu sınır hattı Churchill tarafından ‘‘Demir Perde’’ olarak adlandırıldı.¹²⁷ Belirlenen bu sınırların dışında kalan Türkiye ve Yunanistan’a her iki taraftan da büyük önem verilmiştir.¹²⁸ ABD, bu dönemde ‘‘Domino Teorisi’’ni ortaya atarak, SSCB’ye karşı savunulması gereken bölgelerin hayati önemini ortaya koymaya çalışmıştır.

ABD’nin Güneydoğu Asya politikasının temelini oluşturan ve 1950’li yıllardan itibaren yaklaşık yirmi yıl boyunca uyguladığı ‘‘Domino Teorisi’’, Sovyetler Birliği’nin etki alanını genişletme ve Demir Perdeyi daha da batıya çekerek tüm Avrupa’yı etki altına alma tehlikesine karşı alınması gereken tedbirleri ortaya koyabilmek için oluşturulmuş bir stratejik teoridir. Bu teoriye göre, her ülke bir domino taşı gibi görülmektedir ve düşen herhangi bir devlet, doğal olarak bir diğerini de etkileyecek ve onun da devrilmesine, yani Doğu Bloğuna geçmesine sebep olacaktır.¹²⁹ Bu teoride Sovyetler Birliği etkisine giren bir devlet düşmüş sayılmaktadır, dolayısıyla ona komşu olan diğer

¹²⁵ A.g.e. , s. 16.

¹²⁶ John Agnew, *Geopolitics, Re-visioning World Politics*, Routledge Press, New York, 2003, s.12

¹²⁷ Sevgi, A.g.e. , s. 229.; Ayrıca bkz: Colin Flint, Peter J. Taylor, *Political Geography: World Economy, Nation State and Locality*, çev: Fulya Ereker, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s. 62.

¹²⁸ Sevgi, A.g.e. , s. 229.

¹²⁹ A.g.e. , s. 230.

devlet de ondan etkilenecek düşecektir ve o da bir diğer ülkeyi etkileyerek Sovyetler Birliği'nin yayılma dalgası giderek genişleyecektir.

1947 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunan Acheson'a göre, Yunanistan düşerse Türkiye düşecektir ve Türkiye düşerse Avrupa düşecektir. Acheson'un teorisinde, Demir Perde'nin oluşturduğu hat dışında kalan Türkiye ve Yunanistan'a jeopolitik ve stratejik açıdan büyük önem verildiği görülmektedir.¹³⁰ Alman komutanı General Clay da en önemli stratejik nokta olarak Berlin'i işaret etmiştir ve Berlin düşerse Batı Almanya, Batı Almanya düşerse de tüm Avrupa'nın Sovyet etkisi altında kalacağını ileri sürmüştür. Aynı şekilde 1960-63 yıllarında ABD Başkanı olan J.F.Kennedy de Berlin'in stratejik önemine dikkat çekmiştir ve Berlin duvarı da onun zamanında inşa edilmiştir. Kennedy'e göre de Berlin'in düşmesi Avrupa'nın düşmesi anlamına gelebilirdi. Bir başka ABD Başkanları olan Eisenhower ise dikkati Güneydoğu Asya'ya çekerek Tayvan ve Vietnam'ın bölgedeki stratejik önemi üzerinde durarak bu ülkelerin düşmesinin Güneydoğu Asya'nın ve dolayısıyla da Batı Pasifik'in tamamının Sovyet etkisine girmesine sebep olacağını ileri sürmüştür. ABD Başkanı Carter ise Afganistan'ın İran'ı etkilemesi körfez ülkelerinin kaybedilmesine sebep olabileceğine dikkat çekmiştir.¹³¹

4.5. ABD'nin SSCB'ye Karşı Jeopolitik ve Jeoekonomik Hamleleri

4.5.1. Truman Doktrini

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sömürge düzeninin son bulmasıyla Asya ve Afrika'daki halklar, bağımsızlık sürecine girerek bağımsız devletlere dönüşmeye başlamışlardır. Bu gelişme üzerine İngiltere, içinde bulunduğu ekonomik olumsuzluklar nedeniyle el çıkmak zorunda kaldığı bölgelerden ABD lehine geri çekilmiştir. ABD, İngiltere'nin talep ve yönlendirmeleri doğrultusunda devreye girerek "Truman Doktrini"ni geliştirmiş, SSCB'nin Avrupa genelinde yarattığı tehlikeye karşı Batı Avrupa'ya ve sonrasında Türkiye ve Yunanistan'a yardımda bulunmaya başlamıştır.¹³²

¹³⁰ A.g.e. , s. 230.

¹³¹ A.g.e. , s. 230.

¹³² Laziza, A.g.e. , s. 518.

İkinci Dünya Savaşından sonra ABD, Ortadoğu, Çin, Hindistan ve Afrika'ya yönelmişti ancak ilk önce Asya ve Avrupa da komünizmin yayılmasının önüne geçmek zorundaydı. Soğuk Savaş dönemi boyunca domino etkisiyle Sovyetler Birliği'nin etki alanını genişletmesinin önüne geçebilmek için ABD, stratejik önem verdiği bölgelere askeri ve ekonomik müdahalelerde bulunmak zorunda kalmıştır. Bu balgamda ABD, bazı Avrupa devletlerine ve Yunanistan ve Türkiye gibi stratejik olarak oldukça önemli konumunda bulunan devletlere ekonomik yardımlarda bulunmuştur.¹³³

“İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Amerikan emperyalizminin saldırgan, hegemonyacı dış politikası, jeopolitik ve stratejik yönelimi, önce ‘Truman Doktrini’nde ifadesini bulmuştur. Bu doktrinin içerik ve anlamını, Türkiye ve Yunanistan’a verilen yardımla sınırlamak, bu doktrinin Amerikan dış politikası ve jeostratejisi açısından anlamını kavrayamamak demektir. Şüphesiz ki, görünüşte Türkiye’ye ve Yunanistan’a yardım söz konusu, ama Amerikan dış politika sorumlularına; Amerikan emperyalizmine göre bu doktrin veya yardım, çok önemli bir ulusal politikanın ve bütün dünya için yeni bir Amerikan politikası olabilecek bir stratejinin ifadesidir. Amerikan Temsilciler Meclisi Dış Sorunlar Komisyonu üyesi Cumhuriyetçi Chester Merroy’a göre bu doktrin, hem Yunanistan ve Türkiye, hem de bütün Ortadoğu ile ilgilidir. Bu, Çin, Hindistan ve Afrika ile ilgilidir.”¹³⁴

“Truman Doktrini” olarak bilinen bu yardımla ABD, hem dünya hegemonyası kurma planlarını gerçekleştirmek için stratejik müttefikler edinmiş hem de SSCB'nin etki alanının yayılmasının ve genişlemesinin önüne geçmek için önemli bir hamle yapmış oluyordu. Ayrıca Ortadoğu, Çin, Hindistan ve Afrika bölgelerine ulaşma yolunda stratejik avantaj elde etmek amacındaydı. Amerikalı yazar W. Lippmann: “Türkiye ve Yunanistan’ı özel yardıma ihtiyaç duyduklarından değil, demokrasi örneği oluşturdukları için de değil, stratejik kapı oldukları için seçtik.” şeklinde ifade etmiştir.¹³⁵ ABD'nin bir diğer jeopolitik adımı Marshall Planı'dır.

¹³³ Sönmezoğlu, A.g.e. , s. 37-39.

¹³⁴ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 83.

¹³⁵ A.g.e. , s. 84.

4.5.2. Marshall Planı

Marshall Planı, Avrupa ve Sovyetler de dahil olmak üzere tüm Sovyetler Birliği uydularını kapsayan ekonomik yardım politikasıdır. Ancak Sovyetler ve onun hiçbir uydusu bu ekonomik yardımı kabul etmemiştir. Marshall Planı, Avrupa'da SSCB'ye karşı iktisadi bir birlik oluşturmak amacıyla uygulamaya konmuştur ve Batı Avrupa ülkelerini iktisadi olarak Amerikan ekonomisine, askeri olarak da Amerikan jeopolitikasına ve dünya hakimiyeti planına tabi kılmanın ifadesidir.¹³⁶

İkinci Dünya Savaşından sonra ABD'nin jeopolitik hamlelerinden ilk ikisinin, ekonomik temelli Truman Doktrini ve Marshall Planı olduğunu görmekteyiz. ABD'nin bu dönemdeki askeri doktrini ise sosyalizmin dünya çapında yayılmasını, başka ülkelerin Sovyetler Birliği etrafında kenetlenmesini engellemeye yönelikti ve bu bağlamda Sovyetler Birliği'ni çevreleyecek şekilde 75 ülkede ve bu ülkelerin işgal alanlarında askeri üsler kurarak ordularını konuşlandırmıştır.¹³⁷

4.6. SSCB'ye Karşı Ekonomik ve Askeri Oluşumlar

‘‘Soğuk Savaş döneminin en önemli özelliklerinden birisi, dünya hakimiyeti kurmayı amaçlayan küresel jeopolitik teorilerin uygulamaya geçirilmesidir. Bu bağlamda, yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra SSCB yayılmasının Avrasya kıtası dışına taşmaması ve sıcak denizler ile dolaylı veya dolaysız olarak bağlantının kesilmesi amacıyla ABD merkezli uluslararası ittifaklar kurulmuştur.’’¹³⁸

SSCB'nin yayılmasını önlemek ve etki alanını daraltabilmek amacıyla ABD'nin teşvik etmesiyle üç önemli antlaşma imzalanmıştır. Bunlar; NATO, SEATO, CENTO'dur.

SEATO Antlaşması, 1945 yılında Avustralya, İngiltere, Fransa, Yeni Zelanda, Pakistan, Filipinler ve ABD tarafından imzalanmıştır. Güneydoğu Asya ülkelerinde komünizmin yayılmasını önlemek amacıyla kurulmuş bir savunma ve işbirliği örgütüdür. 1975 yılında son bulmuştur.

¹³⁶ A.g.e. , s. 85.

¹³⁷ A.g.e. , s.105.

¹³⁸ Laziza, A.g.e. , s. 519.

NATO Antlaşması, 1949 yılında Fransa, İtalya, İrlanda, Hollanda, Lüksemburg, Norveç, Portekiz ve ABD arasında imzalanmıştır. Daha sonra Türkiye ve Yunanistan ve Batı Almanya'nın da üye yapıldığı bu örgüt SSCB'nin Avrupa'da ilerleme tehdidine karşı kurulmuş olan bir askeri savunma örgütüdür. SSCB'nin dağılmasıyla işlevi sorgulanan bu örgüt, halen günümüzde geçerliliğini korumaktadır ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın askeri bir kanadı durumuna gelmiştir.

CENTO Antlaşması, 1955 yılında İngiltere, İran, Türkiye, Pakistan ve ABD arasında Bağdat Paketi olarak da bilinen antlaşmadır. NATO'nun bir uzantısı olarak Ortadoğu'da SSCB'nin yayılmasına karşı kurulan bir güvenlik ve savunma işbirliği örgütüdür. 1960 yılında bu antlaşma yürürlükten kaldırılmıştır.

SSCB'nin Ortadoğu ve Arap ülkelerine doğru genişlemesinin önüne geçebilmek için oluşturulan bu örgütlerle kenar kuşak ülkeleri bir araya getirilmeye ve SSCB'nin denizlere ulaşılmasına engel olunmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde soğuk savaş sırasında her iki bloktaki ülkeler birbirlerine karşı kışkırtıldı, iç karışıklıklar ve darbeler yoluyla bloklar arası geçişler sağlanmaya çalışıldı ancak ABD ve SSCB arasında sıcak savaş hiç yaşanmamıştır.

4.7. SSCB'nin Jeopolitik Hamleleri

Bu dönemde ‘‘Sovyet yöneticileri, dış politika ve strateji uzmanları, daha sonra uygulayacakları stratejilerde üç önemli nokta üzerinde ısrarla durmuşlardır. Bunlardan birincisi batıya kesinlikle güvenmemeleri gerektiği, ikincisi savaş sonrası oluşan yeni uluslararası statüdeki yerlerinin özenle korunması ve üçüncüsü ise Orta Avrupa'da güçlü bir savaş bölgesi oluşturmak, ayrıca gerektiğinde ise okyanuslara ve sıcak denizlere inebilecek ortam yaratmaktı.’’¹³⁹

1947 yılında ortaya çıkan Truman Doktrini ve bunun sonucunda uygulamaya konan Marshall Planı ile oluşturulan NATO anlaşmasını kendilerine karşı oluşturulan bir pakt olarak değerlendirmişler ve bu oluşuma karşı kendi stratejilerini yenileyerek dört amaca yönelik kendi stratejilerini gündeme getirmişlerdir.¹⁴⁰ Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin en önemli hedefi, ABD çevrelemesi ile oluşan zinciri bu kırmak için planlar

¹³⁹ Sevgi, A.g.e. , s. 234.

¹⁴⁰ A.g.e. , s. 234.

yapmak ve uygulamaya koymak olmuştur. Çevreleme stratejisinin zayıflıklarını bularak bir delik açmak ve bir şekilde sıcak denizlere çıkmak ve bu kıyılarda üsler kurmak SSCB için hayati öneme sahiptir.¹⁴¹ Sovyetler Birliği, kendilerini doğrudan yok etmeyi hedeflediğini düşündükleri ABD ve Avrupa'nın uyguladığı dış politika stratejilerine karşı COMINFORM, COMECON ve Varşova Paktı'nı oluşturdu. Bu üç oluşumla beraber, dördüncü strateji ise üçüncü dünya ülkelerindeki ulusal bağımsızlık hareketlerini desteklemektir.

COMINFORM, 1947 yılında SSCB, Polonya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, Yugoslavya, Fransa, İtalya komünist partileri liderleri bir araya getirilerek, Stalin liderliğinde oluşturulmuştur. Marshall Planı'na karşı olarak atılmış bir adımdır ve Avrupa'da komünist hareketleri desteklemek ve yönlendirmek amacıyla oluşturulmuştur.

COMECON, 1949 yılında SSCB ve onun tüm uydu ülkeleri arasında, ekonomik ve bilim-teknik alanda iş birliği amacıyla kurulmuştur. Kurucu üyeleri; Sovyetler Birliği, Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Polonya ve Çekoslovakya'dır. Şubat 1949'da Arnavutluk, Eylül 1950'de Almanya Demokratik Cumhuriyeti, Haziran 1972'de Moğolistan, Temmuz 1972'de Küba ve Haziran 1978'de Vietnam bu birliğe üye olmuşlardır.¹⁴²

Varşova Paktı, 1955 yılında SSCB önderliğinde Arnavutluk, Doğu Almanya, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Çekoslovakya arasında imzalanmıştır. Olası bir NATO saldırısına karşı Doğu Avrupa ülkelerini ve diğer sosyalist cumhuriyetleri savunmak amacıyla kurulmuş askeri bir örgüttür. 1991 yılında SSCB'nin yıkılmasıyla işlevini yitirmiştir.

“1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin dış politikasında bir takım değişiklikler gündeme geldi. Üç yıllık bir geçiş döneminden sonra ülke yönetiminin başına gelen Kruşçev, 1956 yılında yapılan komünist partisinin yirminci kongresinde Sovyetler Birliği'nin dış politika ve stratejilerinin ana hatlarını şu şekilde belirlemiştir: Öncelikle Stalin dönemine ait kaçınılmaz savaş politikası terk edilerek,

¹⁴¹ Laziza, A.g.e. , s. 519.

¹⁴² Okçuoğlu, A.g.e. , s, 112.

Batılı devletlerle barış içerisinde yaşama ilkesi kabul edildi. Ayrıca, ister sosyalist veya komünist isterse de kapitalist yöntemlerle idare edilen yeni kurulmuş çevre ülkelere yardım edilmesi prensibi benimsenmiştir. Böylece 1956-1964 yıllarını kapsayan yumuşama politikası devreye konulmuş oldu. Bu politika doğrultusunda Küba, Mısır ve Hindistan'a büyük ölçüde yardımlar yapıldı fakat buna karşın Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'da Sovyetler Birliği'nin yönetimine karşı direniş hareketleri başladı. Bu olaylar karşısında Sovyetler, Doğu Avrupa'da tekrar şiddet yoluna başvurarak kontrolü ele aldı.¹⁴³

“Sovyetler Birliği'nin batı ile bir arada yaşama politikasının iki nedeni vardı. Birincisi daha yüksek bir ekonomik büyüme düzeyini elde etmek, ikincisi ise batının ileri teknolojisinden yararlanma imkanı bulmaktı. Buna karşın ABD'nin gündeme getirdiği “detente” politikası ise bu ülkenin askeri harcamalarının kısıtlanması ve dış ticaret açığının kapatılmasına yönelikti. Daha sonra Almaya Başkanı W. Brand, 1972 yılında “Karşılıklı Yumuşama Politikası (Ostpolitik)” teorisini ortaya atarak özellikle Batı Almanya, Avrupa, Polonya ve Sovyetler Birliği arasında yumuşama ortamı yarattı. Aynı yıl içerisinde 1972 yılında SALT I (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması) imzalandı. Bu antlaşma nükleer ya da stratejik silahların sınırlandırılmasında herhangi bir etki yaratmadı ama psikolojik olarak olumlu etkilerde bulundu. SALT II antlaşmasının ise silahlanmanın azalmasına olumlu etkileri olmuştur ama bu antlaşma da 1979-1980 yılları arasında Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi ile geçerliliğini kaybetmiştir.”¹⁴⁴

4.8. Brejnev Doktrini

Sovyetler Birliği öncelikle ABD'nin uyguladığı çevreleme politikasının önüne geçmeye çalışarak bir strateji izlemeye çalışmıştır. Bu amaçla NATO'ya karşı bir askeri güç olarak Varşova Paktı'nı kurmuştu. Sovyet Devlet Başkanı Leonid Brejnev, Batı Bloğunda yaşanan tüm gelişmelere karşı SSCB'nin uygulayabileceği en önemli dış politika stratejisi olarak, öncelikle Doğu Avrupa'da güçlü bir savunma alanı oluşturmak olduğunu ileri sürmüştür. Brejnev Doktrini olarak bilinen bu dış politika uygulaması,

¹⁴³ Sevgi, A.g.e. , s. 235.

¹⁴⁴ A.g.e. , s. 235.

Doğu Avrupa ülkelerindeki Sovyet Komünist Partileri'nin elindeki sosyalist yönetimlere tehdit oluşturan iç ve dış tehlikeleri azaltmak, mümkünse yok etmektir.¹⁴⁵

Ayrıca Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin askeri ve lojistik yönünden desteklenmesini sağlayarak ABD ve Batı Avrupa emperyalizminin önüne geçilmeye çalışılmasına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda, Afrika'da ulusal kurtuluş mücadelesi veren bazı devletler (Angola, Etiyopya) desteklemiş ve Doğu Bloğu tarafına çekilmiştir. Kuzey bölgesinden gelebilecek bir kuşatmaya karşı da Kuzey Avrupa bölgesinde Murmansk ve Baltık Denizinde güçlü bir donanma kurmuş ve asker konuşlandırmıştır.¹⁴⁶

Brejnev Doktrini, ABD'nin uyguladığı çevreleme politikasının önüne geçebilmek ve kenar kuşak ülkelerini etki alanı altına alabilmenin hayati önemine dikkat çekmiştir. Sovyetler Birliği her ne pahasına olursa olsun yayılarak etki alanını genişletmek ve denizlere ulaşmak zorundaydı. Domino teorisinde Sovyetlerin yayılmasının önlenmesi gerekliliği üzerinde durulduğu gibi, burada da Sovyetlerin yayılma ve ABD emperyalizminin önüne geçmenin hayati önemi üzerinde durulmaktadır.¹⁴⁷ Bu doğrultuda Afganistan'a işgal hareketi gerçekleştirmiş ve İran'da iç ayaklanma çıkartarak devrim yoluyla ülkeyi kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Hint Denizine ve okyanuslara ulaşarak denizlerde de söz sahibi olabilmek amacıyla Afganistan'ı işgal etmiştir. Böylelikle, Ortadoğu ve Akdeniz'de müttefikleriyle (Irak, Suriye, Libya) bir güç dengesi kurarak Türkiye-İran hattında çembere alınmasını önlemeye çalışıyordu. Afganistan'ı işgal ederek Ortadoğu petrolünde de söz sahibi oluyordu.¹⁴⁸ Ayrıca Küba ile ittifak kurularak ABD'nin çevreleme politikasını etkisizleştirmeye çalışmış ve ABD'yi doğrudan tehdit edebilme şansını elde etmiştir.¹⁴⁹

1979 yılında Sovyetler Afganistan'ı işgale girişmiş ve aynı yıl ABD'nin Ortadoğu'daki en sadık müttefiki İran'da rejim değişikliği olmuş ve ülke ABD yörüngesinden düşmüştür. Bu gelişmelere karşı 1980'li yılların başlarından itibaren ABD, Sovyetler Birliği'ni yıpratmak ve yorgun düşürmek amacıyla "ikinci soğuk savaş" olarak tanımlanan tırmandırma politikasını başlatmıştır. Askeri harcamalar ve ar-ge çalışmaları

¹⁴⁵ Sevgi, A.g.e. , s. 236.

¹⁴⁶ Okçuoğlu, A.g.e. , s.123.

¹⁴⁷ Sevgi, A.g.e. , s. 236.

¹⁴⁸ Okçuoğlu, A.g.e. , s.123.

¹⁴⁹ A.g.e. , s. 105.

arttırılmış, uzay çalışmaları yoğunlaştırılmış, Sovyetlerin daha güneye inmelerine bir set oluşturmak amacıyla ‘‘yeşil kuşak projesi’’¹⁵⁰ hayata geçirilmiştir. Ayrıca, rejim değişikliğiyle ABD güdümünden çıkan İran’ın çevrelenmesi hedeflenmiştir.¹⁵¹

SSCB’nin sıcak denizlere çıkmasının engellenmesi olarak değerlendirilen Soğuk Savaş dönemi stratejiler Laziza’ya göre ‘‘ Avrasya kıtasının batısından doğusuna doğru uzanan hatta gelişim göstermiş ve 1990 yılına gelindiğinde ise jeostratejik düşünce sistemini ortadan kaldıracak şekilde SSCB’nin dağılması olayı gerçekleşmiştir. Bu gelişme sonrasında iki kutuplu stratejilere dayalı bütün yaklaşımlar ortadan kalkarken bölgesel çatışmalar içerikli asimetrik bir kaos ortamı ortaya çıkmıştır. ’’¹⁵²

5. Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitik Dönüşüm

SSCB’nin yıkılmasıyla ortaya çıkan yeni jeopolitik durum uluslararası ilişkiler bakımından dünya siyasetinde büyük bir etki yaratmıştır. SSCB’yi oluşturan 15 devletin her biri bağımsızlığını ilan etmiştir ve bölgede yeni sınırlar, yeni devletler ve dolayısıyla yeni sınır anlaşmazlıkları ve stratejik ortaklıklar oluşturulmuştur. Dolayısıyla güç dengeleri yerinden oynamıştır. Ayrıca ABD askeri ve ekonomik alanda rakipsiz kalmıştır ve dünya siyaset sahnesinde ‘‘tek ve süper güç’’ olarak yerini almıştır. Dünya’yı kategorilere ayırarak yapılan analizler, Soğuk Savaş sonrasında yeni dünya düzeninin arandığı dönemde geçerliliğini yitirmiştir.¹⁵³

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, Doğu ve Orta Avrupa’da özellikle de Avrasya’nın ortasında jeopolitik bir boşluk oluşmuş¹⁵⁴ ve Sovyetler Birliği’nin çekilmek zorunda kaldığı bu bölgelerde oluşan jeopolitik boşlukları doldurmak için tek süper güç kalan ABD buralarda hegemonyasını inşa etmek için harekete geçmekte hiç gecikmemiştir. ‘‘En yoğun şekilde Avrasya’nın Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu ve Orta

¹⁵⁰ ABD’nin desteği ile Afganistan’da SSCB’ye karşı oluşturulan yeşil kuşak projesi ve bu projenin aktörleri, bir sonraki yüzyılın hemen başında ABD’yi kendi içinde vuracak olan Taliban ve El-Kaide örgütlerine dönüşmüş ve bu unsurlar Afganistan’dan Ortadoğu’ya kadar bütün coğrafyaya nüfuz etmiştir. SSCB’nin Afganistan’dan çekilmesi sonrasında ise bu coğrafyanın kontrolü tamamen radikal İslami unsurların eline kalmıştır. Laziza, A.g.e. , s. 519.

¹⁵¹ Ateş, A.g.e. , s. 214-215. ;Ayrıca bkz. : Laziza Nurpeiis, ‘‘20’inci Yüzyıldan 21’inci Yüzyıla Geçişte Jeopolitik Kırılmalar ve Yeni Dengelerin Oluşumu’’, Ankara, *Turkish Studies – International Periodical for The Languages and History of Turkish or Turkic*, vol: 8/5, Spring 2013, s. 519.

¹⁵² Laziza, A.g.e. , s. 520.

¹⁵³ Göknil Erbaş, ‘‘Jeopolitik Kavramında Değişim: Karadeniz Jeopolitiği Örneği’’, *Uluslararası Avrasya Stratejisi Dergisi*, Sayı:1, s. 135-146

¹⁵⁴ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 231

Asya bölgelerinde oluşan stratejik geçiş yolları üzerinde görülen bu jeopolitik boşluk alanları, hukuki sınır, stratejik hat, etkileşim alanları ve havzalarının girift şekilde birbirlerine geçtiği son derece dinamik bir yapı ortaya çıkartmış ve jeokültürel, jeopolitik ve jeoekonomik ayırım çizgilerini barındıran bu stratejik hatların uluslararası hukuk açısından geçerli sınırlar üzerinde yaptığı baskılar bölge içi dengelerde fiili güç yapılanmalarının, bölgelerarası etkileşimde ise küresel denge hesaplarının öne çıktığı çatışmaları tırmandırmıştır.¹⁵⁵

ABD'nin bu boşluk alanlarını doldurmaya yönelmesi stratejik bir monopolün ortaya çıkmasına ve ABD'nin bir kutbun merkezi gücü olmaktan çıkarak küresel bunalım alanlarına doğrudan müdahale edebilecek tek süper güç olarak siyaset sahnesinde yer almasına olanak sağlamıştır.¹⁵⁶ Bununla birlikte, bölgesel güç olma hedefleri peşinde koşan Türkiye ve İran devletleri de bu bölgelerde etkinliğini artırma çabası içine girmiştir.¹⁵⁷ Özellikle "Turancılık" hayali peşinde koşan Türkiye, Rus istilasından kurtulan Türk halklarıyla aynı çatı altında birlik ve dayanışma içine girmeye çalışmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması, dünyadaki güç dengesini tamamen değiştirmiş, Çin, Ermenistan ve Beyaz Rusya hariç diğer tüm komşu ülkeler¹⁵⁸ Amerikan yanlısı siyaset izleyerek Rusya'nın karşısında yer almışlardır ve sonuç olarak da Rusya'nın jeopolitik etki alanında önemli bir daralma olmuştur. Çin, Türkiye ve İran gibi ülkeler ile Rusya arasında tampon devletler oluşmuş, böylelikle bu ülkeler üzerinden denizlere inme planları yapan Rus tehdidinden kurtulmuşlardır ve sınır güvenliği açısından rahatlamışlardır. Bir diğer önemli gelişme ise, bu tarihe kadar Avrasya'yı çevreleme politikası izleyen ABD'nin, Avrasya'nın içine girme fırsatı bulmasıdır.¹⁵⁹

"İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Avrupa'nın batısına sıkışıp kalmış ABD ve Avrupalı devletler, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte geçmişte kalan emperyalist hedeflerine yeniden yönelme fırsatı bulmuşlardır. Orta Asya'da yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri'nin dünyaya açılması için bütün engeller ortadan kalkmış ve en önemlisi dünyanın aktif olarak en büyük ikinci enerji kaynaklarının, bütün dünyanın

¹⁵⁵ Davutoğlu, A.g.e. , s. 110.

¹⁵⁶ A.g.e. , s. 110.

¹⁵⁷ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 231.

¹⁵⁸ A.g.e. , s. 231.

¹⁵⁹ A.g.e. , s. 232.

kullanımına açılma fırsatı doğmuştur.”¹⁶⁰ Orta Asya’da kurulan bu yeni devletler, buldukları enerji kaynakları ile batılı büyük güçlerin ilgisini çekerek ciddi anlamda tehlike ve tehditlerle dolu bir kaos ortamının içinde kalmışlardır. Yeni kurulan cumhuriyetlerden olan Tacikistan devlet başkanının: “SSCB’nin dağılması ile bağımsızlık gökyüzünden bir meteor gibi düşmüştü üstümüze ve ne yapacağımızı bilemez durumdaydık.” Şeklindeki açıklaması, ortaya çıkan kaos ortamını bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir.¹⁶¹

Soğuk Savaş sonrası dönemin özelliklerinden birisi de, sadece büyük güçleri ele alan klasik jeopolitik yaklaşımların ötesine geçilerek, bütün devletlerin dikkate alındığı daha karmaşık bir çağdaş jeopolitik ortamın oluşmuş olmasıdır. Günümüzde savaşlar, teknolojik gelişmelere bağlı olarak farklı bir boyut kazandığı gibi, savaşın amacı da ülke topraklarını genişletme hırısından uzaklaşarak ekonomik ve stratejik noktaların hakimiyetini ele geçirmek olmuştur. Dünya üzerinde bulunan ticari geçiş noktaları, boğazlar ve de özellikle “petrol” üzerinde denetim sağlayabilme çabası, günümüz mücadelelerinin sebepleri arasında zirvede yer almaktadır.

Yirminci yüzyılın sonlarına kadar, “coğrafyaya dayalı siyaset” veya “coğrafyanın politikaya etkileri” anlamıyla tanımlanan jeopolitik, yirmi birinci yüzyılda insan yaşam kaynaklarının, özellikle “enerji kaynaklarının ele geçirilmesi” yolları ve yöntemlerini gösteren bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır.¹⁶²

5.1. Büyük Satranç Tahtası: Zbigniew Brzezinski

Brzezinski, öne sürdüğü teorisinde “heartland”ı temel almaktadır. Heartland’ı Avrasya olarak tanımlar ve bu bölgede şimdiye kadar hakimiyet kurmaya çalışan devletlerin bölge devletleri olduğunu ancak artık bölge dışından bir devlet olan ABD’nin de bu bölgede hakimiyet kurma mücadelesine katıldığını öne sürmektedir. Brzezinski, Avrupa Birliği, Rusya Federasyonu, Çin ve Japonya’yı ABD’nin Avrasya egemenliği önünde engel olarak görmektedir. ABD’nin, Avrasya egemenliği için bu ülkelerle ne tür ilişkiler kurması ve bu ülkelerin ABD önünde engel teşkil etmesinin nasıl önüne geçilebileceği hususuna yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda öncelikle, uluslar arası arenadaki mevcut güç

¹⁶⁰ Laziza, A.g.e. , s. 520.

¹⁶¹ A.g.e. , s. 520.

¹⁶² Ucuzsatar, A.g.e. , s. 6.

dengelerini deęiřtirebilecek, askeri ve siyasi yeterlilięe sahip olduęunu dūřündüęü, Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan'ı ‘‘Aktif Jeostratejik Oyuncular’’ olarak deęerlendirmektedir.¹⁶³

Bzezinski'nin jeopolitik ve stratejik anlayışı bölgesel hegemonyayı reddeder¹⁶⁴ve küresel güç mücadelesinin yaşandığı bu coğrafyayı bir satranç tahtasına benzetir. ‘‘Amerika Amerikalıdır.’’ anlayışının bir ifadesi olan ve tarihte Monroe Doktrini olarak bilinen bu dış politika anlayışının yerini ‘‘Dünya Amerikalıdır.’’ anlayışının aldığını ifade ederek, ‘‘kara gücü mü yoksa deniz gücü mü önemlidir?’’ sorusunun artık önemini kaybettiğini ileri sürmektedir.¹⁶⁵ Ona göre artık önemli olan küresel çapta oluşturulacak stratejik ittifaklardır. Brzezinski'ye göre, bugün jeopolitik sorun artık Avrasya'nın hangi kısmından hareketle bütün kıtanın hakimiyet altına alınacağı ve kara gücü olmanın deniz gücü olmaktan daha önemli olup olmayacağı değildir. Jeopolitikada artık esas olan bölgesel değil, küresel boyutlardır.¹⁶⁶

Küreselleşmeyle, jeopolitika ve stratejinin sıkı bağı vardır.¹⁶⁷ Brzezinski, Amerikan kültürünün ve yaşam tarzının diğer ülkelere benimsetilerek, bunu ideolojik bir silah olarak kullanmayı işaret etmektedir. Dünya hegemonyasında kalıcı olabilmenin tek yolunun dünyayı ‘‘Amerikanlaştırmak’’ olduğunun altını çizmektedir. Bunu yapabilmek için de ‘‘küreselleşme’’ hareketiyle ilk önce Avrupa'da daha sonra da sırasıyla Asya ve Afrika'da Amerikan kültürüne tam entegrasyonun sağlanması gerektiğini belirtir. Brzezinski, küreselleşme kavramıyla, artık ülkelerin birbirine bağımlılığı esastır; ulusal çapta örgütlenmenin ötesinde uluslararası örgütlenmeler önemlidir anlayışıyla ulusal devlet bilincini yok etmeye ve Amerikancılığa bağımlılığı geliştirmeyi hedeflemektedir.¹⁶⁸

Brezinski, ‘‘küreselleşmeyi Amerikan dünya hakimiyetinin gerçekleştirilmesi için önemli ideolojik bir silah olarak kullanmaktadır. Amerikan dünya hakimiyeti için uluslar üstü birleşmeleri ve entegrasyonları her şeyin üstünde tutarak ‘‘Amerikancılığı’’ ön plana çıkartmaktadır. Ulusal örgütlenmelerin ötesinde uluslararası örgütlenmeler

¹⁶³ Sevgi, A.g.e. , s.214-249

¹⁶⁴ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 176.

¹⁶⁵ A.g.e. , s. 176.

¹⁶⁶ A.g.e. , s. 176.

¹⁶⁷ A.g.e. , s. 102.

¹⁶⁸ A.g.e. , s. 177.

önemlidir anlayışıyla ulusal devlet bilincini dumura uğratmayı ve Amerikancılığa bağımlılığı geliştirmeyi hedeflemektedir.”¹⁶⁹ ABD ve Avrupa devletleri birlikte hareket ederek Doğu’ya doğru hakimiyetlerini genişletebilirlerse bu coğrafyada egemenlik kurmayı başarabilirler. Ancak, bu birliktelik içerisinde Rusya’nın da olması gerektiğini vurgular. Çünkü oluşabilecek bir Rus-Çin-İran işbirliğinin Avrasya egemenliği karşısında büyük bir tehdit oluşturacağını düşünmektedir.¹⁷⁰

Avrasya’da ABD hegemonyasını kalıcı kılabilmek için yukarıda belirttiğimiz esas aktörler olarak gördüğü devletlerle uyum içerisinde hareket edilmesi gerektiğini ve buna uygun stratejiler geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu strateji iki aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak Avrasya’da güç dengesini değiştirme kapasitesine sahip olan stratejik devletlerin tespit edilmesi gereklidir. İkinci olarak da bu devletler arasındaki güç dengelerini Amerikan çıkarlarına göre yeniden düzenleyip kontrol altına almak ve Avrasya’da Amerikan çıkarlarını maksimize edecek bir politika geliştirmek.¹⁷¹

Rusya’nın, jeopolitik yalnızlıktan kurtulabilmek ve hakimiyet alanını genişletebilmek için mutlaka Avrupa ile işbirliğine girmesi gerektiğini ileri sürer ve buradan hareketle Avrupa’nın, ABD ile tarihsel ve kültürel yönden doğal müttefik olduğunu ve bu birlikteliğe tarihsel husumetin bir kenara bırakılarak Rusya’nın da dahil olması gerektiğini belirtir. Ancak bu şekilde Avrasya üzerinde güçlü bir denetim kurulabileceğini ileri sürmektedir. Batı’da Rusya’nın da içinde olduğu bir Avrupa Birliği ve Doğu’da Çin ve Japonya ile ittifaklar yapılarak ABD’nin Avrasya egemenliğinin sağlanabileceğini ileri sürmektedir. Ancak Rusya’nın Avrupa ve Çin ile bölgesel bir ittifak kurmasının mutlaka önüne geçilmesi gerektiğini de önemle belirtmektedir. ABD’nin dışarıda bırakıldığı böyle kapsamlı bir stratejik ilişkinin, Avrasya egemenliğinde önüne geçilemez bir engel oluşturabileceğini düşünmektedir.¹⁷²

Brzezinski, “Avrasya’da etnik çekişmelerin, büyük güçlerin bölgesel rekabetinin bulunduğu varsaydığı bir bölgeye “Avrasya Balkanları” demektedir. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Afganistan dahil dokuz ülke bu bölgeyi teşkil etmektedir. Bölge üzerinde Rusya, İran

¹⁶⁹ A.g.e. , s. 177.

¹⁷⁰ Sandıklı, A.g.e. , s. 8.

¹⁷¹ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 186.

¹⁷² Sandıklı, A.g.e. , s. 9.

ve Türkiye'nin etkilerinin olduğunu belirtmektedir. Brzezinski, Avrasya'da Amerika'nın en çok desteğini hak eden devletlerin ise Azerbaycan, Özbekistan ve Ukrayna olduğunu belirtmektedir. Eğer Türkiye, Avrupa'ya yönelmeyi sürdürürse ve Avrupa bu ülkeye kapılarını kapatmazsa Kafkas devletleri Avrupa'nın yörüngesine girebileceklerdir. Batı yanlısı bir tavra dönmek bölgenin dengelenmesini ve istikrara kavuşmasını kolaylaştıracaktır.¹⁷³

5.2. Avrasyacılık: Aleksandr Dugin

Rusya'da birisi Batıcılık ekseninde diğeri de Slav etnik yapısına bağlanmış iki jeopolitik düşünce bulunmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılın başlarında gelişmeye başlayan "Panslavizm" düşüncesi, Rusya'nın varlığını koruyabilmesi için kültür birliği olan "Slav" halklarıyla birleşmesinin sağlanması gerektiğini, aksi halde Rusya'nın yok olup gideceğini savunmaktadır.¹⁷⁴ Diğer taraftan Pan-Slavizm düşüncesine karşı olanlar, Rusya'yı Slav halklarıyla sınırlamanın, dünya egemenliği karşısında engel olduğunu düşünmekteydiler. Bununla beraber Rusların Avrupalılarla kültür ortaklığı olduğunu ve Rusya'nın Avrupa'da yer alarak bir Rus-Avrupa bütünleşmesi sağlanabileceği de savunuluyordu. 1917 yılında yaşanan Ekim devrimiyle birlikte tüm bu tartışmalar son bulmuş ve ulusların kardeşliği ve eşitliği anlayışını savunan bir siyaset anlayışı benimsenerek, bu temelde sosyalizmin inşasına başlanmıştır.¹⁷⁵

Avrasyacılığın tarihi temelleri, Ekim Devriminden sonra yurtdışına kaçan Rus düşünürlerinden Nikolay Trubetskay, Petr Savitsky, Georgiy Florovski, Georgiy Vernadskiy gibi aydınların fikirlerine dayanmaktadır.¹⁷⁶ Bu siyasetçilerin düşüncelerine göre Rusya daha ziyade Asya kökenli devasa bir ülkedir ve Avrupa'ya benzer tarafı yoktur.¹⁷⁷ "Rusya, Avrasya'dır." Böylece doğmuş olan "Avrasyacılık", merkezinde alanın genişliği ve yer altı kaynaklarının çeşitliliğiyle verimli toprakların temeline oturtulmuş bir jeopolitik yaklaşımdır. Rus Avrasyacılığı, Atlantik-Avrupa tehdidine ve

¹⁷³ A.g.e. , s. 9.

¹⁷⁴ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 232.

¹⁷⁵ A.g.e. , s. 232.

¹⁷⁶ Mammadov, A.g.e. , s. 23.; Ayrıca bkz.: Atilla Sandıklı, "Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar", *Bilgesam*, Rapor no: 27, İstanbul, 2011, s. 10.

¹⁷⁷ Okçuoğlu, A.g.e. , s.232.

ABD'nin Avrasya jeopolitikasına karşı geliştirilmiş, "mega mekanın" derinliği vasıtasıyla mevzilenmeyi öngörmektedir.¹⁷⁸

Avrasyacılar, Avrasya kültürünü Türk ve Slav unsurların kaynaşarak oluşturduğu sentezli bir kültür olarak tarif ederler. Rus Avrasyacıları kendilerini ne Slav ne de Türk olarak görürler ve özellikle Avrasya'nın orta kısmını Rusya olarak tabir ettikleri için sonuçta "biz Avrasyalılar Rusuz." derler. Avrasyacılık jeopolitik yaklaşımı, Brzezinski'nin teorisinin aksine Slav, Türk ve Moğol halklarıyla ittifak içerisinde olunması gerektiğini ve kendi kültürlerini yaymaya çalışarak Doğu kültürünü yozlaştırmaya çalışan Batıyla ittifak yapmak yerine Avrasya Birliğinin tercih edilmesi gerektiği düşünülür. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra rekabet merkezleri arasında tek hegemon güç olan ABD'nin dünya hakimiyetini amaçlayan jeopolitikası, bir kısım Rus jeopolitikçileri tarafından "küresel imparatorluk projesi" olarak algılanmış ve projeye karşı bir jeopolitik karşı proje geliştirmişlerdir.¹⁷⁹

"Avrasyacılık, Rus jeopolitik düşüncesinin entelektüel, ideolojik, politik ve psikolojik tarihinin en önemli yapıtaşlarından biridir. Avrasyacı düşünce sistemi Rusya'nın medeniyet formasyonunu coğrafi anlamda "Orta İmparatorluk" olarak görmektedir. Kıta Avrupa'sı, Rus sınırlarının batısında yer alan bir yarımadadır. Rusya ise büyük Avrasya'nın ana gövdesidir. Klasik Avrasyacıların görüşlerini yansıtan ana fikir, Avrasya'yı özerk bir kültürel-coğrafi alan olarak görmeleri ve Avrasya coğrafyasını (ana kara) Rus tarihi ile özdeşleştirmeleridir."¹⁸⁰

Günümüz Rusyası'nın önemli fikir adamlarından olan Aleksandr Dugin, sahip olunan geniş alan ve tarihsel birikimle Avrasya'nın, mevcut dünya düzenine meydan okuyabilecek bir kapasiteye sahip olduğunu iddia eder. Rusya için Avrasya'nın kıyı bölgesinin kontrol edilmesinin zorunluluğunu vurgulamaya çalışıp, Rusya'nın çevre ülkelerle işbirliği yaparak Atlantikçi küreselleşmenin önüne geçebileceğini düşünmektedir. Ayrıca, çevre ülkelerle yapılacak işbirliğinin, Doğu-Batı arasında Rusya merkezli bir koalisyonla oluşturulması gerektiğine dikkat çekmektedir.¹⁸¹ Dugin'e göre oluşturulacak koalisyon için en uygun ortaklar Doğu'da Japonya ve Batı'da da

¹⁷⁸ A.g.e. , s. 236

¹⁷⁹ A.g.e. , s. 235.

¹⁸⁰ Mammadov, A.g.e. , s. 23.

¹⁸¹ Sandıklı, A.g.e. , s. 10-11.

Almanya'dır. Rusya-Japonya-Almanya birlikteliğine kıyı ülkeleri olan çevre ülkelerin de katılımının önemine dikkat çeker. Dugin, Rusya'nın Slav ve Ortodokslarla yakın ilişkiler kurarak, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve mümkünse Yunanistan'ı da içine alan bir Ortodoks jeopolitik bütünleşmesinin gerçekleştirilmesiyle, Balkanlardaki Amerikan müdahalesinin önüne geçilebileceğini düşünmektedir. Rusya liderliğinde ve yukarıdaki şartlar altında kurulabilecek bir Avrasya Birliğinin, deniz gücüne dayalı "Amerika merkezli yenedünya düzenine" karşı büyük bir rakip olabileceğini savunmaktadır.¹⁸²

Dugin, Rusya'nın bölgedeki müttefiki olarak Türkiye'yi değil, İran'ı işaret eder çünkü Türklerin Turancılık hayali Rus Avrasyacılığının korkulu rüyası olarak görülmektedir. Avrasya'da kurulacak bir Rus İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alacak olan Müslüman halklar İran'la sıkı ilişkiler kurmalıdır. Ayrıca, Azerbaycan, İran'a bağlanmalıdır: Şiilik, Güney Azerbaycan'la etnik akrabalık ve tarihi ilişkiler ön plana çıkarılarak Azerbaycan'ın İran'a bağlanması gerektiğini savunmaktadır.¹⁸³ Polonya ve Baltık Cumhuriyetlerine de Avrasya Birliği ile Batı arasında tampon bölge rolü vermektedir. Ukrayna'yı Rus Avrasyacılığının en hassas noktası olarak gören Dugin, bu ülkeyi NATO'nun ileri karakolu olarak nitelendirir ve "Truva Atı" benzetmesi yapar.¹⁸⁴

"Agustos 2008'de Rusya'nın gerçekleştirdiği Gürcistan müdahalesi Rusya'nın Avrasyacı karakterini ortaya çıkaran jeopolitik bir olaydır. Rus dış politikasının "Neo-Avrasyacı" karakteri Rus jeopolitik düşüncesinin bir yansımasıdır. 1995 yılında uygulamaya konulan "Yakın Çevre" dış politika doktrini, Avrasyacılığın Rus dış politikasına yön vermeye devam edeceğinin işaretini vermiştir. 2000'lerin sonuna doğru Devlet Başkanı Putin'in "Avrasya Birliği" söylemi, Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Saha'nın hayata geçirilmesi yeni dönem Rus dış politikasının Avrasyacı temeller etrafında şekilleneceğini göstermektedir."¹⁸⁵

'İki kutuplu uluslararası sistemden, ABD merkezli tek kutuplu bir dünyanın yaşandığı kısa bir dönemin ardından yeniden güç kazanan Rusya, yakın çevresindeki gelişmelere

¹⁸² A.g.e. , s. 10-11.

¹⁸³ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 236-237

¹⁸⁴ Sevgi, A.g.e. , s. 214-249

¹⁸⁵ Mammadov, A.g.e. , s. 24.

ilgisiz kalmayacağını ortaya koymuştur. ABD'nin İran'ı bahane ederek Kafkasya ve Orta Asya merkezli bir politikayla elde ettiği avantajlı durum, daha sonra güç kazanan Rusya'nın lehine bir gelişme göstermiştir. Bu gelişme, Gürcistan'a yapılan müdahaleyle birlikte askeri bir boyut da kazanmıştır.¹⁸⁶

6. Jeopolitik Teoriler Bağlamında Türkiye'nin Konumu

Bir ülkenin coğrafyası ve ekonomik durumu o ülkenin dış dünya ile olan ilişkilerini belirleyen temel etkenlerden ikisidir. Bu açıdan sahip olduğu coğrafya bakımından doğu-batı ve kuzey-güney hattı üzerinde bulunan ve Boğazlar gibi stratejik öneme sahip bir mekanı bünyesinde barındıran Türkiye için coğrafi konum dış politikada en etkin biçimde kullanılan, ancak önemi zaman içerisinde değişebilen bir olgudur. Benzer şekilde Türkiye ekonomisinin ihtiyaçları da Türk dış politikasını etkileyen diğer bir etken olmuştur. Her ülkenin nihai hedeflerinden biri ekonomik kalkınma ve halkının refahının temin edilmesidir.¹⁸⁷

Küresel bir bakış açısıyla kuzeyinde ve kuzeydoğusunda Asya Kıtası, doğusunda Asya'nın bir uzanımı olan İran, güneyinde Arap Yarımadası ve Akdeniz (Afrika Kıtası), batısında Avrupa Kıtası bulunan Anadolu¹⁸⁸, Asya ve Avrupa arasında köprü görevi yapan ve önemli geçiş noktalarını kontrol eden bir konuma sahiptir. Ayrıca, Orta Asya ve Orta Doğu'da bulunan enerji kaynaklarına ve Süveyş kanalı ve Basra körfezi gibi önemli ticaret geçiş noktalarına olan yakın konumu itibarıyla ve de büyük dış denizlere ulaşabilecek konumuyla Anadolu, önemli bir coğrafi konuma sahiptir. Sovyetler Birliğine komşu olmak, Hazar enerji kaynaklarına yakınlık, Ortadoğu'ya geçiş güzergâhında yer alıyor olmak ve Akdeniz'deki güvenlik açısından Anadolu vazgeçilmez bir jeopolitik öneme sahiptir.¹⁸⁹

Mackinder'in jeopolitik teorisinde mutlak egemen olunması gerektiğini öne sürdüğü Avrasya'nın ortasında yer alan Anadolu yarımadası, yeryüzünün stratejik hammadde ve enerji kaynaklarını ele geçirmek ya da bu kaynaklara egemen olmak isteyen

¹⁸⁶ Baydil, A.g.e. , s. 11.

¹⁸⁷ Ateş, A.g.e. , s. 11.

¹⁸⁸ Okçuoğlu, A.g.e. , s.7.

¹⁸⁹ Davutoğlu, A.g.e. , s. 116.

emperyalist devletlerin ilgi odağı durumunda olmuştur.¹⁹⁰ Mackinder'in "heartland" olarak tanımladığı bölgenin yakınında olmasının yanı sıra Spykman'ın "Kenar Kuşak Teorisi"nde tanımladığı kenar kuşak sınırları içerisinde olması bakımından ve hem kara hem de denizlerde giriş çıkışları kontrol edebilme kapasitesine sahip olması bakımından önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Tarih boyunca Anadolu yarımadasına egemen olabilmeyi başarmış olan devletlerin uzun ömürlü imparatorluklar kurmayı başardıkları görülmüştür. Pers, Makedonya, Roma, Selçuklu, Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları buna örnek gösterilebilir.¹⁹¹

Anadolu, "Eski Dünya karalarını fiziki, ekonomik, kültürel ve siyasi olarak birbirine bağlar. Doğu ile Batı arasındaki ilişkiler hep bu coğrafya ile kurulmaya çalışılmıştır. İki farklı dünyanın temas yerindeki Anadolu yarımadası, beşeri açıdan daima aktif rol oynamıştır. Coğrafi keşifler çağında alternatif yollar bulunmasına rağmen bu coğrafyanın öneminde fazla bir azalma meydana gelmemiş, bununla birlikte bu durum kısa süreli olmuştur. Çünkü bulunan yeni yollar, çok daha uzun ve aynı zamanda büyük riskler taşımaktaydı. Gerek Modern Endüstri İnkılabı'ndan, gerekse İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Soğuk Savaş dönemlerinde Anadolu yarımadasının önemi en üst seviyeye yükselmiştir. Buna karşılık, Avrupa'ya yönelen tehditlerin azaldığı 1990 yılı sonrasında ise, Türkiye coğrafyasına duyulan ihtiyacın azalmış olduğu hissi uyanmışsa da bunun gerçeği ifade etmediği kısa sürede anlaşılmış, tam tersine Ortadoğu'ya yönelik bütün teşebbüslerde bu coğrafyanın önemi ortaya konmuştur."¹⁹²

Anadolu, jeopolitik-jeostratejik açıdan, kara ve deniz güç merkezlerinin doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusundaki hakimiyet alanları mücadelelerinin ve geçiş bölgelerinin merkezi konumunda bulunmaktadır.¹⁹³ Anadolu, deniz ulaştırmasına imkan sağlamak ve hem deniz-hava hem de kara stratejisinin egemen olduğu Avrasya ve Dünya Adası'nı etkisi altında bulundurmaktadır.¹⁹⁴ Bir yandan, kuzey güney doğrultusunda Avrasya merkez kara kütesini sıcak denizlere ve Avrupa'ya bağlayan iki önemli kara geçiş bölgesi (Balkanlar ve Kafkasya) ve bir de deniz geçiş bölgesi (İstanbul ve Çanakkale

¹⁹⁰ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 9.

¹⁹¹ Şener, A.g.e. , s. 181.; Ayrıca bkz.: Necati UlunayUcuzsatar, *Askeri Coğrafya*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1986, s. 13.

¹⁹² Baydil, A.g.e. , s. 2.

¹⁹³ Şener, A.g.e. , s. 181.

¹⁹⁴ Ucuzsatar, A.g.e. , s. 25.

Boğazları) bu coğrafyada kesişmekte ve aynı zamanda Ortadoğu ve Hazar bölgelerine bağlanmaktadır.¹⁹⁵

Anadolu toprakları üzerinde kurulu olan ve hemen her zaman ülke ve bölge politikasında önemli bir yer işgal eden Boğazları elinde bulunduran Türkiye, Avrupa/Balkanlar ile Ortadoğu/Asya arasında maddi ve moral bir bağlantı ögesidir.¹⁹⁶ Asya Kıtası'nın büyük bir kısmının ekonomik ürünlerinin depolandığı Karadeniz'deki ambarların boşaltılmasını sağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından Avrupa-Hint, Avrupa-Çin ve Avrupa-Ortadoğu ticaret yollarına hakim konumda bulunmaktadır.¹⁹⁷ Ayrıca iklim koşulları bakımından hayvancılık ve tarıma elverişlidir ve uranyum, bor, petrol, doğalgaz gibi yer altı zenginlikleri de bulunmaktadır.

‘‘İstanbul ve Çanakkale Boğazları’na sahip olması nedeniyle Türkiye’nin stratejik önemi bölgesel boyuttan evrensel boyuta çıkmaktadır. Boğazlar, gerek kuzey-güney gerekse doğu-batı istikametinde küresel ve bölgesel dengeleri belirleyen temel jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel hatların kesişim alanı üzerinde yer almaktadır. Öte yandan boğazlar, savunulması oldukça güç bir bölgedir ve bu haliyle Türkiye’nin belli başlı güvenlik kaygılarından birini oluşturmaktadır.’’¹⁹⁸

Türkiye’nin büyük bir bölümünü barındıran Anadolu yarımadası, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının geçiş noktasında ve doğu-batı doğrultusunda bulunan tek yarımadadır. Büyük ölçüde bu yüzden, yarımada M.Ö. 7500 yılından bugüne kadarki uzun yerleşme tarihinde yeryüzünün en büyük göç hareketlerine ve her yönden gelen istila hareketlerine sahne olmuştur.¹⁹⁹ Anadolu yarımadasının, bu üç kıtanın kesişme noktasında bulunması ve Avrupa kara kütlesini Ortadoğu ve Afrika’ya bağlama özelliği, yarımadada kurulmuş bulunan devletlere belirli ölçüde bir önem ve avantaj sağlarken, bununla birlikte toprak bütünlüklerini ve bağımsızlıklarını koruma konusunda bir güvensizlik duygusu da kazandırmıştır.²⁰⁰

¹⁹⁵ Davutoğlu, A.g.e. , s.116.

¹⁹⁶ Sönmezoğlu, A.g.e. , s. 2

¹⁹⁷ Ucuzsatar, A.g.e. , s.11.

¹⁹⁸ Şener A.g.e. , s. 188.

¹⁹⁹ A.g.e. , s. 188.

²⁰⁰ A.g.e. , s. 187.

Coğrafi konumu itibariyle merkez kara kütleli olan ve ‘‘Dünyanın Kalbi’’ (heartland) olarak tabir edilen bölge, denizlere açılması bakımından büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda, Türkiye’nin, ‘‘Sovyetler Birliğini çevreleme politikası’’ açısından önemli bir jeopolitik konuma sahip olduğu düşünülmektedir. Bir ülkenin dış siyasetine yön veren en temel faktörlerden birisinin de bulunduğu coğrafya olduğundan hareketle; kenar kuşakta oldukça önemli bir konuma sahip olan Anadolu Yarımadasında egemen devlet olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin NATO’da yer alması, SSCB’nin dağılmasına ve güç dengesinin Batı lehine değişmesine neden olduğu düşünülmektedir.

Batı Avrupalı güçler sömürgeci deniz imparatorlukları kurmaya çalışırken, toprağa dayalı imparatorluğunu koruma gayretindeki Osmanlı ile toprağa dayalı imparatorluğunu hem karada genişletmeye çalışan hem de bunu açık denizlere taşımaya çalışan Rus Çarlığı, birbirlerini doğal rakipler olarak görmüşlerdir.²⁰¹ Baltık deniz yolu Avrupalı güçler tarafından kapatılmış olduğundan Rusya sıcak denizlere inmenin en kestirme yolu olarak Karadeniz-Boğazlar-Akdeniz hattını görmüştür.²⁰² Genellikle tarafsız ve bağımsız bir dış siyaset izleyerek her iki bloğa karşı eşit seviyede durmaya özen gösteren Türkiye’nin, Batı bloğuna yönelmesinde, SSCB’nin Türkiye’den toprak talep etmesi ve boğazlar üzerinde ortak savunma önerisinde bulunmasının etkisi büyük olmuştur. Dolayısıyla SSCB’nin bu teklif ve davranışlarını tehdit olarak algılayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Batı’ya yaklaşarak NATO birliğine girmiştir ve bu hamlesiyle kuzeyden hissedilen Sovyet tehdidinin önüne geçmiştir.²⁰³

Jeopolitik yaklaşımların dünya siyasetinde sürekli olarak değişim gösterdiğini ve günün şartlarına göre belirlendiğini daha önce belirtmiştik. Anadolu’nun jeopolitik önemi de zaman içerisinde farklı açılardan değerlendirilmiştir. Bir dönem Asya-Avrupa kıtaları arasında karadan geçişi sağlayan bir köprü görevi kurması bakımından belirlenen Anadolu jeopolitiği, daha sonra Avrasya merkez bölgesine yakınlığı ve stratejik olarak oldukça önemli bir kenar kuşak bölgesi olması bakımından önem arz etmiştir. Bir yarımada olan Anadolu, diğer büyük denizlere ve okyanuslara ulaşım bakımından avantajlı geçiş olanaklarına sahiptir. Bu avantaj, deniz hakimiyeti ve denizlerde ticaret açısından Anadolu’ya farklı bir jeopolitik önem kazandırmaktadır. Anadolu topraklarına

²⁰¹ Ateş, A.g.e. , s. 87.

²⁰² A.g.e. , s. 87.

²⁰³ Şener, A.g.e. , s. 189.

egemen olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, Soğuk Savaş döneminde SSCB'ye komşu ülke konumunda olması ve sahip olunan coğrafi avantajın SSCB lehine kullanılmasının engellenmesi için Batılı devletler Türkiye'ye büyük bir önem vermişlerdir. Buradan hareketle Anadolu'nun jeopolitik konumunun Soğuk Savaş sırasında SSCB'ye komşu olması ve bu ülkeyi çevreleme politikası için önemli bir coğrafya olması belirlemiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin jeopolitik konumunun öneminin azaldığı düşünülse bile, ortaya çıkan yeni dengeler ve bölgede yaşanan gelişmeler Türkiye'nin jeopolitik öneminden bir şey kaybetmemesinin yolunu açmıştır. ‘‘Ortadoğu, Kafkasya ve Balkanlar’daki istikrarsızlıklar, bunların yanı sıra Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletlere coğrafi yakınlığı ve bu ülkelerle etnik, dini ve kültürel ortaklıklara sahip olan Türkiye'nin jeopolitik önemi farklı bir boyut kazanmıştır. Günümüzde ise Anadolu jeopolitiğini belirleyen en önemli faktör Asya ve Ortadoğu’da bulunan enerji kaynaklarının geçiş güzergahında bulunmasıdır.’’²⁰⁴

Anadolu'nun jeopolitiği bir dönem Asya ve Avrupa arasındaki kara geçişleri, başka bir dönemde yarımada çevresinde yer alan denizlerdeki taşımacılık, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'ne komşu cephe ülkesi olma niteliğiyle belirlenmiştir. Günümüzde ise Rusya, Hazar ve Ortadoğu bölgelerinde yer alan karbon enerji kaynaklarının geçiş güzergahında bulunması özelliği Türkiye'nin jeopolitiğini belirleyen unsurların en önemlileri arasındadır.²⁰⁵

Geride bıraktığımız süreç içerisinde yaşanan savaşlar ve çekişmeler, ülkesel toprakların genişletilmesi ve dünya egemenliği için stratejik bölgelerde egemenlik kurma kaygısının yanı sıra, enerji kaynaklarına yönelik savaşlar olmuştur. Enerji kaynaklarının, özellikle de petrolün, devletlerin güç kazanımı bakımından öneminin anlaşılması, güç mücadelesi içindeki devletleri bu yer altı zenginliğine yöneltmiştir. Jeopolitik teoriler günümüz koşullarına bağlı olarak değişime uğramış ve enerji kaynakları üzerine yoğunlaşarak, artık dünya hakimiyetinin birinci koşulu olarak enerji kaynakları üzerinde hakimiyetin esas alındığı görülmüştür. ‘‘Enerji kaynaklarına sahip olan dünyaya egemen olur’’ anlayışı gelişmiştir.

²⁰⁴ Davutoğlu, A.g.e. , s. 117-118.

²⁰⁵ A.g.e. , s. 115.

Türkiye'nin Musul petrollerine yakınlığı, Türkiye-Irak halkları arasında kültürel, dini ve etnik ortaklık, Türkiye'yi, petroleri ele geçirmek ya da denetim altına almak isteyen ülkelerin hedefi haline getirmiştir. Bu durum, Türkiye'ye stratejik bir üstünlük sağlamakla beraber Türkiye'nin potansiyel bir hedef haline gelmesine de sebep olmuştur. Musul petroleri için rekabet halinde olan İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve ABD'nin yolu mutlaka Türkiye'ye düşmüştür.²⁰⁶

²⁰⁶ Yazıcı, A.g.e. , s. 390.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSUL'UN STRATEJİK ve JEOPOLİTİK KONUMU

1. MUSUL'UN SİYASİ COĞRAFYADAKİ YERİ

Musul şehrinin bulunduğu Mezopotamya bölgesi, Fırat ve Dicle ırmakları arasında bulunan ve insanoğlunun kurduğu ilk medeniyetlere beşiklik yapmış bölge olarak görülmektedir. Mezopotamya bölgesi uygarlık tarihi açısından önemli olduğu kadar, stratejik öneme de sahiptir. Akdeniz'in doğusu ile Arap yarımadasını karadan Ortadoğu'ya ve Uzakdoğu'ya bağlayan yollar bu bölgeden geçmektedir. Hindistan ticaret yolunun güvenliği bu bölgeden sağlandığı gibi, Akdeniz ülkeleri ile Arap yarımadası arasında kara ulaşımı da bu bölgeden sağlanabilmektedir.²⁰⁷

Kara Hakimiyeti Teorisi göz önüne alındığında, Dünya hakimiyetini sağlayabilmek için kontrol altına alınması şart olan Afrika ve Asya kıtaları Mezopotamya bölgesi birbirine bağlandığı görülmektedir. Kenar kuşak teorisine göre ise belirlenen doğu ve kuzey kıyı ülkelerinin güvenliği Mezopotamya bölgesinin etki alanı içerisinde bulunmaktadır. Deniz hakimiyeti teorisinde bahsedildiği üzere, dünya hakimiyeti kurmak isteyen bir devlet öncelikle mevcut egemenlik alanlarını korumalı ve bu alanlara tehdit oluşturan bölgelere karşı stratejik adımlar atılmalıdır. İngiltere, Hindistan ticaret yollarının güvenliğini sağlayabilmek için Akdeniz, Orta Asya ve Kuzey Afrika bölgelerini denetim altına almalıydı. Özellikle Süveyş Kanalı ve Basra Körfezi İngiltere için hayati önem taşımaktaydı. Basra Körfezi'nin güvenliği için anahtar rol oynayan bölge Mezopotamya bölgesidir.²⁰⁸ Bu bağlamda Bağdat'ın kuzey batı kısmında bulunan ve

²⁰⁷ İbrahim Tellioglu, "Musul'un Demografik Durumuna Genel Bir Bakış", *İslam Tarihi Araştırmaları*, s. 63.

²⁰⁸ Ibid., A.g.e. , s. 63.

Basra körfezini de etkisi altında bulunduran Musul, Mezopotamya bölgesinin en önemli stratejik noktası olarak değerlendirilmektedir.

Kuzey Mezopotamya’da, Türkiye’den doğup Basra körfezine dökülen Dicle Nehrinin batısında yer alan Musul, güneyde Bağdat, doğuda İran, kuzeyde Van ve Diyarbakır, batıda Zür vilayetleri ile çevrilidir.²⁰⁹ Irak’ın kapısı ve Horasan’ın anahtarı olduğu düşünülen Musul; Arapçada El-Mevsilu; yolların birleştiği yer, kavşak, geçiş noktası anlamına gelmektedir. Musul, birçok önemli şehrin ve ticaret yollarının geçiş noktasında olan bir şehirdir. Şam, Mısır, Horasan, Bağdat ve Basra ticaret yollarının kavşak noktası konumunda olup, Tahran-Bağdat yolu üzerindedir. Musul Vilayeti’nin kapsadığı topraklar, İran-Suriye-Anadolu ve Irak topraklarını birbirine bağlayan yolların kavşak noktasıdır.²¹⁰

Fırat ve Dicle gibi ortak nehirleriyle Anadolu’nun da doğal bir uzantısı konumunda²¹¹ olan Musul bölgesi, son derece ılıman bir iklime sahiptir. Çok çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ve hayvancılık için de uygun bir sahadır. Bölgede, Dicle, Huser, Hebzal, Zap ve Gazer gibi akarsular bulunmakta, bu da ekonomik hayata önemli katkılar sağlamaktadır. Tarıma elverişli verimli toprakları ve bölge için önemli ticaret yollarının üzerinde yer almasının yanı sıra, sahip olduğu petrol rezervleri bakımından da en önemli bölgelerden birisidir. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %10’u Mezopotamya bölgesinde bulunmaktadır ve bu rezervlerin %20’si Musul bölgesindedir. Buradan anlaşılacağı üzere, Musul bölgesini stratejik olarak önemli kılan tek neden onun coğrafi konumu değildir. Musul Toprakları altında son derece stratejik bir madde olan petrol bulunmaktadır.²¹²

Musul, ondokuzuncu yüzyıldan itibaren coğrafi konumu ve yer altı zenginlikleriyle dünya hakimiyeti kurmak amacıyla olan Batılı devletlerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde, bulunduğu coğrafya itibarıyla Musul’un, önemli bir ticaret merkezi, verimli tarım arazileri ve ticaret

²⁰⁹ Nilüfer Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 3.

²¹⁰ Selçuk Ural, “Mütareke Döneminde İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı:39, Mayıs 2007, s.428.

²¹¹ Nevin Yazıcı, “1926-1956 Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, *Cumhuriyet Dergisi Araştırmaları Dergisi*, yıl 7, sayı: 14, 2011, s. 133-179.

²¹² İlhan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu: Emperyalizm ve Kürtler*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014, s. 46.

yollarının kontrol noktası olmasından dolayı birçok bölge devletinin mücadele alanı olduğu görülmektedir.

Bulundurduğu petrol rezervleri ve Hindistan ticaret yolu için İngiltere açısından hayati önem taşıyan Basra Körfezi'ni etki alanı içerisinde bulundurması itibariyle Musul önemli bir stratejik noktadır. Sıcak denizlere inmek isteyen Rusya'nın yanı sıra bölgede söz sahibi olmak isteyen Fransa ve Bağdat-Berlin Demiryolu Projesiyle bölgede hakimiyet kurmak isteyen Almanya için de Musul bölgesi büyük önem arz etmekteydi. Davutoğlu, bölgenin önemini; ‘‘Sanayi Devrimi’nin tamamlanmasıyla birlikte bölge, artık sadece ulaşım yollarının kavşak noktası değil, aynı zamanda da sanayi hammaddesi için vazgeçilmez bir kaynak ve üretim fazlası için muazzam bir tüketim potansiyeline sahip geniş pazar olarak yeni bir jeoekonomik anlam ifade etmeye başlamıştır. Bu yeni jeoekonomik anlam, bölge üzerinde süren rekabetin niteliğini, çapını ve yönünü değiştirmiştir. Kendi içinde çıkar çatışmalarına sahip olan İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya'nın, ‘‘Şark Meselesi’’ adı altında formüle edilmiş diplomatik, askeri, siyasi ve kültürel saldırılarının bölgeyi etkilediği görülmektedir.’’²¹³ şeklinde ifade etmiştir.

Dünya hakimiyeti stratejilerinin değişmesi ve ‘‘enerji kaynaklarına hakim olan dünyaya hakim olur’’ düşüncesine yönelen güçlü devletler, Ortadoğu'ya ve dolayısıyla Musul bölgesine yönelmişlerdir. Musul, tarihi boyunca önemli bir stratejik nokta olması bakımından bölge devletleri tarafından mücadele sahnesi olurken, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ise bu mücadeleye bölge dışında aktörlerin de katıldığı görülmektedir. Musul'un zengin ekonomik potansiyeli, özellikle Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminden itibaren Batılı büyük güçlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Musul bölgesinde etkinlik kurabilmek için adım atan ilk ülke Almanya olmuştur. Daha doğrusu bölgede çalışma yapabilmek için ilk imtiyazı Almanya elde etmiştir. Almanya, Bağdat Demir Yolu Projesi²¹⁴ ile bölgedeki petrolere ulaşmayı hedeflemiştir. Ayrıca Doğu Akdeniz ticaret yolları üzerinde de bu projeyle bir denetim kurabilmeyi hedeflemiştir. Önceleri Basra körfezinin güvenliğini sağlamak yönünde bölgede siyasi

²¹³ Davutoğlu, A.g.e. , s. 134.

²¹⁴ Bağdat-Berlin Demiryolu Projesi, çalışmamızın devamında ayrı bir başlık altında inceleniştir.

etkinlik kurmak isteyen İngiltere, Musul bölgesindeki petrol rezervlerinin varlığı anlaşıldıktan sonra siyasetini bu yönde geliştirmiştir.²¹⁵

2. Musul'un Siyasi Tarihi

Asurlular tarafından "Ninova" ismiyle kurulup başkent olarak kullanılan şehir, aynı zamanda adı geçen devletin dini merkeziydi. Şehir kurulduktan kısa süre içerisinde bölgeden önemli derecede göç almış ve nüfusu hızla artmıştır. Ninova şehrinde ilahi bir dini topluluğun oluşması, Yunus peygamberin şehre gelmesiyle ve Yahudiliğin kendine taraftar bulmasıyla başlamıştır. Yunus peygamberle başlayan ve dışarıdan yapılan göçlerle geniş bir cemaate kavuşan Yahudi topluluğu zamanla şehirde etkili olabilecek bir nüfus sayısına ulaşmışlardır. Asurlular zamanında şehirde Yahudiliğin yanı sıra Hıristiyanlık dinine mensup topluluklar olduğu da görülmektedir. Yahudi ve Hıristiyan topluluklar dışında kalan kentin diğer sakinlerinin ise Putperestler olduğu incelenen kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Ninova şehrinin M.Ö. 612 yılında Persler tarafından yıkıldıktan sonra bölge önemli derecede nüfus kaybına uğramıştır ve uzun bir süre sakinliğini korumuştur. Dönemin Pers İmparatoru tarafından bölgenin stratejik önemi anlaşıldıktan sonra eski Ninova şehrinin kalıntılarını da içine alacak şekilde daha geniş bir şehir olarak "Neverdeşir" adında bir şehir kurulmuştur. Araplar tarafından El-Mevsilu (kavşak noktası, buluşma yeri) adı verilecek olan şehirde Asur döneminden kalma topluluklar olarak Samiler ve Yahudi topluluklar bulunmaktaydı. Persler tarafından yeniden kurulan şehre nüfus siyaseti gereğince, Pers ülkesinden insanlar yerleştirilmiş ve böylece şehrin siyasi kontrolü sağlanmak istenmiştir.²¹⁶

Şehirde bulunan Hıristiyan topluluklar Büyük İskender'in bölgeye hakim olmasıyla artış göstermeye başlamış ve bölge Ön Asya Hıristiyanlığının merkezi olarak görülmeye başlamıştır. Şehirde nüfus ve siyasi etkinlik açısından dikkate değer bir üstünlük kurmaya başlayan Hıristiyan topluluklar, beşinci yüzyılda Doğu Roma Kilisesi'nde patlak veren Monophysite / Diophysite ayrımı ile başlayan bölünmeler ve çatışmalar

²¹⁵ Slade Raporu ve De Bunsen Raporları, İngiltere'nin bölge politikası üzerinde etki yapmıştır ve bu raporlar neticesinde İngiltere Musul bölgesinin mutlaka ele geçirilmesi gerektiğine karar vermiştir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıca incelenen söz konusu raporlar İngiltere'nin değişen hedeflerinin sebebinin, petrol olduğunu gözler önüne sermektedir.

²¹⁶ Tellioglu, A.g.e. , s. 63-64.

sonrasında güç kaybetmişlerdir. Hıristiyanlar'ın Yakubiler ve Nesturiler olarak bölünmelerine ve yıllarca sürecek çatışmaların içine sürüklenmelerine yol açmıştır.²¹⁷Hıristiyanlar'ın arasındaki bölünmüşlük ve bitmeyen çatışmalar, daha sonra bölgeye hakim olacak olan İslam kültürünün yerleşmesini kolaylaştırmıştır.

Hz. Ömer'in halifeliği zamanında İslam topraklarına katılan şehirde Asurlular zamanından kalma Yahudi ve Hıristiyan toplulukların yanı sıra, Pers ve Kürtlerden oluşan bir nüfus yapısı bulunmaktaydı. Bu dönemde varlıklarından bahsedilen Kürt toplulukların bölgeye nasıl geldikleri hakkında bir kaynak bulunmamakla birlikte göç yoluyla gelmiş olabilecekleri ya da önceden beri göçebe topluluklar halinde zaten bölgede oldukları iddia edilmektedir.²¹⁸ Hz. Ömer zamanında şehirde Müslüman toplulukların karşısındaki bu etnik gruplar arasında en büyük nüfusa Hıristiyan topluluklar sahipti. Şehir, İslam topraklarına katıldıktan sonra tıpkı Persler tarafından yapıldığı gibi nüfus yapısında değişiklikler meydana getirilmiştir. İzlenen bu nüfus siyaseti gereği şehre İslam kültürünü yerleştirmek amacıyla Müslüman olan orduyla birlikte Müslüman olan Tağlibiler ve Şehvan kabileleri yerleştirilmiştir.²¹⁹

Hz. Ali döneminde İslam dünyasında yaşanan karışıklıklar bütün İslam dünyasına etki ettiği gibi Musul'da da etkisini göstermiştir. Halifeye karşı Ümeyyeoğulları adına muhalefet yapan Muuaviye bin Ebu Süfyan ile dönemin halifesi Hz. Ali'nin hakimiyet mücadelesinde, özellikle Sıffin savaşı sonrasında siyasi ortamı lehlerine çevirmeye çalışırken Musul bölgesine önem vermişlerdir.²²⁰ Şehrin stratejik önemini farkında olan Hz. Ali, Musul'u Şam yönünde askeri üs olarak kullanmayı düşünmüştür ancak başlangıçta halifenin tarında yer alan Musul halkı daha sonra Muuaviye'nin şehre girmesine sessiz kalmışlardır.²²¹ Hz. Ali'nin şehit edilip Muuaviye'nin halife olmasıyla başlayan Emevi yönetiminde, Musul'da siyasi istikrarın bozulduğu ve kabilelerin Muuaviye yönetimine karşı birbirleriyle mücadele içerisine girdikleri görülmektedir.

“Musul'da yaşanan iç karışıklıklar sırasında Kelb kabilesi Emevileri desteklerken, Kays kabilesi ise karşı tarafta yer alarak Emeviler'e muhalif konumda yer almaktaydı.

²¹⁷ Kaymaz, A.g.e. , s. 30.

²¹⁸ Telliöglu, A.g.e. , s. 66.

²¹⁹ A.g.e. , s. 67.

²²⁰ A.g.e. , s. 68.

²²¹ A.g.e. , s. 68.

Bu mücadele Kays kabilesinin ön plana çıkmasına ve şehirde siyasi üstünlük kurmasına sebep olmuştur. Daha sonraki dönemde ise Kays kabilesi Emevilerle iyi ilişkiler içinde bulunmuş, bu durum ise Emevilerin son döneminde, şehrin siyasi istikrarını sarsacak bir kutuplaşma yaşanmasına meydan vermiştir. Hariciler, son Emevi halifesi olan II. Mervan döneminde, Şeyban ve Bekrli kabileleri önderliğinde ayaklanmış ve Musul'un yönetimini ele geçirmişlerdir. Halife bizzat hazırladığı orduyla Kefertusa'da Haricilerle karşı karşıya geldiği savaşı kazanmışsa da, daha sonra Zap Suyu bölgesinde Abbasiler'e yenilerek Musul'a kaçmıştır. Ancak Musul halkı onu şehre sokmamıştır. Abbasiler, şehrin yönetimini ele geçirdikten sonra, gelecekte toplumun tekrar bir ayaklanma gerçekleştirmesinden endişe ederek baskıcı bir siyaset izlemişlerdir. Ancak nasıl ki II. Mervan'ın çabaları Haricileri bastırmaya yetmemişse, Abbasilerin çabaları da sonuçsuz kalmış ve Harici isyanları devam etmiştir.²²²

Bölgedeki ilk Kürt ayaklanması Abbasi halifesi Vasık döneminde gerçekleşmiştir. Bu ayaklanma, halifenin bölgeye gönderdiği Türk komutan Vasıf et-Türki tarafından bastırılmış ve böylece bölgeye giren ilk Türk komutan olmuştur. Takip eden dönemde halife Mutemid döneminde başlayan ve halife Mutezz döneminde devam eden harici isyanlarıyla bölgede siyasi istikrarsızlık devam etmiş, ayrıca yine adı geçen bu iki halife döneminde Bedeviler ve Kürtler ayaklanarak halife güçlerini yenilgiye uğratmışlar ve Musul'daki Türk vali EdgüTiğ'in'i kovarak yerine Yahya bin Süleyman'ı getirmişlerdir.²²³

'Abbasiler, yerel güçleri ön plana çıkartarak Musul bölgesindeki güçlerle anlaşma yolları aramıştır. Bu yöntemle, etnik unsurları ve birbirleri ile iktidar mücadelesinde olan kabileleri birbirine karşı kullanarak bir güç dengesi kurmaya çalışmıştır. Abbasiler'in son döneminde Musul'da en güçlü kabile olarak Hamdaniler bulunmaktaydı. Kürt isyanları sırasında Abbasilerle iş birliği yaparak ön plana çıkan Hamdaniler, Abbasilerin yıkılmasından sonra Musul ve çevresinde hakim güç olmuşlardır. Ancak kısa süre sonra Kürtler ve Ukaryrilerle girdikleri savaşta yenilerek Musul'daki egemenliklerini kaybetmişlerdir. Kürtlerin de desteğiyle Musul yönetimini Ukayliler kazanmıştır. Bölgeye ilk Türk göçü bu dönemde olmuştur ancak Türklerin, Musul şehrine yerleşmeleri Ukayliler tarafından engellenmiştir. Ukayli emiri Kureys,

²²² A.g.e. , s. 70.

²²³ A.g.e. , s. 71.

Selçuklu baskılarının artması sonucunda Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey adına hutbe okutarak bu devletin hakimiyetini kabul etmiştir.’’²²⁴

Büyük Selçuklu Devleti de Perslerin ve Arapların uyguladığı nüfus siyasetini kullanarak bölgeyi Türkleştirmeye çalışmışlardır ve bu amaçla Oğuz boylarını bölgeye yerleştirmişlerdir. Şehre yerleştirilen Oğuzlar ile Musul’da yaşayan göçebeler arasında yaşanan problemler savaşa dönüşmüş ve bunun üzerine Tuğrul Bey Tikrit’ten başlayarak asi göçebe kabileleri kontrolü altına alıp Musul’a kadar gelmiştir. 1096 yılında Selçuklu Sultanı Berkiyaruk’un vali olarak atadığı Kerbuga 9 ay süren kuşatma sonrasında şehri alarak Ukayli yönetimine son vermiş ve bölgedeki fiili Selçuklu hakimiyetini başlatmıştır.²²⁵ Kerbuga, ordusunu şehre yerleştirmiş ve artan Türk nüfusuyla Musul’un en önemli etnik gurubu Türkmenler olmuştur. Kerbuga’nın bu fethi, Musul halkını, Türk egemenliğini kabul etmek zorunda bırakmıştır.

1127 yılında Irak Selçuklu Sultanı Mahmud tarafından Musul’a vali olarak atanan Zengi, şehirdeki hakimiyetini sağlamlaştırmış ve Selçuklu Devleti’nin gerileme döneminde Musul merkezli bir Türk devleti kurmuştur.²²⁶ Daha sonra Selçuklu Devleti ile Zengi atabeyliği arasında ittifak kurulmuş ve bu güç birliği ile şehirdeki Türk hakimiyetinin başka bir Türk Devleti tarafından yıkılma ihtimali ortadan kaldırılmıştır.²²⁷ Devam eden tarihi süreçte Bedrettin Lu’lu, Zengilerin hakimiyetine son vererek Musul atabeyi olmuştur. 1200’lü yıllarda bütün Türk ve İslam dünyasını etkileyen Moğol istilaları Musul’un İlhanlılar yönetimine geçmesine sebep olmuştur.²²⁸ 1365 yılına kadar devam eden İlhanlı hakimiyeti, Karakoyunlu Devleti’nin şehri almasıyla son bulmuş ve yönetim tekrar Türklere geçmiştir.²²⁹ Karakoyunlu Devleti, Timur tehlikesine karşı şehri korumak için Memlûklularla ittifak yapmış ancak 1400 yılında Timur bölgeyi hakimiyetine alarak Karakoyunlu yönetimine son vermiştir.²³⁰ Musul bölgenin yönetimini yine bir başka Türk Devleti olan Akkoyunlulara bırakmıştır. İçlerinde Musullu oymağının da bulunduğu Türkmenlerin desteğiyle, Musul’daki

²²⁴ A.g.e. , s. 72.

²²⁵ A.g.e. , s. 73.

²²⁶ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2013, s.215.

²²⁷ Telliöğlü, A.g.e. , s. 74.

²²⁸ Merçil, A.g.e. , s. 222.

²²⁹ A.g.e. , s. 225.

²³⁰ Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 40-41.

Akkoyunlu yönetimine İsmail Safevi tarafından son verilmiştir. Safevilerin bölgedeki hakimiyetine ise 1524 yılında Osmanlı Hükümdarı Yavuz Sultan Selim tarafından Çaldıran savaşında son verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan tarihte Osmanlı yönetiminde kalan Musul, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Türk yönetiminden çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Musul ve çevresi petrol rezervlerinden dolayı İngiltere ve Almanya arasında rekabet konusu olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine Anadolu topraklarında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluş aşamasında Musul'u milli sınırları içerisinde tutmaya çalışmışsa da, Batılı devletlerle girdiği mücadelede Musul'u kaybetmiştir. Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra Kuzey Mezopotamya bölgesinde kurulan bir Arap devleti olan Irak devleti sınırlarına bırakılmak zorunda kalmıştır. Musul'un Türk yönetiminden çıkması ve Irak devleti yönetimine verilmesi, bölgede stratejik ve ekonomik çıkarları olan İngiltere'nin çabaları sonucunda gerçekleşmiştir.

3. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Emperyalist Devletlerin Musul Jeopolitiği

İngilizler, büyük imparatorluklarını genişletmek ve Akdeniz'e hakim olma projelerini 19. yüzyılın ilk yarısından sonra süratle uygulamaya başladılar. Amiral Nelson'un Trafalgar'da elde ettiği büyük deniz zaferinden sonra dünya denizlerinde mutlak hakimiyet kurma hedefine yöneldi. Bu aşamada Akdeniz'de yeni ve sağlam üsler elde ederek Akdeniz'i bir İngiliz iç denizi konumuna getirmeye çalışmışlardır. İngilizler, dünya denizlerine ve bu arada medeniyetin beşiği olan Akdeniz'e de mutlak üstünlüklerini yerleştirdikten sonra, Yakın ve Ortadoğu'nun zengin yeraltı kaynaklarıyla yakından ilgilenmeye başladılar.²³¹

Mezopotamya bölgesindeki Petrol kaynaklarının ticari amaçla işletilmeye uygun olabileceği, gerek bölge dışı güçler gerekse Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri tarafından 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra anlaşılmıştır. Mezopotamya petrolünün işletme hakkını elde edebilmek için İngiliz William KnoxD'Arcy grubu ile Alman Deutsche Bank grubu arasında şiddetli bir rekabet yaşanmıştır.²³² Bu petrol

²³¹ Raif Karadağ, *Petrol Fırtınası*, İstanbul, Truva Yayınları, 2014, s. 60.

²³² Yazıcı, A.g.e. , s. 45.

mücadelesinin başlangıcında Almanlar, İngilizlere göre Osmanlı nezdinde daha fazla şansa sahiptiler. Musul'u da kapsamı içine alan Bağdat Demiryolu Projesi imtiyazı bunun en açık göstergesidir ancak sözleşme koşullarına uyulmadığı gerekçesi ile bu imtiyaz hakkı II. Abdülhamit tarafından 1906 yılında feshedilmiştir.²³³

Birinci Dünya Savaşı'nın genelde Ortadoğu, özelde Musul ile ilgili yönü, bu bölgeye Almanya'nın mı yoksa İngiltere'nin mi egemen olacağı olmuştur.²³⁴ Birinci Dünya Savaşı'ı öncesinde Musul'un işgal edilme olasılığı, İngiltere tarafından 1906 ve 1911 yıllarında iki defa ele alınıp değerlendirilmiştir ve İngiltere, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki işgal planlarına Musul bölgesini dahil etmemiştir. İngiltere için Basra Körfezi'nin güvenliğini sağlamak, Mezopotamya bölgesindeki öncelikli hedefi olmuştur. Bu bağlamda 1912 yılında hazırlanan işgal planlarında Basra Körfezi ve Fao Adaları, Hindistan ticaret yolunun güvenliğini sağlamak açısından ve kenar kuşak hakimiyeti teorisine göre temellendirilen deniz hakimiyetini korumak açısından önem sırasına göre ilk sıralarda yer almıştır. Mezopotamya bölgesindeki işgal planının, körfezin güvenliğini sağlamak için Basra Vilayeti ile sınırlı tutulması yeterli görülmüştür.²³⁵

Osmanlı İmparatorluğuyla ilk sürekli ticaret ilişkisine 16.yüzyılda başlayan İngiltere, dünya denizlerinde üstünlük kurma ve Hindistan ticaret yolunu denetim altına alma amaçları doğrultusunda, Osmanlı ticaretinde ağırlığı Basra Körfezine vermiştir. Basra Körfezi'nde İngiltere ile rekabete girişen Hollanda 16.yüzyılda saf dışı bırakılmış ve İngiltere'nin körfezdeki çıkarlarını tehdit eden bir diğer ülke olan Fransa ise, Napolyon'un Mısır seferinin başarısızlığa uğraması sonucunda Mezopotamya'daki etkinliğini büyük ölçüde kaybetmiştir.²³⁶ Hollanda ve Fransa'nın Basra Körfezi'ne olan tehditlerinden kurtulan İngiltere, 19.yüzyılda 1820-1890 yılları arasında ise sıcak denizlere inme politikası izleyen Rusya'yı bölge egemenliğinde tehdit olarak algılamıştır. Rusya'nın Mezopotamya bölgesine girme çabaları ise çevreleme politikasıyla engellenerek, bölge ticaretinde ve denetiminde tek güç olabilmeyi başarmıştır.

²³³ A.g.e. , s. 46.

²³⁴ Serdar Sakin, "İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'yu İşgal Arzusu ve Bölge Halkını Kışkırtma Faaliyetleri", *Kayseri Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı:27, 2009, s.267.

²³⁵ Yazıcı, A.g.e. , s. 47.

²³⁶ Kaymaz, A.g.e. , s. 46-47.

Almanya ise Anadolu Demir Yolu Projesiyle Mezopotamya'ya girmek için adım atmış ve Berlin-Bağdat Demiryolu çalışmalarına başlamıştır. Almanya bu projeye Mezopotamya bölgesinde bulunan petrol rezervlerini araştırma ve işletme ayrıcalığı elde etmiştir. Almanya, Musul bölgesinin coğrafi konumundan ziyade daha büyük stratejik öneme sahip olan petrolün peşindeydi. Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi ile Orta Anadolu'dan Basra Körfezi'ne, Musul Vilayeti'ni kuzey-güney yönünde boydan boya geçecek olan demiryolu güzergahının her iki tarafında yirmişer kilometre karelik alanda bulunan tüm madenlerin işletme ayrıcalığını kazanıyordu.²³⁷

3.1. Bağdat-Berlin Demiryolu Projesi'nin İngiliz Jeopolitiği Bağlamında Değerlendirilmesi

Demiryolu, İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk defa tüm Asya topraklarıyla yaşamsal bir modern ekonomik bağlantı kurmasını sağlamıştı. Bu demiryolu Bağdat'a ve biraz daha öteye Kuveyt'e erişince, Avrupa ve bütün Hindistan alt kıtası arasında en hızlı ve birinci sınıf bir bağlantı temin edilebilecekti. O tarihlerde Sırp ordusuna askeri danışmanlık yapan üst rütbeli bir İngiliz subayı olan R.G.D. Laffan; 'Eğer, Berlin-Bağdat Demiryolu projesi başarılabilirse her türden ekonomik zenginlik üreten ve deniz gücü tarafından saldırılmayacak devasa bir toprak bloğu Alman nüfuzu altında birleşmiş olacaktır. Ayrıca bu demiryolu projesiyle Rusya, Büyük Britanya ve Fransa'dan yalıtılmış olacaktır. Alman ve Türk orduları, Britanya'nın Mısır'daki çıkarlarına kolayca saldırabilecekleri menzilde olacaklar ve Hindistan da Basra Körfezi'nden dolayı tehlike altına girecektir. İskenderun Limanı ve Çanakkale Boğazı'nın kontrolü Almanya'ya kısa sürede Akdeniz'de muazzam bir deniz gücü sağlayacaktır. Dünya haritasına bir göz atmak, devletler zincirinin nasıl Berlin'den Bağdat'a uzandığını göstermeye yeter. Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu devletler zincirinin birbirine bağlanmasını önleyen tek toprak parçası Sırbistan'dır. Sırbistan küçük bir toprak parçasıdır fakat Almaya-İstanbul-Selanik Limanları arasında meydan okuyarak dikilir ve Doğu'nun kapısını tutar... Sırbistan aslında bizim doğu mülkümüzün birinci savunma hattıdır. Ezilecek veya Berlin-Bağdat sistemine dahil edilecek olursa, bizim

²³⁷ A.g.e. , s. 48.

engin ama zayıf savunulan imparatorluğumuz kısa sürede Almanya'nın doğuya taarruzunun şokunu hissedecektir." şeklinde yorumlamıştır.²³⁸

İngiltere bu aşamada Musul Vilayeti'ne olmazsa olmaz bir öncelik vermemiştir ancak Almanya'nın bölgede hakimiyet kurması hem Basra Körfezi hem de Doğu Akdeniz ticareti açısından tehdit olarak algılanıyordu. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı öncesinde bölgedeki bu gelişmelere sadece stratejik kaygılarla yaklaşıyordu. Yirminci yüzyılın başından itibaren İngiltere, Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde etkinliğini arttırmasını göz önünde bulundurarak yeni dengeler ve politikalar oluşturmaya başladı.²³⁹ Çünkü Osmanlı toprakları, İngiltere'nin siyasi ve stratejik hedefleri açısından hayati önem taşımaktaydı.

3.2. Hirtzel Raporu ve İngiliz Petro-politiğinin Bölge Stratejisi

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından yaklaşık bir yıl sonra Osmanlı topraklarının paylaşılmasına yönelik pazarlıklar başlamıştır. Hindistan Siyasi Bölüm Başkanı Arthur Hirtzel'in 14 Mart 1915 tarihinde yazdığı raporda, Bağdat Vilayeti'nin alınmasının ancak Musul Vilayeti'nin mutlaka İngiliz egemenlik alanının dışında tutulması gerektiğinin altı çizilmektedir.²⁴⁰ Hirtzel, Musul bölgesinde çoğunluğu Kürt nüfusun oluşturduğunu ve ileride bölgenin kuzeyinde kurulması muhtemel olan bir Ermeni Devleti'ne karşı Kürt saldırılarından İngiltere'nin bir yükümlülük üstlenmek zorunda kalmamak için bu bölgeden uzak durulması gerektiğini belirtmektedir. Musul bölgesi hem İngiltere çıkarları açısından gerekli değildi hem de paylaşım planları gereğince Doğu Anadolu'yu alacak olan Rusya ile sınır komşusu olacaktı. Bu ise İngiltere açısından tehlikeli sonuçlar doğurabilecek bir durum olabilirdi. Bağdat ise Körfez'in korunabilmesi için stratejik öneme sahipti. İngiltere Basra Körfezi'nin güvenliği için Bağdat'ı mutlaka denetimi altına almalıydı çünkü Bağdat'ta kontrolü sağlayacak olan bir başka güç, Basra Körfezi için tehlike oluşturabilirdi.²⁴¹

"Savaş başlamadan önce Mezopotamya bölgesiyle ilgili işgal planlarını, Basra Körfezi'nin güvenliğini sağlayabilmek için tamamen stratejik kaygılarla yapan İngiltere,

²³⁸ Engdahl, A.g.e. , s. 33-34.

²³⁹ Ural, A.g.e. , s. 426.

²⁴⁰ Kaymaz, A.g.e. , s. 54.

²⁴¹ A.g.e. , s. 55.

Savaş başladıktan sonra petrolün bölgedeki varlığının anlaşılması ve petrolün stratejik öneminin artmasıyla Mezopotamya'daki işgal planlarını değiştirmiştir. İngiltere, kendi doğrudan petrol gereksinimlerine ulaşım ve geleceğin enerji teknolojisi için petrolün kontrolünü eline geçirebilirse ve daha önemlisi ekonomik rakiplerinin (Almanya) dünyadaki güvenli petrol rezervlerine erişimden mahrum edebilirse gücünü uzun yıllar sürdürebilecekti. İngilizlerin tek amacı sadece en büyük sanayi rakibi olan Almanya'yı ezmek değil, aynı zamanda savaş fetihleri yoluyla gelecekteki ekonomik gelişmenin stratejik hammaddesi olan "petrolün üzerinde tartışmasız İngiliz denetimi" sağlamak da İngilizlerin stratejik jeopolitik hedefleri arasında yer almaktaydı ve tüm bunlar yüz yılın geri kalanında Büyük Britanya'nın başını çektiği yeni bir dünya düzeninin yaratılmasının bir parçasıydı."²⁴²

Musul artık İngilizlerin hedefinde bulunmaktadır ve Mezopotamya'nın tamamını kapsayan bir İngiliz işgal planı yapılmasına karar verilmiştir. Mezopotamya'nın tamamında denetimin sağlanması hem körfez güvenliğini garanti edecek hem de petrol üzerinde denetim olanağı sağlayacaktı. Mezopotamya'nın tamamında bir denetim sağlanabilmesi için de Musul'un alınması şarttı çünkü hem petrol yatakları o bölgedeydi hem de en uygun sınır Musul'un kuzeyindeki dağlık bölgedeydi. Musul bölgesinin alınmasının doğuracağı stratejik kaygılar da göz önüne alınarak bölgeyle ilgili bir rapor hazırlanmasına karar verilmiştir.

Lloyd George, hatıralarında: "...İngiliz İmparatorluğu için Türkler ile savaşın özel bir anlamı vardır. Osmanlı halifeleri İslam Dünyası'nın başı idi ve İngiliz İmparatorluğu içinde oldukça fazla Müslüman vardı. Bu yüzden bizim Doğu'daki büyük ülkelerimizin deniz ve kara yolları üzerinde bulunuyorlardı. İçinde İmparatorluğumuzun can damarı olan Süveyş Kanalı'nın bulunduğu Mısır, Türk hükümlüğü altına idi..."²⁴³ Bu sözlerden anlaşılacağı üzere mesele sadece ekonomik değil aynı zamanda jeopolitik ve jeostratejik sebepler de içermektedir.

²⁴² Engdahl, A.g.e. , s. 40.

²⁴³ Baydil, A.g.e. , s. 3.

3.3. De Bunsen Raporu

İngiltere'nin Musul'u işgal planlarına dahil etmesinde stratejik nedenlerin yanı sıra, en etkili sebep bölgede bulunan petrol yatakları olmuştur. Bölgedeki İngiliz işgal hareketinin Musul'un petrol bölgelerini kapsayacak şekilde genişletilmesi, savaş boyunca her geçen gün petrole ihtiyacın artmasının ve dolayısıyla öneminin daha çok hissedilmesinin yanı sıra İngiltere'de bulunan büyük petrol şirketlerinin baskıları da belirleyici olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde Musul'un ekonomik açıdan stratejik önemi artmıştır.

Bölgeyle ilgili detaylı bir rapor hazırlanması için İngiliz Savaş Bakanlığına 1915 yılında ‘‘Asya Türkiyesini Araştırma Komisyonu’’ komisyonu kuruldu²⁴⁴ ve komisyon başkanlığına da Maurice de Bunsen'in²⁴⁵ getirilmesi kararlaştırıldı. De Bunsen, Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'nin Viyana Büyükelçiliğinde görevli bir diplomattı. Hazırlanan raporda etkili olan kişiler ise Savaş Bakanı Herbert Kitchner, Arthur Hirtzel ve Mark Sykes'ti. İtilaf devletleri arasında Osmanlı topraklarının paylaşımına ilişkin olarak 1916 tarihinde imzalanacak olan Sykes-Picot antlaşmasının temelini bu rapor oluşturmaktadır.²⁴⁶

De Bunsen Raporu, İngiltere'nin bölgedeki stratejik çıkarları doğrultusunda egemenlik altına alması gereken sınırı, Şam'ın güneyinden başlayıp Zor-Zaho-Revanduz üzerinden İran sınırına ulaşacak hattın güneyi olarak belirlemektedir.²⁴⁷ Bu sınır belirlenirken; a) Hindistan ticaret yolunun güvenliği ile bağlantılı stratejik çıkarlar, b) Savaş öncesinde kurduğu ticari ilişkileri ve petrol kaynaklarıyla bağlantılı ekonomik çıkarları, c) Arap nüfusun denetlenmesiyle bağlantılı siyasi çıkarları dikkate alınmıştır.²⁴⁸

²⁴⁴ Ural, A.g.e. , s. 426

²⁴⁵ Sir Maurice de Bunsen, büyükelçilik dahil bir çok dış görevde bulunmuş İngiliz diplomattır. 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na yapılacak olacak saldırının planlanması için dış görevden alınarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından merkeze çekilmiştir. 1919 yılında diplomatlıktan emekli olmuştur.

²⁴⁶ Kaymaz, A.g.e. , s. 55.

²⁴⁷ A.g.e. , s. 55.

²⁴⁸ A.g.e. , s. 55.

3.4. Sykes-Picot Antlaşması

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sofya, Selanik, Çanakkale, Mısır, Aden ve Mezopotamya'da çeşitli kademelerde istihbarat görevlerinde bulunan İngiliz subay Mark Sykes, 28 Temmuz 1915 tarihinde İngiltere savaş bakanı Herbert Kitchner tarafından Fransızlarla Ortadoğu üzerine görüşmeler yapmak üzere görevlendirilmiştir.²⁴⁹ Sykes, Fransız subay Georges Picot ile Kahire'de bir araya gelerek Ortadoğu ve Anadolu'yu paylaşmışlardır²⁵⁰ ve bu paylaşım 1916 yılında iki devlet arasında yapılan ve adı geçen iki subayın adıyla anılan antlaşmayla resmiyete dökülmüştür. Sykes-Picot Antlaşmasıyla Musul ve Suriye Fransa'ya bırakılmış, Doğu Anadolu Rusya'ya ve Körfez bölgesinin hakimiyeti İngiltere'de kalmıştır.²⁵¹ Fakat İngiltere Musul'u Fransızlara sadece kağıt üzerinde vermişler ve Musul'dan vazgeçmemişlerdir.

Ayrıca Akdeniz'den Basra Körfezi'ne uzanan hat üzerinde stratejik noktaların doğrudan veya dolaylı yollarla kontrol edilebilmesi için Filistin ve Irak'ın tamamen işgal edilmesi gerekmektedir.²⁵² İngiltere'nin adı geçen bölgelerdeki hakimiyetini, müttefikleri Fransa ve Rusya'ya kabul ettirmesi gerektiğinden; Sykes-Picot Antlaşmasıyla Fransa'ya Suriye'yi ve Kuzey Mezopotamya'yı, Rusya'ya da Doğu Anadolu'yu teklif ederek Filistin ve Irak'ın kontrolünü sağlama almıştır.²⁵³

Musul'un ilk görüşmeler sırasında Fransız denetimine bırakılmasının sebebi Doğu Anadolu bölgesinde Ruslarla komşu olunmak istenmemesidir. Doğu Anadolu'da kurulması planlanan Ermeni devleti ve bölgede yaşayan diğer Hıristiyan unsurlarla Rusya'nın yaşayacağı muhtemel sorunlara, İngiltere'nin taraf olmak istememesi ve bölgede Rusya ile karşı karşıya kalmasına sebep olacak bir pozisyon almak istememesi olduğu düşünülmektedir. De Bunsen Raporu'na göre; Söz konusu tehlikeleri ortadan kaldırmanın yolu, Musul bölgesini Fransa denetimine bırakmaktı ancak Musul'daki

²⁴⁹ Serdar Sakin ve Cengiz Kartın, "İngiliz Seyyahlar Maunsel, Harris ve Sykes'in Gözlemlerinde Irak, İran ve Türkiye", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 11, 2014, s.

²⁵⁰ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, _____, s. 1319.

²⁵¹ M. Vedat Gürbüz, "Petrol, Petrol Politikaları ve Ortadoğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı", *Avrasya Dosyası, Enerji Özel*, Bahar 2003, Cilt:9, Sayı:1, s. 141.

²⁵² Ural, A.g.e. , s. 426

²⁵³ A.g.e. , s. 427.

petrol rezervlerinden de vazgeçilemezdi. Bu bağlamda, Musul Fransa'ya bırakılırken petrol yatakları üzerindeki İngiliz denetimi mutlaka korunmalıydı.²⁵⁴

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, enerji kaynakları üzerine yapılan mücadele de artarak devam etmekteydi. Petrolün stratejik öneminin farkında olan İngiltere, başta Irak olmak üzere Ortadoğu petrolerini denetimi altına almaya çalışmıştır.²⁵⁵ 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması Musul Vilayeti'ni Fransız hakimiyet alanına bırakıyordu. Bunun nedeni ise Doğu Anadolu'da kurulması ön görülen Rus etki alanı ile sınır komşusu olmaktan kaçınan İngiltere'nin, Fransa'yı bir tampon güç olarak kullanmak istemesiydi. Değişen stratejik koşullar ve Rus tehlikesinin tamamen ortadan kalkması, Musul'un Fransa'ya bırakılması gereksinimini ortadan kaldırmış ve petrol üzerinde mutlak denetim kurma hesapları yapan İngiltere Musul üzerindeki hesaplarını bu yönde değiştirmiştir. İngiliz Hükümeti, bölgedeki statünün yeniden düzenlenmesi için Fransa ile görüşmelere başlamıştır. İngiltere ve Fransa 24 Nisan 1920'de Amerikan katılımı olmaksızın İtalya'nın San Remo kentinde yaptıkları toplantıda, Ortadoğu'yu aralarında paylaşarak, Suriye ve Lübnan Fransız yönetimine, Filistin, Ürdün ve Irak da İngiliz yönetimine bırakılıp²⁵⁶ hangi devletin petrolden ne kadar hisse alacağı görüşüldü.

San Remo Konferansı sonrasında Anglo-Fransız Petrol Antlaşması imzalanmış ve iki devlet Irak petroleri konusunda anlaşmaya varmışlardır. Ayrıca San Remo'da Türkiye'nin Musul'u Irak toprakları olarak kabul etmesi halinde Türkiye'ye Irak petrolerinden %20 pay verilmesi de öngörülmüştür.²⁵⁷

3.5. Slade Raporu

İngiliz Deniz Kuvvetlerinin petrol uzmanı olan Oramiral Edmond Slade'in 29.07.1918 tarihli raporu, İngiltere'nin Musul politikasında bir dönüm noktası olmuştur.²⁵⁸ Tarihi kayıtlarda "Slade Raporu" olarak bilinen ve İngiltere'nin Mezopotamya işgal politikasını ve dolayısıyla da Musul'a bakışını değiştiren bu rapora göre Musul Vilayeti mutlaka alınmalıydı.

²⁵⁴ William Stivers, *Supremacy of Oil. Iraq, Turkey and The Anglo-American World Order 1918-1939*, Cornell University Press, London, 1999, s. 22-23.

²⁵⁵ Gürbüz, A.g.e. , s. 142.

²⁵⁶ Ekincikli, A.g.e. , s. 232.

²⁵⁷ A.g.e. , s. 142.

²⁵⁸ Yazıcı, A.g.e. , s. 29.

İngiltere, savaş boyunca petrol ihtiyacının %80'e yakını ABD'den satın almaktaydı. Ancak ABD, rezervlerini korumak ve kendi gereksinimlerini güvence altına almak için petrol ihracatını kısmayı düşünüyordu. Meksika'nın kaynakları da ABD'nin denetimindeydi. Rusya'nın kaynakları büyüktü fakat devrimden sonra artık bunlara da güvenilemezdi. Romanya'nın kaynakları sınırlı ve güvenilirliği de tartışmalıydı. Hollanda'nın kaynakları (Doğu Hint Adaları) yetersizdi. Bu durumda Slade'e göre yapılacak tek şey İngiltere'nin egemenlik alanı içinde bulunan İran ve Mezopotamya petrol bölgelerinin doğrudan ve kesin olarak denetim altına alınmasıydı.²⁵⁹ Anadolu, İran ve Suriye ile Musul arasında doğal engeller varken, Irak ile arasında hiçbir coğrafi engel bulunmamaktadır. Bu nedenle, Musul bölgesine sahip olan güç, Irak üzerinde bir şekilde etkinlik kurabilir. Yine Irak'ın stratejik konumu kendi bünyesi içinde dikkate alındığında, Hindistan'ı elinde bulundurmak isteyen bir ülkenin Irak'ı mutlaka kontrol altına alması gerekmektedir.²⁶⁰ Böylesine önemli bir stratejik nokta yabancı bir devletin kontrolüne bırakılmazdı. Rusya'da yaşanan devrim sonrasında savaş dışı kalan ve Doğu Anadolu bölgesinde etkinliğini kaybeden Rusya'nın da tehdidi artık söz konusu değildi. Bu noktadan hareketle, İngiltere Musul'u almak için birçok sebebe sahipken, buna engel oluşturacak stratejik bir tehlike ya da tehdit görünmemekteydi. Tüm bu değerlendirmeler ışığında, 2 Ekim 1918 tarihinde Mezopotamya işgal güçleri komutanı General William Marshall'a Musul'u işgal emri verildi.

İngiliz Savaş Bakanlığınca 2 Ekim 1918 tarihinde verilen operasyon emrinde, Balkanlarda Bulgaristan'ın çökmesi ve ordularının dağılmasının yanı sıra Suriye cephesinde Allenby'in elde ettiği başarılar sonrasında Osmanlı'nın her an ateşkes isteme olasılığının artması etkili olmuştur. Ateşkes istenmeden önce Dicle Nehri boyunca olabildiğince fazla ilerlenmesi isteniyordu²⁶¹ ve nihayetinde yapılan askeri hazırlıklar sonrasında 23 Ekim 1918 tarihinde İngilizler Musul yönünde harekete geçmişlerdir. Nitekim Musul'a İngiliz saldırı başladığı sırada Osmanlı yönetimi ateşkes imzalanması için başvurmuştu ve antlaşma imzalanana kadar Musul Osmanlı ordusu tarafından elde tutulmaya çalışılmıştır. Ancak ateşkes imzalandıktan sonra bile İngiliz orduları ilerlemeyi bırakmamış ve Musul'u işgal etme kararlarını sonuna kadar uygulamışlardır.

²⁵⁹ Kaymaz, A.g.e. , s. 62.

²⁶⁰ Sakin, A.g.e. , s.267.

²⁶¹ Kaymaz, A.g.e. , s. 65.

3.6. Mondros Ateşkes Antlaşması ve Musul'un Durumu

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı İmparatorluğu ile Müttefik Devletlerarasındaki barış görüşmeleri 1918 yılının Ekim ayında, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda bulunan AgememnonZırhlısı'nda başladı. Antlaşma, 30 Ekim 1918 yılında muhatap devletler tarafından imzalandı. Son derece ağır hükümler içeren Mondros Ateşkes Antlaşması, savaş sırasında İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli paylaşım düzenlemelerinin uygulanmasına ve Sevr Antlaşması'nın hazırlanmasına hukuki temel oluşturmuştur.²⁶² Mondros Ateşkes Antlaşması, salt bir ateşkes olmanın ötesinde siyasi hükümler içermiştir ki, bu yüzden ileride Osmanlı'ya dayatılacak olan Sevr Antlaşması'nın da temellerini oluşturmaktadır.²⁶³

Osmanlı sınırları içerisinde oldukça geniş bir coğrafyada yürütülen askeri mücadele sonucunda devlet toprakları Anadolu bölgesine kadar daralmıştı. İtilaf Devletleri'nin, Batı Avrupa, Makedonya ve Suriye cephelerinde büyük başarılar elde etmeleri ve Bulgaristan'ın da savaş dışı kalması, Osmanlı İmparatorluğu'nu ateşkes istemek zorunda bırakmıştır. Bulgaristan'ın savaş dışı kalmasıyla serbest kalan İtilaf güleri başkent İstanbul'a saldıracak olsalar, karşılarında onları durdurabilecek hiçbir engel yoktu.²⁶⁴ İngiltere ise bir yandan ateşkes imzalanmadan önce Kuzey Mezopotamya'nın tamamının işgal edilmesini isterken diğer taraftan da ateşkesin imzalanıp İstanbul Boğazları'nın açılmasına ihtiyaç duyuyordu. Çünkü savaşın yükünden İngiltere de artık bunalımlı günler geçirmeye başlamış ve boğazların açılması Almanya'yı bir şekilde barış istemeye zorlayabilirdi. Stratejik olarak Almanya'ya karşı kazanılan bu hamle sonrasında da Almanya ile istedikleri şartlar altında görüşmelere başlayabilme hesapları yatıyordu.²⁶⁵

İngiliz Bakanlar Kurulu'nda, Musul'un mutlaka alınması gerektiği konusunda görüş birliği vardı ama bunun yöntemiyle ilgili olarak ikiye ayrılmışlardı. Bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş dışı bırakılmasının öncelikli önemi nedeniyle Musul'un ateşkes ya da barış antlaşmasına konacak bir madde ile alınmasını, diğerleri ise savaşın

²⁶² İhsan Şerif Kaymaz, '*Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili*', Yirmibirinci Yüzyıl Dergisi, 2008, s.242.

²⁶³ Ateş, A.g.e. , s. 27.

²⁶⁴ Kaymaz, A.g.e. , s.243.

²⁶⁵ A.g.e. , s. 244.

uzamasını göze alarak askeri operasyonla alınmasını savunuyorlardı.²⁶⁶ Boğazların açılmasına duyulan ihtiyaç daha ağır bastığından ve Musul'un işgalinin taktiksel olarak daha sonra da gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür. Sonuçta karşılarında bütün savaş olanaklarını büyük ölçüde tüketmiş ve isteklerine karşı koyamayacak kadar zayıflamış bir devlet bulunmaktaydı. Bu şartlar altında 27 Ekim 1918 tarihinde görüşmelere başlanmış ve bu görüşmelerde antlaşma metni maddeler halinde onaya sunulmuştur. Antlaşma metninin bütününün ortaya çıkarılmamasında, İtalyan ve Fransızların isteğiyle metne eklenmiş olan ve oldukça ağır yaptırımlar içeren 7, 13, 21 ve 24.maddelerdir.

İngiliz Hükümeti, bu maddelerin Türk tarafınca kabul edilebileceğine olanak vermediği ve bunlarda ısrar etmenin ateşkesin imzalanmasını tehlikeye sokacağını düşündüğü için maddeleri kendince önem sırasına koydu.²⁶⁷ Söz konusu bu maddeler taslak metne eklenmemiş ve bir an önce anlaşmanın imzalanıp Boğazların açılması yönünde çalışmalara ağırlık verilmiştir. İtilaf Devletleri adına ateşkes görüşmelerini yürütecek olan Amiral Calthorpe'a gönderilen 22 Ekim 1918 tarihli yönergede, taslağın ilk dört maddesinin değiştirilmeden kabul edilmesinin sağlanması, diğer yirmi maddenin ise olabildiğince az değişiklikle kabul ettirmeye çalışılması, ama son yirmi maddede ilk dört maddenin kabulünü engelleyecek kadar ısrar edilmemesi istendi.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. ve 16. maddeleri Musul bölgesi ve güney sınırlarımız açısından önemli olan iki maddedir. 7. Madde'ye göre; İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durum söz konusu olduğunda gerekli gördükleri herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdir. 16. Madde ise; Yemen, Hicaz, Asir ve Irak'taki Osmanlı askerlerinin, en yakın İtilaf Devletleri birliklerine teslim olmalarını gerektirmektedir. İngilizlerin, Irak ve Anadolu'ya yönelik politikalarını uygulayabilmeleri bölgedeki Osmanlı askeri yapısının ortadan kaldırılması ya da siyasi girişimlerine engel olamayacak bir dereceye indirilmesine bağlıydı.²⁶⁸ Bölgedeki Osmanlı askeri varlığının sona erdirilerek işgalin herhangi bir direnişle karşılaşmadan sürdürülmesi imkanı yaratılmıştır. Bu maddeler, ateşkes imzalandıktan sonra da bölgedeki askeri operasyonların devam etmesine olanak vermiştir. Antlaşmanın 7.maddesi uyarınca Ermeni ve Katolik Süryanilerin tehlikede olduğu ileri sürülerek 8

²⁶⁶ A.g.e. , s.74.

²⁶⁷ A.g.e. , s. 69.

²⁶⁸ Ural, A.g.e. , s. 436.

Ekim 1918 tarihinde Musul'un işgaline başlanmış; Osmanlı askerleri 8/9 Kasım gecesi şehri boşalmaya başlamış ve 13 Kasım'da Süleymaniye, 20 Kasım'da Telafer, Sincar ve Zibar, 21 Kasım'da Akra İngilizlerin denetimine girdi.²⁶⁹ Musul Vilayeti'nin Osmanlı askerlerince boşaltılmaları 30 Kasım, İngilizler tarafından işgal edilmesi ise 6 Aralıkta tamamlandı.²⁷⁰

3.7. Balfour Deklarasyonu

İngiltere ve Fransa, işgal edilen Osmanlı topraklarındaki halklara hitaben bir bildiri yayınladılar. Balfour Deklarasyonu olarak bilinen ve ihamını "Wilson İlkeleri"nden alan bu bildiri, İngiltere ve Fransa'nın amaçlarının "uzun süredir Türk boyunduruğu altında yaşayan halkların kurtarılması" olduğunu ileri sürüyordu.²⁷¹ İngiltere ve Fransa, "Türkler tarafından onca zaman baskı altında tutulmuş halkların tam ve kalıcı kurtuluşu, yetkilerini yerli halkların özgür iradesinden alan ulusal devletlerin oluşturulması uğruna savaştıkları konusunda ısrarcıydılar.²⁷² Winston Churchill ise Musul sorunuyla ilgili olarak, İngiliz birliklerinin bölgedeki askeri durumlarını güvence altına alacak bir statüko oluşturmak amacıyla, ateşkes ilan edildikten sonra ilerlemelerini devam ettirdiklerini ileri sürmüştür.²⁷³

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmadan önce yayınlanan "Slade Raporu" ve İngiliz Bakanlar kurulunda görüşülen Musul'un işgali konuları açıkça göstermektedir ki İngilizlerin ve Fransızların amaçları sadece petroldür. Mondros Antlaşması öncesinde ve sonrasında gerçekleştirilen operasyonların bölgedeki halklar için yapıldığını söylemek oldukça gerçek dışı görünmektedir.

4. İşgal Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

İngiliz işgaline karşı Musul halkının tepkisi genel olarak olumsuz olmuştur. Hıristiyan halk, Fransız Katolik misyonerlerinin yıllardır süren etkisi altındaydılar ve Fransız yönetimine girme beklentisi içindeydiler. Sykes-Picot-Sazanof Antlaşmasıyla bu bölgenin Fransızlara bırakılmış olması da bu doğrultudaki beklentileri arttırıyordu.

²⁶⁹ Kaymaz, A.g.e. , s. 80.

²⁷⁰ Tefik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, İstanbul, Cumhuriyet Yayınevi, 2000, s. 91-95.

²⁷¹ Yazıcı, A.g.e. , s. 29.

²⁷² Engdahl, A.g.e. , s. 61.

²⁷³ Kaymaz, A.g.e. , s. 81.

Çoğunlukla Türklere yakınlık duyan Müslüman halk ise Türk yönetimine geri döneleceği umudunu taşıyordu.²⁷⁴

İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Fransız Başbakanı Alexandre Millerand Fransa'ya Mezopotamya'da (Irak) İngilizlerce işletilen petrolde yüzde 25'lik pay²⁷⁵ veren ve öte yandan Mezopotamya'nın yeni Milletler Cemiyeti'nin şemsiyesi altında²⁷⁶ İngiliz manda yönetimine bırakılması konusunda fikir birliğine varılmıştır. Görüşmeler, I. Londra Konferansı'nda sonuca bağlanmış ve buna göre Fransa, petrol ve Suriye konularındaki isteklerinin karşılanması koşuluyla Musul'daki haklarından vazgeçmiştir. Fransa'nın denetimi altında olan Suriye'den Akdeniz'e bir demiryolu ve bir petrol boru hattı yapılması kabul edilmiştir ve Fransa, hem Musul petrolerinden pay alacak, hem de Türk Petrol Şirketi'ndeki Alman hisselerine sahip olacaktı. Diğer taraftan ABD'yi, İngiltere'nin Mezopotamya bölgesi petrol haklarında izlediği tekeli politikayı eleştiren bir tutum sergilediğini²⁷⁷ ve bölgede kendi çıkarlarının da gözetilmesini talep ettiğini görmekteyiz. Çünkü San Remo kararları Mezopotamya petroleri üstünde her türlü yabancı imtiyazı bertaraf eden hükümler içermekteydi. Bununla beraber, zaferin kazanılmasında önemli payı olan ABD'nin isteklerinin göz ardı edilemeyeceği ve savaş sonrası düzenlemelerin buna uygun olarak yapılması gerekeceği herkesçe kabul ediliyordu.²⁷⁸

İngilizler ve güçten düşmüş Fransa 1927 yılında Amerikalıların Ortadoğu petrolerinden işletme hakkı taleplerini kabul ettiler ve savaş zamanı yapılan gizli sözleşmelerini buna göre yeniden gözden geçirdiler. Boğazlardan Filistin'e, oradan da Yemen'e ve yukarıda Basra Körfezi'ne kadar bir "Kırmızı Hat" çizildi ve bu çizgi Türkiye, Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan, Ürdün, Irak ve Kuveyt'i içine alıp, üç ülkenin İngiltere, Fransa ve

²⁷⁴ A.g.e. , s. 92.

²⁷⁵ Fransa'ya verilen yüzde 25'lik bu pay, savaştan yenik ayrılmış olan Almanya'dan alınan ve Royal Dutch Shell grubuna ait olan petrol hisseleridir. Savaş ganimeti olarak İngiltere'ye geçen bu hisseler, Musul üzerindeki haklarından vazgeçmesi koşuluyla Fransa'ya verilmiştir. Bkz. William Engdahl, *Petrol Para İktidar: Anglo-Amerikan Politikası ve Yeni Dünya Düzeni*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 66-69.

²⁷⁶ Engdahl, A.g.e. , s. 81.

²⁷⁷ Yazıcı, A.g.e. , s. 30.

²⁷⁸ Kaymaz, A.g.e. , s. 85.

ABD'nin petrol çıkarları bu hattın dahilinde günümüze kadar büyük ölçüde devam etmiştir.²⁷⁹

5. Milli Mücadele Döneminde Türkiye'nin Musul Politikası

I.Dünya Savaşı'nı bitiren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasının hemen ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları işgal edilmeye başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda 1919 yılının Ocak ayında toplanan Paris Barış Konferansı'nda savaşın galipleri ve mağlupları bir araya gelerek savaşı resmen sonlandıracak barış antlaşması görüşmelerine başlamıştır. Almanya'nın müttefiki olan Osmanlı İmparatorluğu da savaşı kaybeden tarafta yer almıştır. Kaybedenlerin, barış görüşmelerinde eşit muhataplar olarak görülmelerinin imkanı yoktu. Mağlup bütün devletler, galip devletler tarafından kesin olarak talep edilen anlaşma şartlarını kabul etmek zorunda kalacaklardı. Ancak bunun tek istisnası Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi Ankara Hükümeti olmuştur.²⁸⁰

Milli Mücadele sırasında dış ilişkiler iki ayrı merkezden yürütülmüştür. Birincisi, İstanbul'daki Osmanlı Hükümetidir ki, Mondros Ateşkes Antlaşması ve Sevr Antlaşması Osmanlı Hükümeti tarafından imzalanmıştır. İkincisi ise, 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren Ankara'da faaliyet gösteren Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki TBMM hükümetidir.²⁸¹ İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti Birinci Dünya Savaşı'nı kaybettiğini kabul ederek ve bu çerçevede galip devletlerin dayattığı kabul edilemez barış şartlarını onaylarken, Ankara Hükümeti bu şartları kabul etmeyerek mücadeleye devam etmiştir. İstanbul'daki parlamento 1920 yılının Mart ayında feshedildi ve bu meclisin bazı üyeleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından yeni seçilen mebuslarla bir araya geldiler. Böylece 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kuruldu.²⁸²

Kurtuluş Savaşı sırasında askeri mücadele tamamen Ankara Hükümeti'nin inisiyatifinde gerçekleşmiş ve bu mücadelede Müslümanlık ön plana çıkartılarak ülkenin doğusundaki Arap ve Kürt unsurların desteği alınmaya çalışılmıştır. Bunun birinci sebebi Misak-ı

²⁷⁹ Engdahl, A.g.e. , s. 105.

²⁸⁰ Ateş, A.g.e. , s. 19.

²⁸¹ William Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, (Çev: Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s.36.

²⁸² Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, (Çev: Ceren Elitez), İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s. 23.

Milli sınırlarının Müslüman Osmanlı tebaası gözetilerek belirlenmiş olması, ikinci amaç ise batılı devletlerin kontrolüne geçmiş olan Arap topraklarında bu devletlere karşı yerel halkı harekete geçirmek olduğu söylenebilir. Böylece batılı devletler karşısında yerel direnişlerle avantaj sağlanabilirdi.

Türk ulusçuları, Anadolu'daki işgallere tepki olarak, Suriye ve Mezopotamya'da Arap ulusçularına bir yıldır maddi ve moral olarak destek sağlıyorlardı.²⁸³ El-Cezire kumandanı Nihad Paşa, Bağdat'a kadar olan sahada bulunan aşiret reislerine Milli Mücadele Hareketi'nin amacı ve İngilizlerle Fransızların Irak, Anadolu ve Suriye'de İslam'a karşı yaptıkları zulümden bahseden bildirimleri ulaştırmıştır. Din ve Müslümanlık olgusu ön plana çıkartılarak halkın hassas noktasına tesir edilmeye çalışılmış ve işgalcilere karşı bölge halkının bir bütün olarak ortak amaca hizmet etmeleri stratejisi uygulanmaya çalışılmıştır.

Musul Vilayeti'nde Akra, Amadiye, Dahuk ve Zibar mevkilerinde aşiretlerle İngilizler arasında çıkan çatışmalarda İngilizler büyük kayıplar vermişlerdir.²⁸⁴ Nihad Paşa'nın girişimleri sonucunda Basra'ya kadar olan Fırat ve Dicle Nehirleri arasındaki bölgede, Türk taraftarlığı artarak İngilizlere karşı şiddetli direniş faaliyetleri olmuştur. Araplar arasında İngiliz idaresinde olmaksızın, Türk hakimiyetine tekrar girmek, Türklerle konfederasyon kurmak ve Arap bağımsızlığını sağlamak gibi fikirler oluşmuştur.²⁸⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın, ülkesinde sömürgecilere karşı başkaldırısı ve savaşı Irak'ta büyük itibar görmesini sağlamış olup, 1922 yılından itibaren Türklerin Anadolu'da kazandıkları zaferlerin etkisiyle Irakta Türk propagandası güçlenmiştir.²⁸⁶ İngilizler, artan bu Türk etkisine karşı bir önlem olarak Türk taraftarı yapılan yayınlara yasak getirmiştir.

Arap ulusçularının İngiliz manda yönetimine karşı ayaklanmaları, İngilizleri bölgede oldukça zor bir duruma sokmuş ve bu zor durumdan yararlanarak Musul'a askeri bir operasyon yapılması düşünülmüştür. Nihad Paşa, Musul'da İngilizlere karşı Araplarla

²⁸³ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, s. 63.

²⁸⁴ Ömer Osman Umar, "Milli Mücadele Döneminde Atatürk'ün Ortadoğu Politikası", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:20, sayı:1, 2010, s. 453.

²⁸⁵ A.g.e. , s. 454.

²⁸⁶ A.g.e. , s. 456.

ortak bir operasyona girişilmesi yönünde gereken hazırlıkların yapılmasını istemiştir.²⁸⁷ Ancak bu düşünce zaten Anadolu'da oldukça zor günler yaşayan Türk ulusçuları tarafından uygulamaya geçirilememiştir. Aynı tarihlerde Batı Anadolu, Yunan işgaline uğruyordu ve bu şartlar altında Musul'a askeri operasyon düzenlenmesi olanaklı görünmüyordu.

Anadolu'da işgallere karşı sürdürülen Milli Mücadele hareketi önemli başarılarla imza atarken, İstanbul'daki yönetimin Anadolu'da artık bir etkisinin kalmadığı anlaşılmıştır. Anadolu'da kurulan Ankara merkezli yeni Türk devleti, Sakarya Savaşı'nda Yunanlılara karşı kazanılan büyük zaferle, kararlılığını ve gücünü ispatlamıştır. Artık Ankara Hükümeti'nin varlığı ve Anadolu'daki otoritesi İtilaf devletlerince kabul görmeye başlamıştır. Diğer taraftan, Yunanistan tehlikesini geri püskürten Türk ordusunun güneyde Musul vilayetine düzenleyeceği bir askeri operasyon, İngilizler için kaygı duyulması gereken bir konu haline almıştır. Musul'a yapılacak olan bir askeri operasyon sadece Musul'u değil Mezopotamya'nın tamamının kaybedilmesine sebep olabileceği gibi, savaştan dolayı artık zor günler yaşayan İngiliz ekonomisinin de büyük bir sarsıntıya uğramasına sebep olabilirdi.²⁸⁸ Türkiye'nin, Mezopotamya'da İngiliz denetimini yıkması, İngilizler için bütün savaş kazanımlarını kaybetmenin yanı sıra büyük bir itibar kaybına da sebep olacaktı.

Bu dönemde Fransa ile anlaşmaya varılması da İngiltere için büyük rahatsızlık konusu olmuştur. Türkiye'nin Irak'taki İngiliz varlığına, Fransa'nın ise Faysal'ın Krallığına karşı olduğuna dikkat çeken İngiliz Savaş Bakanlığı, Türk-Fransız yakınlaşmasını ciddi bir sorun olarak değerlendiriyordu.²⁸⁹ Ayrıca Anadolu'da Müttefiklerce girişilecek savaşta Sovyetler Birliği'nin bütün imkanlarıyla Ankara Hükümeti'nin yanında yer alma ihtimali bulunmaktaydı ve böyle bir gelişme Anadolu'nun Bolşevikleşmesi sonucunu doğurabilirdi ki, bu türden bir gelişme Akdeniz bölgesindeki İngiliz çıkarlarının ciddi tehdit altına girmesi anlamına gelmekteydi.²⁹⁰ Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında, İngiltere için Türkiye ile anlaşma yapmak en mantıklı çözüm olarak görülmektedir. Türklerle süren anlaşmazlığın İngiltere'ye zarar verdiği ve bu durumun

²⁸⁷ A.g.e. , s.453.

²⁸⁸ Kaymaz, A.g.e. , s. 170.

²⁸⁹ A.g.e. , s.170.

²⁹⁰ Ateş, A.g.e. , s. 38.

değişmesi gerektiği konusunda İngiliz yönetim çevrelerinde genel bir görüş birliği bulunmaktaydı.²⁹¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin ise Musul'a askeri bir operasyon düzenlemeye hem maddi hem de manevi koşulları el vermemekteydi. Uzun süre savaşan ve bütün olanaklarını hemen hemen tüketen Anadolu halkı yeni bir savaş için oldukça yorgundu. Öte yandan coğrafi koşullar, ulaşım yetersizlikleri ve maddi güçlükler Musul bölgesine askeri bir operasyon düzenlenmesine el vermiyordu.²⁹² Musul'un kuzey bölgesi dağlık bir bölge olup, Musul'a ulaşımı sağlayacak olan Bağdat Demiryolu güzergahı da Fransız denetiminde bulunmaktaydı. Tüm bu zor koşullara rağmen askeri bir operasyon seçeneği gündeme geldiyse de bu düşünceden vazgeçilmiştir. Çünkü ülkenin batı sınırlarını tehdit eden Yunanistan, Akdeniz'i tehdit eden İtalya ve Suriye sınırındaki Fransa birlikleri dikkate alındığında Musul'a düzenlenecek askeri bir operasyon daha büyük kayıplara yol açabilirdi. Ayrıca ekonomik ve stratejik açıdan oldukça önemli bir şehir olan İstanbul da düşman işgali altındaydı. Türkiye'nin karşısında yer alan bu devletler, askeri olanakları ve ekonomik kaynakları bakımından Türkiye'den çok daha güçlü durumdaydılar. Türkiye halkı ise 12 yıldır savaştaydı ve hem madden hem de manen oldukça yıpranmıştı. Sonuç olarak askeri operasyon seçeneği rafa kaldırılarak sorunun diplomatik yollarla çözülmesi yönünde bir siyaset izlenmesine karar verilmiştir.

6. Lozan Konferansı'nda Musul Meselesi

30 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz, Yunan ordusunun Anadolu'dan atılması ve 9 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle sonuçlanmıştır. Türk ordusu daha sonra kuzeye doğru yönelerek 17 Eylül itibarıyla Marmara'nın güney bölgelerini kontrol altına almıştır. Boğazlar civarındaki İngiliz birlikleriyle Türk ordusunun karşılaşması an meselesi olmuştur. "Çanak Krizi" olarak nitelendirilen bu ortamda Yunan güçleri aradan çıkartılmış ve İngiliz güçleriyle Türk ordusu karşı karşıya gelmiştir. Krizin derinleşmesinde ve yeni bir çatışmaya dönüşmesinde kendileri için fayda görmeyen taraflar, 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak savaşa son vermişlerdir. Antlaşma, Ankara Hükümeti ile İngiltere, Fransa,

²⁹¹ Kaymaz A.g.e. , s. 175.

²⁹² A.g.e. , s. 186.

İtalya ve Yunanistan arasında imzalanmıştır. Aslında Mudanya, Mondros'un yerine ikame edilmiştir denilebilir. Aynı şekilde Lozan Antlaşması da Sevr'in yerine ikame edilmiştir.²⁹³

Lozan Antlaşması her şeyden önce altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun siyaset sahnesinden silinip, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda tanınmasının ve kuruluş belgesinin bir kanıtı olarak büyük öneme sahiptir. Lozan Konferansı'nda TBMM'yi, İsmet Paşa, Rıza Nur Bey, Hasan Saka Bey ve bu delegelere TBMM tarafından atanan danışmanlar temsil etmiştir. Lozan Konferansı'nda bir tarafta Türkiye, diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya yer almış, ABD ise konferansa gözlemci olarak katılmıştır. Türkiye'nin ısrarı üzerine Boğazlarla ilgili sorunların görüşülmesi için Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da davet edilmiş; Ticaret ve yerleşme sözleşmelerine katılmak için Belçika ve Portekiz'in hazır bulunduğu konferansta, Bulgaristan ise Trakya, Ege Denizi ve Boğazlarla ilgili toplantılara katılmıştır.²⁹⁴ Lozan Konferansı'nda Türkiye ile masaya oturan İttifak Devletleri arasında sadece İngiltere'nin Musul bölgesinde çıkarları bulunmaktaydı. Bilindiği üzere Fransa, Paris ve Londra Konferanslarında İngiltere ile ikili bir antlaşma yapmış, Suriye bölgesindeki çıkarlarının desteklenmesi ve Musul petroleri üzerinde hisse karşılığında Musul'u İngiliz yönetimine bırakmıştı. Musul, Güneybatı Asya'da İngiltere'nin çıkarları açısından öncelikli bir stratejik nokta konumundadır.

Lozan'da, doğrudan egemenlik haklarımızla ilgili olan; Doğu'da Ermeni yurdu, kapitülasyonlar, askeri gücümüzün sınırlandırılması ve Boğazlar konularına öncelik verilmiştir.²⁹⁵ Musul'un yaşamsal önemde görülmeişinin sebepleri; a) Vilayet içinde Türk nüfusu oldukça azdır. b) Vilayet, Anadolu'nun ana merkezlerine uzak ve ulaşılması zor bir konumdaydı. Bölgeye askeri operasyon yapacak olan birliklerin, ulaşım ve iletişim olanaklarının bulunmadığı bir ortamda ana ikmal üslerinden tehlikeli bir biçimde uzaklaşmaları gerekecekti. c) Musul'u ele geçirmek için İngiltere ile savaşı göze almak gerekiyordu. İngiltere ise hem maddi ve insansal kaynakları hem de askeri gücü ve teknolojiyle Türkiye'den çok üstün durumdaydı. İngiltere ile yapılacak bir savaşın bedeli, Yunanistan, Ermenistan, hatta Fransa ile yapılan savaşların bedelleriyle

²⁹³ Ateş, A.g.e. , s. 37.

²⁹⁴ Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Lozan Barış Konferansı'nda Musul", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 18, Aralık 2007, s. 129-130.

²⁹⁵ Kaymaz, A.g.e. , s. 246.

karşılaştırıldığında çok ağır olabilirdi. d) her ne kadar petrol önemli bir etkense de, petrolü çıkartmak, işlemek taşımak ve kullanmak için gerekli maddi olanaklara ve teknolojiye sahip olan İngiltere için taşıdığı önem çok daha fazladır. e) Musul stratejik açıdan Türkiye için, İzmir, Adana ve Doğu Trakya kadar önemli görülmemektedir.²⁹⁶

Türkiye Cumhuriyeti'ni Lozan'da temsil eden heyete izlenmesi gereken siyasi direktifler verilmiş ve bu doğrultuda gündeme gelmesi muhtemel konular belirlenerek on dört maddeden oluşan bir yönerge hazırlanmıştır. Bu yönergede Irak sınırıyla ilgili olarak Musul Vilayeti, Kerkük ve Süleymaniye istenecek ve bu konuyla ilgili çıkabilecek herhangi bir sorun olduğu takdirde Bakanlar Kurulu'ndan talimat istenecektir. Musul vilayetinin Türkiye'ye bırakılması karşılığında, İngiltere ile petrol ve diğer konular üzerinde anlaşmaya varılması yönünde esneklik sağlanabileceği belirtilmiştir. Türk heyeti Lozan görüşmelerinde etnik, tarihsel bağlar ve Misak-ı Milli uyarınca Musul'un Türkiye sınırları içerisinde olduğunu vurgulamış, ancak İngiltere ise 'Mandater Devlet' olarak buna karşı çıkararak Musul'un Türkiye'ye verilmesi halinde Bağdat, hatta bütün Irak'ın tehlikeye girebileceğini ileri sürmüşlerdir.²⁹⁷

Konferans'a katılan Türk heyeti Musul'un Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı tarihte Türklerin kontrolünde olduğunu ve ateşkestikten sonra İngilizler tarafından hukuk dışı ve zorbalıkla işgal edilmiş olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Musul ile Türkiye Cumhuriyeti arasında etnik, dini ve tarihsel bir bağ olduğundan dolayı bölgenin Türkiye Cumhuriyeti Misak-ı Milli kararlarına göre Türkiye'ye bağlı olduğunu ve bu topraklardan vazgeçilmeyeceği konusunda ısrarcı olmuşlardır. İngilizler ise; Musul bölgesinin Irak'ın sınır güvenliği için stratejik önemini belirterek, Musul'un Irak'ın doğal sınırları içinde olduğunu belirtmişlerdir. İngilizler, 1917 yılında yayınlanan bir Alman askeri raporunu ileri sürerek Irak'ın doğal sınırlarını; İran sınırı boyunca, Muhammed'den Omar Dağı yakınındaki Diyala'dan geçen noktaya kadar, buradan da Harir civarında üçgen şekli oluşturan Büyük Zap'tan Köysancak ve Süleymaniye'ye ve buradan da Amadiye'nin Güneydoğusundaki noktadan Büyük Zap boyunca uzanarak, Fırat boyunca Zaho'yu, Siirt'i Batman'ı, Piran'ı ve Kerker'i içine alan bölge ve de

²⁹⁶ A.g.e. , s. 244.

²⁹⁷ Umar, A.g.e. , s. 457.

Meskene'den çöl'ün ve Fırat Nehri'nin arasındaki bütün ekili arazileri de kapsayarak İran (Basra) Körfezi'ne kadar olan bölge olarak tanımlamışlardır.²⁹⁸

Bu sınır tanımlamasından da anlaşılacağı üzere İngilizler, sadece Musul değil kuzeyindeki Anadolu topraklarının bir kısmında daha hak iddia etmişlerdir. Musul'un Türk toprakları olduğu konusunda Türk heyetinin taviz vermemesi ve İngilizlerin de Musul üzerinde ısrarcı bir tutum izlemeleri konferansın tıkanmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Türk heyeti bölgede plebisit yapılarak halkın görüşünün alınması istemiş fakat İngilizler bölge halkının böyle bir uygulamaya gidilecek seviyede politik bir alt yapıya sahip olmadığını ileri sürerek, oylama yapılmasına karşı çıkmıştır. İngilizler, en iyi çözüm olarak tarafsız bir soruşturma ve uzlaşmanın sağlanması için meselenin Milletler Cemiyeti'ne sevk edilmesini önermiştir.²⁹⁹ İsmet Paşa Ankara Hükümeti'nden konuyla ilgili görüş istemiş ve Ankara Hükümeti, " ...her türlü baskıdan uzak bir plebisit yapılmasını ve petrolerin işletilmesi konusunda görüşmelere açık olduğunu, aksi takdirde Türk heyetinin Ankara'ya dönmesi..." yönünde talimat vermiştir.³⁰⁰ Takip eden süreçte, 4 Şubat 1923 tarihinde İngiliz heyetinin Lozan'ı terk etmesiyle görüşmeler kesintiye uğramıştır.³⁰¹

Konferans'ın resmi oturumları son bulmuş olmasına rağmen İsmet Paşa diplomatik görüşmelere devam etmiştir. İsmet Paşa bulunduğu temaslar sonucunda Sovyet Rusya'nın muhtemel bir savaşta Türkiye'nin yanında yer almayacağı ve barış yapılabilmesi için İtilaf Devletleri'nin, Musul'un Konferans'ın dışında tutulması gerektiği yönündeki düşüncelerini Ankara Hükümeti'ne bildirmiştir. Çünkü Lozan görüşmeleri, Musul konusunda bir sonuca bağlanamadığından dolayı ciddi bir çıkmaza sürüklenmekteydi. Mevcut durum değerlendirilerek Ankara Hükümeti'nin talimatı sonucunda, İsmet Paşa ile Lord Curzon bir araya gelerek konuyu konferans dışında ikili görüşmelerle çözmeyi ve eğer bir yıl içinde ikili görüşmelerde bir sonuca varılamazsa meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini karara bağladılar. İkili görüşmeler Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren başlayacak ve bir yıl devam edecekti. İsmet Paşa'nın imzasıyla konferansa katılan devletlerin dışişleri bakanlarına

²⁹⁸ Sakin, A.g.e. , s. 268.

²⁹⁹ Yazıcı, A.g.e. , s. 34.

³⁰⁰ A.g.e. , s. 34.

³⁰¹ Değerli, A.g.e. , s. 131.

hitaben kaleme alınan 8 Mart 1923 tarihli nota ve barış antlaşması tasarısıyla Musul, konferans programından çıkartılmıştır.³⁰²

Görüşmelerin kesintiye uğradığı dönemde ABD, İngiltere'nin Musul petroleri üzerinde tekeli bir yaklaşım sergilemesine karşı çıkarak İngiltere'yi sert bir nota ile uyarılmıştır. Bunun üzerine Musul sorunu konusunda yanına güçlü bir taraftar çekmek isteyen Türkiye Cumhuriyeti, Ocak 1923 tarihinden itibaren TBMM komisyonlarında incelenmekte olan Chester Projesi'ni³⁰³ 9 Nisan 1923 tarihinde Şarkı Anadolu Demiryollarına dair kanun olarak³⁰⁴ karara bağlamıştır.

Lozan'da ikinci tur görüşmeleri 23 Nisan 1923 tarihinde başlamıştır. İngiltere'yi bu turda temsil eden Horace Rumbold, 8 Mart 1923 tarihli anlaşma taslağında bir takım değişiklikler talep ederek Milletler Cemiyeti'nin statüsünü uzlaştırma komisyonundan hakemlik statüsüne yükseltmiş, ikili görüşmelerin süresini bir yıldan dokuz aya indirmiş ve görüşmelerin başlama tarihini Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe gireceği tarihten İstanbul ve Doğu Trakya'nın boşaltılacağı tarihe çekmiştir.³⁰⁵ Musul sorununun Lozan görüşmelerinden çıkarılmasının ardından görüşmeler savaş tazminatı, Osmanlı borçları, kapitülasyonlar, azınlıklar ve işgal altındaki Türk toprakları çerçevesinde 8 ay devam etmiştir. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ve ekleri olan sözleşme, protokol ve bildirimler, 24 Ağustos 1923 tarihinde TBMM tarafından onaylanmış; diğer devletlerin de onayının beklenmesi nedeniyle 6 Ağustos 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir.³⁰⁶

İşgal atındaki İstanbul ve Doğu Trakya'nın boşaltılmasına ilişkin 14.Protokolün 1.Maddesine göre; Lozan Barış Antlaşması ile ekli senetlerin TBMM tarafından

³⁰² Yazıcı, A.g.e. , s. 34.

³⁰³ Chester Projesi, Amiral Colby M. Chester tarafından hazırlanmış ancak ABD Dış İşleri Bakanlığınca kabul görmemiştir. Dış İşleri Bakanlığı'na Şubat 1922 tarihinde yaptığı başvurudan sonuç alamayan Chester, ABD yönetiminden umudunu kesti ve doğrudan doğruya Ankara yönetimi ile ilişki kurmaya karar verdi. Bu arada, kendisine K. E. Clayton-Kennedy adlı bir Kanadalı şirketten finansman desteği sağladı ve Ottoman American Development Company olan şirket adını Ottoman American Development Corporation olarak değiştirdi. Proje TBMM tarafından da onaylanmayan proje yürürlüğe girmemiştir. Detaylı bilgi için Bkz. İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu: Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 228-230.; Ayrıca bkz.: Nevin Yazıcı, *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-1955*, İstanbul, Ötüken Yayıncılık, 2010, s. 35, 46.; Bilge Sükan Yavuz, 'Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi', *Ankara Üniversitesi Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24 Kasım 1999-2003, s. 527-531.

³⁰⁴ Yazıcı, A.g.e. , s. 35.

³⁰⁵ A.g.e. , s.34.

³⁰⁶ Değerli, A.g.e. , s. 131-132.

onaylanmasından sonra, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine bildirilecek ve bu devletlerin işgal ettikleri topraklar boşaltılmaya başlanacaktı. 2.Maddesinde boşaltma işleminin altı hafta içinde tamamlanacağı, 7.Maddesinde ise Anlaşma'nın 3. Maddesinin 2. Fıkrasında öngörülen Türkiye ile Irak arasındaki sınır görüşmelerine ilişkin dokuz aylık sürenin boşaltma işlemlerinin tamamlanmasıyla birlikte başlayacağı hükme bağlanmış ve anlaşma sağlanamazsa konunun Milletler Cemiyetine götürüleceği belirtilmiştir. Anlaşma'nın TBMM tarafından 23 Ağustos 1923 tarihide onaylanmasının ardından işgal güçleri 2 Ekim 1923 tarihinde çekilmeyi tamamladı. İngiliz Yüksek Komiser Vekili NevilleHenderson, 5 Ekim 1923 tarihinde dokuz aylık görüşme süresinin başladığını bildiren bir nota verdi.³⁰⁷

7. Haliç Konferansı

5 Ekim 1923 tarihinde Henderson'un verdiği notayla dokuz aylık düre resmen başlamış olmasına rağmen 19 Mayıs 1924 tarihine kadar taraflar bir araya gelememiştir.³⁰⁸ Türkiye tarafı görüşmelerin İstanbul'da yapılması ve öncesinde Lozan Antlaşması'nın İngiliz Hükümetince onaylanmasını talep etti. Ancak İngilizler görüşmenin Londra'da yapılmasını istemekle beraber Lozan Antlaşması'nı da henüz onaylamamışlardı.³⁰⁹ Antlaşma'nın 6 Mart 1924 tarihinde Lordlar Kamarası'nda, 12 Nisan 1924 tarihinde de Avam Kamarası'nda onaylanmasından sonra taraflar görüşmelerin İstanbul'da yapılması konusunda mutabık kalmış ve 19 Mayıs 1924 tarihinde Haliç Konferansı başlamıştır. Haliç Konferansı'nda Türkiye'yi TBMM Başkanı Ali Fethi Okyar, İngilizleri ise SirPercyCox temsil etmiştir ve taraflar arasındaki görüşmeler üç hafta sürmüştür.³¹⁰

Fethi Okyar görüşmelerde Musul konusunda Lozan'daki taleplerden geri adım atmamış, konun Türkiye için petrol meselesi olmadığına altını çizerek Türkiye'nin Musul üzerindeki hukuki ve tarihsel bağları üzerinde durmuştur. Musul'un, Güneydoğu Anadolu'nun coğrafi, ekonomik ve stratejik devamı olduğu belirtilerek, meseleye toprak bütünlüğü ve güvenliği açısından yaklaşıldığı görülmektedir.³¹¹ Irak sınırıyla ilgili bir

³⁰⁷ Kaymaz, A.g.e. , s. 297.

³⁰⁸ Değerli, A.g.e. , s. 137.

³⁰⁹ Kaymaz, A.g.e. , s. 340.

³¹⁰ A.g.e. , s. 341.

³¹¹ Sakin, A.g.e. , s. 130-131.

anlaşmaya varıldığı takdirde Musul'daki petrol üzerinde İngilizlerle anlaşmaya varılması noktasında esneklik gösterilebileceği belirtilmiştir. Cox ise Musul'un İngiliz manda yönetimi altındaki Irak sınırları dahilinde olduğunu ve konunun Musul olmadığını, Türkiye-Irak sınırı ile ilgili bazı teknik düzenlemelerle ilgili olarak görüşüleceğini öne sürmüştür. Fethi Bey ile Cox arasında 22 Mayıs akşamı yapılan özel görüşmede Cox, eğer Türk tarafının, Musul'un bütününe istemek dışında bir önerisi yoksa bir sonuca varılamayacağını çünkü bu önerinin Lozan'da İsmet Paşa tarafından zaten dile getirildiğini ve kabul edilmediğini bildirdi.³¹²

Bu görüşmeden anlaşılacağı gibi İngilizler Musul konusunu ikili görüşmelerle çözüme kavuşturmaya niyetli olmadıkları açıkça ortadır. Zira Musul topraklarının Türkiye sınırlarına katılma konusunu tartışma konusu bile etmemişlerdir. Cox ayrıca Türkiye-Irak sınırının, Nesturi yurdu olduğunu iddia ettiği Hakkari'yi de Irak sınırlarına dahil olacak şekilde çizilmesi gerektiğini belirterek meseleyi çözümsüzlüğe sürüklemiştir.³¹³ Fethi Bey, sorunun bölgede plebisit yoluyla çözülmesi yönündeki teklifini tekrar gündeme getirdi ve bunun üzerine Cox, görüşmelerin sürdürülmesinde bir yarar olmadığını belirterek İngiltere'den yönerge istedi.³¹⁴

Bu gelişmeler doğrultusunda TBMM'nin Fethi Bey'e gönderdiği yönergede Musul bölgesinin en az yarısının Türkiye'ye bırakılması kabul edilmezse görüşmelerin sürdürülmesinin yararsız olduğunu belirtilmiştir. 5 Haziran 1924 tarihinde yapılan son toplantıda Fethi Bey, Musul'un Irak sınırlarında yer almadığını yinelemiş, Cox ise Musul'un Türkiye'ye devredilmesinin söz konusu olmadığını vurgulamıştır ve Hakkari üzerindeki talebini dile getirmiştir. Bunun üzerine taraflar görüşmelerin devam etmesinin bir faydası olmadığını belirterek görüşmeleri kesmiş ve sorunun çözümünü Milletler Cemiyeti Konseyi'nin yetkisine bırakmışlardır. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne başvurulmadan önce sorunun bir kez daha ikili görüşmelerle ele alınmasını talep etmiş ama bu öneri İngilizler tarafından kabul edilmemiştir. İngiltere, ikili görüşmelerde

³¹² A.g.e. , s. 342-343.

³¹³ Değerli, A.g.e. , s. 137.

³¹⁴ Kaymaz, A.g.e. , s. 340.

sergilediği tutumla meseleyi Milletler Cemiyeti'ne taşımak üzerine bir siyaset geliştirdiğini açıkça ortaya koymuştur.³¹⁵

Haliç konferansı başarısızlıkla sonuçlanıp dağıldıktan hemen sonra İngiltere Hükümeti, Henderson'a bir yönerge göndererek sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürüleceğinin Türk Hükümeti'ne bildirmesini istedi.³¹⁶ Ancak, Türkiye, daha yürürlüğe bile girmeyen bir antlaşmanın hükümlerine göre hareket edemeyeceğini bildirmiş, bunun üzerine İngiltere, 6 Ağustos 1924 tarihinde Lozan Antlaşmasını onaylamış ve Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur.³¹⁷ İngiltere, hukuki bir basamak olarak kullandığı Haliç konferansı üzerinden Musul sorununu Milletler Cemiyeti'ne taşımış, uluslararası kamuoyunun desteğini önemli ölçüde arkasına almış ve istediği sonuca ulaşmıştır.³¹⁸ Uluslararası alanda İngiltere'nin "petrol peşinde koşan" ve bu uğurda savaş çıkarmaktan kaçınmayan saldırgan bir devlet olarak algılanmasının ve imajını zedeleyen bu görüntüyü bir nebze olsa ortadan kaldırmak için Musul sorunu, diplomatik yollardan çözülmeye çalışılmış ve zaten İngiltere'nin, yönetiminde etkili olduğu Milletler Cemiyeti'nde sözde hukuki yollarla sonuca kavuşturulmaya çalışılmıştır. Böylece İngiltere petrolün peşinde değil, Irak'ın torak bütünlüğünü korumaya çalışan bir devlet görünümü kazanabilecek ve uluslararası tepkiyi azaltabilecekti.³¹⁹

8. Milletler Cemiyeti'nde Musul Meselesi

Haliç Konferansı'nda ikili görüşmeler sonrasında bir sonuca varılamamış ve anlaşmazlık konusu, 6 Ağustos 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır.³²⁰ Musul Meselesi'nin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesinin hemen ertesi günü 7 Ağustos 1924 tarihinde Hakkari çevresindeki Nesturiler ayaklanmıştır. Nesturi toplumunun İngiliz desteğiyle ayaklandığı ve Irak ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir Hıristiyan Nesturi devleti kurulmak istendiği düşünülmektedir. Böylece Irak ve Türkiye arsında bir tampon bölge niteliğinde kurulacak olan Nesturi yönetimi Musul'un Türk işgaline karşı bir güvenlik sigortası olacaktır. Buranda da anlaşılacağı üzere İngilizler, Milletler

³¹⁵ Ferruh Demirmen, "Lozan'da Petrol: Tarihten Bir Sayfa", *Türkiye Petrol Jeologları Derneği Bülteni*, Cilt:16, Sayı: 2, 2004, s. 75-76.

³¹⁶ Kaymaz, A.g.e. , s. 363.

³¹⁷ Yazıcı, A.g.e. , s.36.

³¹⁸ Giray Sadık, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014: Kerkük'ün Statüsü Krizi*, (Der: Haydar Çakmak), Ankara, Kripto Yayınları, 2013, s. 31.

³¹⁹ Yazıcı, A.g.e. , s. 37.

³²⁰ Değerli, A.g.e. , s. 137.

Cemiyet'ine giderken sadece Musul değil, daha kuzeyde Hakkari'nin de Türkiye Cumhuriyeti'nden koparılması planlarını yapmışlardır. Zaten Hakkari üzerindeki taleplerini Haliç Konferansı görüşmelerinde de açıkça dile getirmişlerdir.³²¹

Milletler Cemiyeti, Musul sorunu ile ilgili ilk toplantısını 20 Eylül 1924 tarihinde yapmıştır ve bölgedeki statükonun korunması için tarafları uyarmıştır. Ancak görüşmeler sırasında yaşanan sınır ihlalleri ve iki tarafın birbirini suçlayıcı raporları dikkate alınarak, Milletler Cemiyeti 27 Ekim 1924 tarihinde Brüksel'de toplandı. Geçici olarak bir sınır belirledi ve tarafların bu sınırlara uyması kararlaştırıldı. "Brüksel Hattı" olarak bilenen bu sınır çizgisi daha sonra Türkiye-İrak sınırı olarak kabul edilmiştir.³²²

"Milletler Cemiyeti'nde görüşmelerde İngiltere'yi temsil eden D. G. Osborne, meselenin sadece Türkiye-İrak sınırının belirlenmesi olduğunu ve nüfus yapısının çoğunluğunun Arap ve Kürt halklarından oluşturduğunu ileri sürerek Musul'un Irak sınırları içerisinde yer aldığını belirtmiştir. Türkiye'yi temsil eden Fethi Okyar ise, öncelikle Haliç Konferansı'nda İngiltere'nin Musul bölgesi dışında Hakkari üzerindeki istemlerini kabul edilemez olarak nitelendirmiş ve Milletler Cemiyeti'ne taşınan sorunun Türkiye-İrak sınır meselesi değil, Musul'un geleceğiyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede Lozan Konferansı tutanaklarını incelenmesini talep ederek anlaşmazlık konusunun anlaşılabilirliğini belirtmiştir."³²³

Kaymaz'a göre, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan Kürt nüfus ile Musul bölgesindeki Kürtlerin birbirlerinden ayrılarak farklı yönetimlere bırakılmasını gelecekte Türkiye'nin iç ve dış güvenliği açısından sorun yaratabileceği öngörülmüş ve Musul'un Türkiye'ye bırakılması talep edilmiştir. Böylelikle dini ve tarihsel geçmişiyle Anadolu topraklarına bağlı olan Musul'daki Kürt nüfusu, bir bütün olarak muhafaza edilebilecekti. Musul halkının da Türk yönetiminde kalmak istediği belirtilerek, Musul'un geleceğini bölgede yaşayan halkların belirlemesini ve plebisit yoluyla sorunun çözülmesi talep edilmiştir. İngilizler ise Musul'un, Irak'ın toprak bütünlüğü ve sınır güvenliği açısından stratejik öneminden bahsetmiş ve Musul'un

³²¹ Demirmen, A.g.e. , s. 75-77. ; Ayrıca bkz: Nevin Yazıcı, *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-1955*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2010, s. 35-38. ; İlhan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu: Emperyalizm ve Kürtler*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014, s. 430-435.

³²² Değerli, A.g.e. , s. 137.

³²³ Kaymaz, A.g.e. , s. 432-433.

Türkiye'ye bırakılmasının Bağdat'ın Türk etki alanına gireceği anlamına geldiğini belirtmişlerdir.³²⁴ Ayrıca İngilizler Musul'un zaten Irak topraklarında olduğunu ve sınır sorununun plebisit yöntemiyle çözülemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bölgedeki halkın da sınır konuları ve siyasi meselelerde pek fazla bilgisinin olmadığını, hatta yöre halkının cahil ve gelişmemiş olduğunu, çağdaş olamayan insanlardan çağdaş karar vermesinin beklenemeyeceği³²⁵ gibi iddialarda bulunmuştur. Bundan dolayı İngilizler, plebisit yerine tarafsız devletlerden oluşan bir komisyonun kurularak, meselenin çözüme kavuşturulmasını istemiştir. Görüldüğü gibi her iki taraf da meseleye stratejik kaygılarla yaklaşırken Türk tarafının toprak ve etnik unsurlardan dolayı, İngilizlerin ise bölgedeki petrol ve ekonomik çıkarları için kaygılandığı görüşüne varılmaktadır.

Faysal'ın Irak devletine Kral yapılmasına meşruiyet kazandırmak için daha zor koşullarda, hatta Irak genelinde, plebisite gidilebilmesi ancak Musul sorununda bunun imkansız olduğunun savunulması dikkat çekici bir husustur. Burada Faysal'ın Krallığı için yapılan seçimlerde Kerkük'ün tüm baskılara rağmen Faysal'ı desteklememiş olması, Süleymaniye'nin ise oylamaya bile katılmamış olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.³²⁶ İngiliz yönetiminde yaşamak istemeyen bölge halkının Türkiye yanlısı bir oylama yapabilmesi muhtemel bir sonuç olabilirdi ve İngilizler böyle bir riske giremezlerdi. Çünkü Musul, İngilizlerin hem Irak üzerindeki hakimiyetleri hem de ekonomik çıkarları açısından hayati önem taşımaktadır.

Milletler Cemiyeti İngilizlerin iddiasını haklı bularak, üç tarafsız devletin birer temsilcisinin yer aldığı bir komisyon kurulmasına karar vermiştir.³²⁷ 11.02.1925 tarihinde çalışmalarına başlayan Milletler Cemiyeti Musul Araştırma Komisyonu; İsveç'in Bükreş Büyük elçisi Carl Einar Wirsén, Belçika ordusundan emekli Albay Albert Paulis, Macaristan eski Başbakanı ve coğrafya uzmanı Kont Pal Teleki'den oluşmaktaydı.³²⁸ Türkiye-Irak sınırının belirlenmesi ve Musul sorununun çözüme kavuşturulması temel oluşturacak araştırmalarını ve bölgedeki gerek etnik gruplar gerekse aşiret reisleri ile görüşmeler ve incelemeler yapan komisyon 16 Temmuz 1926 tarihinde hazırladığı raporla Musul'u İngiliz manda yönetimi altındaki Irak'a

³²⁴ A.g.e. , s. 434.

³²⁵ Uyar, A.g.e. , s. 47.

³²⁶ Kaymaz, A.g.e. , s. 432.

³²⁷ Değerli, A.g.e. , s. 137.

³²⁸ Kaymaz, A.g.e. , s. 432.

birakılması yönünde görüş bildirmiştir. Komisyon raporundaki bazı saptamalar şunlardır.³²⁹ 1- Bölgede plebisit yapılmasına nesnel olarak imkan yoktur. 2- Toplam nüfus içerisinde Türk nüfusu sayıca çok yetersizdir. 3- Başta Kürtler olmak üzere, Vilayet halkının Türklerle birleşmek istediği doğru değildir. 4- Ekonomik ve stratejik etkenler Musul'un Irakla birleşmesini gerektirmektedir.

Komisyonun iddia ettiği bu saptamalara bakılacak olursa, bölge plebisit yapılamayacak olması, İngiltere'nin desteğiyle Faysal için 1921 yılında Irak genelinde yapılan referandumun meşruiyetini kaybetmesi anlamına gelmektedir. Toplam nüfus içinde Türk nüfusun oldukça az olduğunun belirtilmesi diğer bir gerekçedir ancak Türkiye bölgede Türk nüfusun değil, dini ve tarihsel bağlarla Türkiye'ye daha yakın olan Müslüman Kürt ve Türk nüfusa bir bütün olarak bakılmıştır. Bölgedeki Kürt nüfusun Türkiye'den ayrılması gelecekte ülke bütünlüğü ve sınır güvenliği açısından sorun yaratabileceği öngörülmüştür.

Vilayet halkının, başta Kürtler olmak üzere, Türkiye ile birleşmek istemediğinin öne sürülmesi ise, incelemeler sırasında Anadolu'da İngilizlerin desteği ile Şeyh Sait önderliğinde başlatılan ayaklanmadır. Şeyh Sait ayaklanması Türkiye'deki mevcut Kürt nüfusun bile Türklerle aynı yönetim altında yaşamak istemedikleri şeklinde yorumlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İngiltere hem Irak hem de Türkiye Kürtlerini bir arada toplayarak özerk bir yönetim kurmayı ve aşiret halinde yaşayan Kürtleri geleneksel bağlarından kopararak modern bir devlet örgütlenmesi haline getirmenin hesaplarını yapıyordu. Bu yolla, 1919 yılında başlayan Milli Mücadele hareketinden Kürt unsurları uzak tutmayı planlıyordu ve bölgede bu yönde propagandalar yürütüyordu. Bu çerçevede İngiltere'nin, bölgede kuracağı kendi yönetiminde bir Kürt devleti ile Türkiye'nin bölgeye yeniden yönelmesinin önüne bir tampon bölge koymaya çalışarak Musul petrollerini güvence altına almaya çalıştığı yorumu yapılabilir.³³⁰

³²⁹ A.g.e. , s. 432.

³³⁰ Şeyh Said Ayaklanması hakkında detaylı bilgi için bkz. İlhan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu: Emperyalizm ve Kürtler*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014.; Bülent Şener, *Türk Dış Politikasında Güç Kullanma Seçeneği 1923-2010*, Ankara, Barış Kitapevi, 2013.; Nurgün Koç, "Şeyh Said Ayaklanması", *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Vol: 8/2, Winter 2013, s.162. ; Rıza Nur, *Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası 1923-1933*, İstanbul, Örgün Yayınları, 2007. Faik Bulut, *Devletin Göziyle Türkiye'de Kürt*

Ekonomi ve stratejik etkenler göz önüne alındığında ise stratejik olarak Bağdat'ın ve Basra Körfezi'nin güvenliği Musul bölgesine bağlı olarak görülmüştür. Bu her iki bölge de stratejik olarak Musul'un etki alanında yer almaktadır. Ekonomik olarak ise İngiliz yönetiminin bölgede ısrarcı olması özellikle petrol yatakları açısından değerlendirilebilir. 25 yıl boyunca İngiltere himayesinde kalacak olan Irak'ın, böylesi önemli bir petrol bölgesine sahip olması İngiltere'nin bu petroleri kayıtsız şartsız elde etmesi anlamına gelmekteydi. Kimlik, ulus, etnisite, din, tarih, kültür veya medeniyetler ekonomik gerekçeye hizmet ettiği ölçüde kullanışlı araçlardır. Eğer bunların ekonomik bir gerekçesi yok ise, zaten bir ülkenin dış politikasında yer almaları söz konusu bile değildir.³³¹

Lozan Antlaşması bu alanda önemli bir dayanağı teşkil etmektedir. Antlaşmada '‘azınlık’’ olgusu gayrimüslimler şeklinde tanımlanmıştı. Böylece, Müslüman olup kendisini etnik olarak Türklerden ayrı gören grupların azınlıklara ilişkin haklardan yararlanmalarının yolu baştan kesilmiş durumdaydı. Zaten müzakereler sırasında özellikle Musul'a ilişkin görüşmelerde Türk tarafının tezi, Türklerin ve Kürtlerin ayrı milletler olmadığı, aynı milleti teşkil ettiği, TBMM'nin her iki halkı da temsil ettiği düşüncesidir. Bunları birleştiren temel unsur ise '‘İslam’’ dinidir.³³²

Sonuç itibariyle Komisyon, sunduğu raporda Irak'ın 25 yıl Milletler Cemiyeti manda yönetiminde kalmasını, adalet ve eğitimin yürütülmesi için Kürtlerden memur istenmesini ve Kürtçe'nin bölgede resmi dil olmasını; manda sona erdikten sonra Kürtlere özerklik sağlanmasını, eğer bu sağlanmazsa Musul'un Türkiye'ye bırakılmasını ve bölgenin taksimine karar verilirse, Küçük Zap sınır olmak koşulu ile Musul'un Türkiye'ye, Kerkük'ün ise Irak'ta bırakılmasını önermiştir.³³³ Türkiye Cumhuriyeti'nin üyesi bile olmadığı fakat İngiltere'nin büyük bir yaptırım gücü olduğu Milletler Cemiyeti'nin böyle bir karar vermiş olması şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla, Milletler Cemiyeti'nin almış olduğu bu karar Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmış ve Milletler Cemiyeti'nin böyle bir karar alma yetkisinin olmadığını bildirmiştir. İngiltere ise Lozan Antlaşması gereği kararın iki taraf için de bağlayıcı olduğunu ileri sürmüştür.

İsyanları, İstanbul, Yön Yayıncılık, 1991. ; Ergün Aybars, *Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1998.

³³¹ Kaymaz, A.g.e. , s. 130.

³³² A.g.e. , s. 150.

³³³ Değerli, A.g.e. , s. 137.

Milletler Cemiyeti'nin verdiği kararın Türkiye tarafından bağlayıcı olmadığı belirtilmesi üzerine konu, Uluslararası Adalet Divanı'na sevk edilmiştir. Uluslararası Adalet Divanı'nın 21 Kasım 1925 tarihinde konuyla ilgili yaptığı açıklama, Milletler Cemiyeti'nin Türkiye-İrak sınırının tespiti konusunda hukuken yetkili olduğu şeklindedir.³³⁴

9. 1926 Ankara Antlaşması ve Sonuçları

Milletler Cemiyeti Türkiye-İrak sınırı hakkındaki kararını 14 Aralık 1925 tarihinde açıklamış ve bu karara göre sınır Brüksel Hattı olarak belirlenmiştir. Kararın alınmasından sonra Türkiye olaya oldukça sert tepki vermiş ve askeri operasyon seçeneği görüşülmeye başlanmıştır. Ancak Türkiye'nin içinde bulunduğu mevcut ekonomik durum ve iç güvenlik meseleleri (Şeyh Sait Ayaklanması) böyle bir askeri operasyona imkan vermemiştir. Ayrıca Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi yalnızlık ve İtalya ve Fransa gibi devletlerin baskıları da Türkiye'nin karar alma sürecinde etkili olmuştur. Bu dönemde Türkiye, uluslararası alanda tam bir yalnızlık içerisindeydi.³³⁵

Lozan görüşmeleri sırasında ve daha sonrasında, Akdeniz'den İtalyanlar tarafından sürekli olarak tehdit algılaması hissedilmiştir ve bu dönemdeki Türk dış politika uygulamaları belirlenirken göz önünde bulundurulmuş en önemli etkilere birisi olmuştur. Nitekim Musul sorununun çözülmesi hususunda İngiltere ile görüşmeler yapılırken İtalya, Türklerin Musul'a askeri bir operasyon düzenlemesi durumunda, Akdeniz'e gireceğini ve İtalya'nın da "hakkı olanı alacağını" belirtmesi bu durumun açık bir ifadesidir.³³⁶

Sovyetler Birliği'nin de böyle bir savaşta Türkiye'ye destek vermesine olan güven oldukça az olduğundan bu seçenek uygulanmamıştır. Yine de Türkiye'nin savaş yoluyla Musul'u ele geçirmesinden endişe duyan İngiltere, Türkiye ile diplomatik görüşmelere başlamıştır. Bu diplomatik görüşmelerin amacı hem Musul meselesinde tam bir çatışma noktasına gelen Türk-İngiliz ilişkilerini düzeltmek hem de anlaşma sağlandıktan sonra Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yaklaşmasını önlemektir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği

³³⁴ Yazıcı, A.g.e. , s. 37.

³³⁵ Sakin, A.g.e. , s. 130.

³³⁶ Şener, A.g.e. , s. 186-194. ; Ayrıca bkz: Serdar Sakin, "İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'yu İşgal Arzusu ve Bölge Halkını Kışkırtma Faaliyetleri", Kayseri Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı:27, 2009, s. 129-130.

ile birlikte hareket etmesi, bölgedeki İngiliz çıkarlarını tehdit etmekle beraber, İran-İrak petrolerini ve bu bölgedeki hakimiyetlerini de tehlikeye sokabilirdi. Bu gelişmeler sonrasında İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir Ronald Charles Lindsay ve Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras arasında ikili görüşmeler başlamıştır ve Ankara Antlaşmasına giden yola girilmiştir.³³⁷

22 Ocak 1926 tarihinde başlayan ve 30 Mayıs 1926 tarihine kadar devam eden görüşmelerde Tefik Rüştü Bey, Türkiye'nin hak iddia ettiği topraklara bir güvenlik endişesiyle yaklaştığını ve Kürtlerin o bölgede bir özerklik elde etmelerinin mevcut Türk sınırları içerisinde yaşayan Kürtlerin de benzer taleplerde bulunabileceğini belirtti. Hükümetinin amacının, ülkesinde yaşayan tüm etnik unsurları içine alacak biçimde ulusal sınırlara sahip olmak olduğunu belirten Tefik Rüştü Bey, Araplara karşı düşmanlık ve nefret besleyen ve duydukları hoşnutsuzluğu sürekli olarak kendi etnik kimliklerini ön plana çıkartarak açığa vurma gereksinimini duyacak olan Irak'taki Kürtlerin, Türkiye'deki akrabalarını da heyecana sürükleyebileceklerini belirtmiştir.³³⁸

Bu bakımdan Türkiye güvenlik endişesi nedeniyle bölgeyi bir tehdit olarak algılamış ve tüm Kürt gruplarını Türkiye Cumhuriyeti çatısı altında toplamak istemiştir. Buna karşın Lindsay, Irak'taki Kürtlerin mevcut durumlarından son derece memnun olduklarını belirtmiş ve Şeyh Sait Ayaklanmasına atıfta bulunarak durumlarından hoşnut olmayan ve bu hoşnutsuzluklarını açığa vuranların Türkiye'deki Kürtler olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Türkiye, İngilizlerin toprak istemlerinin nerede durabileceğini kestiremediklerini, son olarak Hakkari üzerinde hak iddia ettiklerini belirtmişler ve Türkiye'nin sınır güvenliğini garanti altına alacak Irak, Suriye ve İran'ın da katılacağı üçlü bir güvenlik antlaşması talep etmişlerdir. Irak sınırıyla ilgili İngiltere'nin ve Suriye sınırıyla ilgili olarak da Fransa'nın antlaşmaya katılmasını umduklarını belirtmişlerdir. Sovyetler Birliği ile de benzeri bir anlaşma yapılmasıyla Türkiye'nin bölgede tamamen tarafsız bir devlet olmayı amaçladıkları belirtilmiştir.³³⁹

Yukarıda belirtilen stratejik güvenlik kaygılarının dışında Türkiye, Musul petrolerinden hisse talebinde bulunmuştur. Musul petrolerinden Türkiye'ye pay

³³⁷ Kaymaz, A.g.e. , s. 533-534.

³³⁸ A.g.e. , s. 537.

³³⁹ A.g.e. , s. 533-538.

verilmesinin sadece İngiltere'nin inisiyatifinde bulunmadığını ve Musul petrollerini işletme hakkına sahip olan TurkishPetroleumCompany'nin farklı uluslara sahip ortaklarının bulunduğunu, bunların Türkiye'nin ortaklığa katılımı konusunda aralarında anlaşmalarının olanaksız olduğunu belirtilmiştir. Türklerin petrol konusundaki talebini Lindsay, İngiltere'ye bildirmiştir. Konu üzerine müzakerelerde bulunan İngiltere Hükümeti, Türkiye'ye hisse vermek yerine Irak devletinin petrol gelirlerinden elde edeceği gelirin %10'unun Türkiye'ye verilebileceğini Lindsay'e bildirerek farklı bir formül oluşturmuşlardır. Lindsay'e verilen yönergeye göre, Irak Hükümeti'nin de rızası alınarak Türkiye'ye söz konusu petrol gelirlerinden %10 ödeme yapılabilecek, eğer Türkiye bunu 25 yıl gibi sınırlı bir süre için kabul ederse bu oran %25'e kadar çıkartılabilecekti. Ancak Petrol geliri elde edilene kadar birkaç yıl ödeme yapılamayacağı bildirilmiştir.³⁴⁰

Yapılan pazarlıklar sonrasında 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye-İngiltere-İrak arasında yapılan Ankara Antlaşmasıyla Türkiye-İrak sınırı, Brüksel Hattı üzerinde Türkiye lehine küçük değişiklikler yapılarak belirlenmiş ve Musul, Irak sınırlarına bırakılmıştır. Belirlenen bu sınır çizgisi etnik unsurlar ve yerel örgütlenmeler dikkate alınmadan, petrol yataklarının bulunduğu bölgeler dikkate alınarak çizilmiştir. Ankara Antlaşması, 6 Haziran 1926 tarihinde TBMM'de, 14 Haziran 1926 tarihinde Irak Meclisi'nde ve 18 Haziran 1926 tarihinde de İngiliz Avam Kamarası'nda onaylanarak yürürlüğe girmiştir.³⁴¹ Ankara Antlaşması'nın İngiltere ve Türkiye arasındaki siyasi krize son vermekle beraber, bu dönemde Türkiye'nin ekonomisine ve dış siyasetine de etki ettiği görülmüştür.

Ankara Antlaşmasıyla Türkiye, 8 yıllık diplomatik ve hukuki bir mücadelenin ardından Musul'dan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Ankara Antlaşmasına göre taraflar birbirlerinin sınır güvenliğini tehlikeye atacak girişimlerden kaçınacaklardır. Irak Hükümet'i, Musul bölgesinde Türk yanlısı propaganda yapanları serbest bırakacak bu konuda tutuklu bulunanlara genel af çıkartacaktı. Her iki devlet yetkilileri sınır güvenliğini korumak amacıyla altı ayda bir toplanacaktı. Karşılıklı olarak suçluların iadesi yapılacak ve sınır boyunca kaçakçılığı önleyici tedbirler alınacaktı. Ayrıca Irak Hükümeti petrolden elde ettiği gelirlerin %10'unu 25 yıl boyunca Türkiye'ye

³⁴⁰ Yazıcı, A.g.e. , s, 54-61.

³⁴¹ A.g.e. , s. 65.

ödeyecekti. Antlaşma metnine eklenen ek bir protokolle Türkiye'nin petrol üzerindeki hakkını istediği zaman 500.000 pound karşılığında nakit paraya çevirebileceği belirtilmiştir. Bu ek protokol Türkiye'nin Musul'u 500.000 pound karşılığında İngilizlere bırakıldığı yönünde yanlış bir yoruma sebep olmuştur. Türkiye %10'luk petrol gelirlerini hiçbir zaman paraya çevirmemiştir ve 1951 yılına kadar Irak petrollerinden gelir elde edilmiştir.³⁴²

Ankara Antlaşması, Misak-ı Milli'den ödün verilerek Türkiye'nin güneydoğu sınırına kesin şeklini vermiştir. Belirlenen bu sınırlarla Türkiye, Kuzey'de Sovyetler Birliği, Güney'de İngiltere ve Fransa ve Batı'da İtalya olmak üzere, Avrupa'nın en güçlü devletleri ile sınır komşu olmuştur. Musul'un Milletler Cemiyeti kararıyla Irak sınırlarına bırakılması kararının hemen ardından Avrupalı devletlere bir tepki olarak Sovyetlerle yakın ilişkiler kurma yoluna gidilmiş ve bu çerçevede Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır. 17 Aralık 1925 tarihinde Sovyetler Birliği ile imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması³⁴³, Batı'ya olan tepkinin yanı sıra güney sınırlarımıza komşu olan Fransa ve İngiltere'ye karşı da bir güç dengesi kurularak, bunlardan gelen baskıyı dengelemektir.

Ankara Antlaşmasıyla hukuken de Musul üzerindeki haklarından vazgeçmiş olan Türkiye, bir süreliğine Batılı devletlerden uzaklaşmış ve Sovyet yanlısı bir dış politika izlemiştir. Nitekim 1928 yılında silahsızlanmaya ilişkin bir konferansın hazırlık çalışmalarına katılan Türk temsilcisi burada Sovyet tezini desteklemiş ve yine aynı yıl savaşı bir dış politika aracı olarak yasaklayan Litvinof Protokolü'ne de taraf olmuş, bu protokolü imzalayarak Bolşevik rejimini yalnızlaştırmaya çalışan Batılı güçlere karşı açıkça cephe almıştır.³⁴⁴

1926 yılında Ankara Antlaşması ile Türkiye'nin sınırları³⁴⁵ kesin olarak çizilmiştir ve Türkiye'nin bu dönemde dış politika eğilimini belirleyen coğrafya dışındaki en öncelikli

³⁴² A.g.e. , s.62-65.

³⁴³ Söz konusu Antlaşma, Milletler Cemiyeti'nin verdiği kararın hemen ertesinde imzalanmıştır. Ankara Antlaşması imzalanmadan önce Milletler Cemiyeti'nin kararına karşı çıkılmış ve konu Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmüştü. Arada geçen süre zarfında Rusya ile söz konusu Antlaşma imzalanmıştır.

³⁴⁴ Sadık, A.g.e. , s. 35.

³⁴⁵ Ankara Antlaşması'ndan sonra Türkiye sınırlarında, Ağrı İsyanları sonrasında İran ile karşılıklı toprak değişimi ve Hatay'ın Türkiye topraklarına katılımı dışında değişiklik olmamış ve mevcut sınırlar korunmaya özen gösterilmiştir.

konular, güvenlik ve statükonun korunması olmuştur. Bağımsızlığını ve ülkesel bütünlüğünü korumak ve sürdürmek bütün devletlerin en temel dış politika amacıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden bu yana bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak, sürdürmek ve buna yönelik tehditleri bertaraf etmek anlamında var olan ‘güvenlik endişesinin’ temellerinde coğrafi ve tarihsel gerçekliklerin varlığı yatmaktadır. Bu gerçeklikler aynı zamanda Türk dış politikasındaki stratejik zihniyetinin biçimlenmesinde de rol oynamaktadır.³⁴⁶

Türkiye ile Fransa arasında (Suriye ve Lübnan için) 18 Şubat 1926 tarihinde parafe edilen Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi, ancak Musul sorunu çözüme kavuşturulunca imzalanabilmiştir. İtalya ile ilişkiler de yine Musul sorununun çözümüyle düzelmeye başlamıştır.³⁴⁷ İtalya'nın dış politikasının Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren yanı, bu ülkenin Doğu Akdeniz'i kontrolü altında tutmak istemesidir. Yeni Türkiye'nin dış politikası açısından en fazla sorunu yaratan İtalya, XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında belirgin bir yayılma siyaseti izlemeye başlamış, 1922 yılında Mussolini'nin başa gelmesiyle bu yayılma siyaseti daha da hız kazanmıştı. 1935 yılında Habeşistan'ın işgali bu durumun açık bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.³⁴⁸ Musul sorununun çözüme kavuşturulmasının ardından Türkiye, Akdeniz'de İtalyan tehditlerine karşı İngiltere ile yakın ilişkiler kurma yoluna gitmiş ve bu yolla üzerindeki tehdidi hafifletmeye çalışmıştır.

Türkiye ve Irak yönetimi, Ankara Antlaşması ile bağımsız bir Irak devleti kurulacağı inancını taşırlarken, Milletler Cemiyeti Irak'ı İngiltere'nin manda yönetimine bırakmıştır. Ankara Antlaşması sonrasında Türkiye ve Irak ilişkileri, 1932 yılına kadar doğrudan İngiltere üzerinden, 1932 yılından sonra Irak'ın, İngiliz manda yönetiminden çıkmasından sonra ise İngiltere'nin Irak üzerinde sahip olduğu imtiyazlar sebebiyle İngiltere kontrolünde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin Musul petroleri üzerindeki hakları, Türkiye-Irak ilişkileri ile değil; Türkiye-İngiltere ilişkileri ve İngiltere'nin Irak'taki çıkarları çerçevesinde şekillenmiştir.³⁴⁹

³⁴⁶ Şener, A.g.e. , s. 186.

³⁴⁷ Uyar, A.g.e. , s. 52.

³⁴⁸ Sönmezoğlu, A.g.e. , s. 4.

³⁴⁹ Yazıcı, A.g.e. , s. 388.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSUL'UN TÜRK JEOPOLİTİĞİNDEKİ YERİ

1. Musul'un Türk Dış Politikasına Jeopolitik Etkileri

‘Ortadoğu bölgesi, Türkiye'nin güney sınırları açısından önemli bir konuma sahiptir. Ortadoğu'nun merkezi bölgesi olarak tanımlanan Mezopotamya ve Basra hattıyla etkileşim içinde olan Türkiye'nin güney sınırları açısından bakıldığında bölgedeki dengeler ve oluşumlar Türk dış politikası bağlamında önemli bir yere sahiptir. Bu bölgeleri ilgilendiren her politika stratejik bir bütünlük içinde değerlendirilmek zorunda olduğundan, bu durum ikili ilişkileri de doğrudan etkileyebilmektedir. Bölgeler arası etkileşim açısından Türkiye-Suriye ve Türkiye-İrak ilişkileri böylesi bir stratejik ortam içinde ve biri Mezopotamya-Basra, diğeri Doğu Akdeniz hattından oluşan iki temel hat üzerinde seyretmektedir. Soğuk Savaş'ın çift kutuplu dengelerinin çözülmesi ile birlikte karşılıklı bağımlılık ilişkisi artan Kafkasya ve Ortadoğu bölgelerinin jeoekonomik ve jeopolitik geçiş noktası, Kuzey Kafkasya'dan başlayan stratejik kuşağı Mezopotamya üzerinden Basra Körfezi'ne, Toroslar ve Harran üzerinden de Doğu Akdeniz'e indirmektedir. Birinci hat Türkiye'nin Irak politikasının, ikinci hat ise Suriye politikasının en temel unsurlarını oluşturmaktadır.’³⁵⁰

Davutoğlu'na göre, ‘Ortadoğu ve Avrasya'nın en önemli geçiş alanlarından birini oluşturan bu coğrafya, küresel ve bölgesel rekabetlerin çekim alanı haline gelirken, jeopolitik bir iç bütünlük oluşturmamasından dolayı da istikrarsızlık kaynağı olmaktadır. Bu istikrarsızlığın ve jeopolitik parçalanmışlığın en önemli sebeplerinden birisi olarak, bölgenin doğrudan bir deniz bağlantısı olmaması görülmektedir. Bundan dolayı bu coğrafyanın deniz bağlantısı olan bir ülke ile birleşmesi kaçınılmaz bir gereklilik olarak görülmekte ve küresel ölçekli büyük bir gücün bile güvenlik garantisi

³⁵⁰ Davutoğlu, A.g.e. , s. 398-399.

bu coğrafyanın bağımsız bir jeopolitik alan oluşturmasına olanak vermemektedir.”³⁵¹ Ortadoğu'nun en önemli stratejik bölgelerinden birisi olan Musul da, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Irak toprakları içerisinde Ortadoğu'nun en zengin petrol yataklarını barındıran bir bölge olarak jeoekonomik açıdan dikkat çekmektedir.

Sahip olduğu petrol rezervlerinin yanı sıra bölgenin kavşak noktası olması ve tarım potansiyeli itibariyle ve de bulundurduğu etnik çeşitlilik açısından da önemli bir merkez noktadır. Bir taraftan Türkmen-Kürt-Arap-Acem etnik unsurlarını, diğer taraftan da Sünni-Şii mezhep unsurlarını barındıran ve bu unsurları kendi iç bölgesel dengelerine yansıtan Irak, Ortadoğu'nun jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik kilidi konumuna gelmiştir.³⁵² Söz konusu bölge Avrasya ana kıtası içerisindeki, hemen hemen bütün ulaşım ve ticaret yollarının modern dönemde Ortadoğu olarak adlandırılan bölge ile doğrudan ilişki içinde olması bölgeyi uluslararası güçlerin hakimiyet mücadelesine açık konuma getirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde Musul topraklarına, Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunmasından dolayı vazgeçilemeyecek vatan toprakları olarak bakılmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı tarihten itibaren Türk ordusunun bulunduğu hat, vazgeçilemez vatan toprakları olarak ilan edilmişti. Esas olarak Musul, savaş yoluyla değil diplomatik yollarla kazılmaya çalışılmıştır fakat bu konu üzerine fazla da gidilememeye dikkat edildiği görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti için birinci öncelik Lozan düzenini korumak ve bir an önce ülke sınırlarının güvenliğini sağlamaktır. İhsan Şerif Kaymaz'a göre, ‘‘Musul, Türkiye'nin işgal edilen diğer topraklarıyla karşılaştırıldığında öncelikle kurtarılması gereken bir bölge olarak algılanmıyordu.’’³⁵³ Ancak Musul konusu farklı görünümde olmak üzere günümüze kadar Türk dış politikasının önemli bir gündem maddesi olma özelliğini korumuştur. Bugün de Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Kerkük'ün statüsü konusu ve bölgedeki Kürt sorunu aslında Musul meselesinin devamı niteliğindedir.³⁵⁴

Musul'un Mustafa Kemal Paşa ve diğer önde gelen Türk yöneticilerince yaşamsal önemde görülmeişinin çeşitli nedenlerini Kaymaz şu şekilde sıralamaktadır:‘‘1)

³⁵¹ A.g.e. , s. 437-438.

³⁵² A.g.e. , s. 441.

³⁵³ Kaymaz, A.g.e. , s. 186.

³⁵⁴ Ateş, A.g.e. , s. 174.

Vilayet içerisinde Türkler azınlıktaydı. 2) Vilayet Anadolu'nun ana merkezlerine uzak ve ulaşılması zor bir konumdaydı. Bölgeye askeri operasyon yapacak birliklerin, ulaşım ve iletişim olanaklarının bulunmadığı bir ortamda ana ikmal üslerinden tehlikeli biçimde uzaklaşmaları gerekecekti. 3) Musul'u ele geçirmek için İngiltere ile savaşı göze almak gerekiyordu. İngiltere ise Musul'u kendi stratejik çıkarları açısından yaşamsal önemde gördüğünü çeşitli vesilelerle belli etmişti; üstelik hem maddi ve insansal kaynakları hem de askeri gücü ve teknolojiyle Türkiye'den çok üstün durumdaydı. İngiltere ile savaşmanın bedeli, Yunanistan, Ermenistan hatta Fransa ile yapılan savaşların bedelleri ile karşılaştırıldığında çok ağır olabilirdi. 4) Her ne kadar petrol önemli bir etken olsa da, onu çıkartmak, işlemek, taşımak ve kullanmak için gerekli maddi olanaklara ve teknolojiye sahip olan İngiltere için taşıdığı önem, yalnızca gelirinden yararlanmayı uman Türkiye için olduğundan çok daha fazlaydı. Nitekim İngiltere'nin vilayeti işgal etme süreci ve karşılaştığı tüm güçlüklerle ve karşıt görüşlere direnerek onu elde tutmakta gösterdiği kararlılık anımsandığında, petrolün bu ülkenin karar alıcıları üzerindeki belirleyiciliği açıkça görülmekteydi. 5) Musul stratejik açıdan Türkiye için İzmir, Adana ya da Doğu Trakya kadar önemli değildi. Eğer petrol bir yana bırakılacak olursa ki İngiltere ile ancak bu koşulla anlaşma olanağı bulunabilirdi, Musul'un Türkiye ekonomisine olumlu bir katkı yapması beklenemezdi; tersine ekonomi üzerinde bir yük olma olasılığı çok daha fazlaydı. Fakat tüm bu olumsuz etkenlere karşın Türkiye'yi Musul konusunda sonuna dek savaşım vermeye zorlayan tek ve çok önemli bir neden vardı: Kürt Sorunu.³⁵⁵

Kaymaz'a göre, "Musul'un fiziki olarak değilse bile beşeri olarak Anadolu coğrafyasının bir parçası olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Türk ulusçuları, eğer kendi insansal coğrafyalarının bir parçasını oluşturan Musul'u alamazlarsa, Kürtlerle kalıcı ve stratejik bir birlik oluşturma planlarının ağır bir darbe yiyeceğini görüyorlardı. Önemli bir Kürt bloğu sınırın diğer tarafında, İngiliz yönetimi altına yaşar ve İngiliz emperyalizmi tarafından Türkiye'ye karşı bir "irredantizm" silahı olarak kullanılırken, Anadolu'daki Kürtleri denetlemenin zor olacağını değerlendiriyorlardı. Temel amaç Anadolu topraklarında yaşayan tüm Müslüman unsurları Türk ulusal kimliği altında birleştirmek ve örgütlemektir. Nitekim Lozan'da henüz Türk ulusal kimliğini

³⁵⁵ Kaymaz, A.g.e. , s. 244.

benimsememiş olan unsurlara azınlık statüsünün tanınmasından kaçınılması da bu amacın gereği idi.”³⁵⁶

Musul sorunu her ne kadar barışçıl yöntemlerle diplomatik kanallar kullanılarak çözüme kavuşturulmuş olsa da, Türkiye sınırları içinde kalan Kürt halkı, çizilen Irak sınırı sonucunda etnik olarak bölünmüştür. Bu etnik bölünmüşlük sonraki yıllarda bölgede bir Kürt Sorunu ortaya çıkartmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında etnik topluluklar göz ardı edilerek dünyanın birçok bölgesinde çizilen bu tarz sınırlar sürekli olarak bir çatışma unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye-İran-Irak üçgeninde ortaya çıkan Kürt sorunu aslında Birinci Dünya Savaşı sonrasında çizilen sınır hatalarının ve Musul meselesinin bir devamı niteliğindedir.

“Türkiye-Irak sınırı büyük güçlerin isteklerine uygun olarak; uluslararası hukuk göz ardı edilerek ve yerel toprak örgütlenmeleri dikkate alınmadan çizilmiştir. Belirlenen sınır, taraflar arasında etnik, dini, ekonomik ve stratejik nedenlerle bir takım sorunların yaşanmasına ve sınırda istikrarsızlıkların görülmesine neden olmuştur. Bu durum bölgeye, dışarıdan müdahalelerin de gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Sınırın kuzeyindeki ve güneyindeki nüfus büyük oranda Kürt kökenlidir ve sınırın iki yanındaki bu etnik devamlılık, sınırın istikrarsızlaşmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınırın güneyinde yer alan Musul vilayeti petrol kaynakları bakımından zengindir ve bu durum petrol kaynaklarının kontrolünü sağlamak isteyen başta İngiltere ve ABD olmak üzere büyük emperyalist devletlerin bölgeyi kontrol altında tutabilmek için bu etnik hareketliliği ve sınır sorunlarını kullandıkları görülmektedir.”³⁵⁷

Irak sınırı çizilirken göz ardı edilen bu unsurlar, esas olarak Türk dış politikası uygulayıcılarının dikkatini çekmiş ve bu halkların yüzyıllar boyunca Türklerle dini ve kültürel bağlar kurarak tek bir millet gibi yaşamış oldukları belirtilmiştir. Musul bölgesinin Türkiye topraklarından ayrılmasının ileride bu tarz sorunlara yol açacağı altı çizilmiştir ve bölgedeki Kürt halklarıyla Anadolu topraklarında yaşayan Kürt halkının birbirinden ayrılmaması gerekliliği belirtilmiştir. Ancak tüm diplomatik ve hukuki çabalara rağmen bölgenin Türkiye Cumhuriyeti’nden ayrılmasının önüne geçilememiştir. Bu durum neticesinde Türkiye Cumhuriyeti’nde Musul sorunu

³⁵⁶ A.g.e. , s. 245.

³⁵⁷ Yazıcı, A.g.e. , s. 382-383.

görüşmelerinin devam ettiği tarihlerden başlayarak birçok ayaklanmanın ortaya çıktığı görülmüştür. Bu ayaklanma ve isyanlara bakıldığında, Şeyh Sait Ayaklanması ve Ağrı Dağı İsyanları konumuzla ilgili olmakla beraber, 1984 yılından itibaren karşı karşıya kalınan PKK örgütü de boyutları, süresi ve süregelen sonuçları itibariyle Türkiye'nin iç ve dış politikasına büyük etkilerde bulunan ve Musul Sorunu ile doğrudan ilişkili bir jeokültürel sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Petro-politik Perspektiften Musul'un Türk Dış Politikasındaki Yeri

“Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesinin hemen ardından, enerji kaynaklarına duyulan ihtiyacın artması ile petrol, önemli bir stratejik araç olmuştur. Bu stratejik aracın ise en yoğun olduğu, bir Ortadoğu kenti olan Musul, stratejik rekabet alanı haline gelmiştir. Petrolün uluslararası ekonomi-politik güçler açısından taşıdığı hayati önem bu doğal kaynağa dayalı bir stratejik planlamanın geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Öyle ki petrol, uluslararası politikanın modern dönemdeki iki önemli çatışma alanı olan jeopolitik ve ekonomi-politiğin kesişim alanında son derece belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Çorak ve verimsiz alanlar olarak görülen coğrafi alanlar petrolün bulunmasından sonra klasik jeopolitik yaklaşımları dönüştüren merkezi bir jeostratejik önem kazanarak uluslararası politikanın temel parametrelerinden birisi olmuştur.”³⁵⁸

“Tarih boyunca ekonomik açıdan önemli olan bölgeler, güçlü olan ülkelerin daima ilgisini çekmiştir. F. Ratzel, R. Kjellen ve Haushofer gibi siyasi coğrafyacı ve jeopolitikçiler, bunu bir ülkenin hakimiyet alanını genişletmesinin önemli bir gerekçesi olarak görmüşlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içindeki Ortadoğu'nun zengin petrol yataklarına sahip olduğunun anlaşılması, bu bölgeni jeopolitik öneminde çok daha büyük bir atış ortaya çıkardı. Buna bağlı olarak 19. yüzyılın ilk yarısından sonra Ortadoğu'da Batılı devletlerin mücadeleleri başlamıştır. Birçok konuda anlaşamayan ve sürekli bir çekişme içerisinde bulunan İngiltere, Fransa ve Rusya gibi sömürgeci devletler Skyes-Picot Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma konusunda anlaşmaya varmışlardır. Petrolün Osmanlı hakimiyetindeki bölgelerde yer alması, bu devleti hedef haline getirmiştir.”³⁵⁹

³⁵⁸ Davutoğlu, A.g.e. , s. 333.

³⁵⁹ Baydil, A.g.e. , s. 3.

5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile Türkiye-İrak sınırı kesin olarak belirlenmiş ve Türkiye, 25 yıl süreyle Irak petrollerinden alacağı %10 hisse karşılığında Musul'u Irak sınırlarına bırakmıştır. Ancak Türkiye'ye söz konusu antlaşma gereği yapılması gereken ödemeler 18 yıl yapılmıştır.³⁶⁰ Türkiye, Musul sorununa genel olarak ülkenin toprak bütünlüğü açısından bir yaklaşımla bakmıştır. Türkiye, bölgede üretilen petrolün taşınması ve bölge güvenliğinin sağlanması konusunda da dış politikada etkin rol oynamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Irak ile Suriye devletleri arasında yaşanan gerilimler ve Ortadoğu'daki Arap-İsrail çatışmaları sonucu, petrol şirketlerinin daha güvenli transfer bölgeleri arama ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu bakımdan Ortadoğu petrollerini Avrupa'ya ulaştırabilecek en güvenli ülke olarak Türkiye görülmüştür. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca Batılı devletlerle iyi ilişkiler içerisinde bulunan ve güvenilecek bir devlet olarak görülmüştür. Ayrıca petrol sevkiyatının Türkiye üzerinden gerçekleştirilmesinin bu ülke çıkarları açısından da önemli olarak görüldüğü ve stratejik açıdan öneminin artacağına da altı çizilmektedir.

Diğer taraftan, 1950'li yıllarda NATO Savunma Stratejileri'ne destek olması amacıyla Batılı ülkeler tarafından sağlanan dış yardımlarla inşa edilen kara yolları, Türkiye'de ulaştırma ve taşımacılık alt yapısının niteliğini belirlemiş, karayollarının gelişimi otomotiv ithalatının artmasına sebep olurken demiryollarının gerilemesine yol açmıştır. Bu durum 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleriyle Türkiye'yi neredeyse durma noktasına getirmiştir. Petrol, artık Türkiye için piyasadan kolaylıkla temin edilebilen bir ürün olmaktan çıkmış, Türk dış politikasını etkileyen stratejik bir ihtiyaç haline gelmiştir.³⁶¹

25 Ağustos 1973 tarihinde Irak-Türkiye arasında yapılan antlaşmayla, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının yapımına karar verildi. 1970'li yılların ortalarında devreye sokulan Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı petrole duyulan aşırı ihtiyacın bir

³⁶⁰ Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:24, 1999-2003, s. 526. ; Ayrıca bkz. Nevin Yazıcı, "1926-1956 Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", *Cumhuriyet Dergisi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 14, 2011.

³⁶¹ Ateş, A.g.e. , s. 179.

sonucudur. Petrol, doğalgaz ve bunların taşınmasını sağlayan boru hattı projeleri artık Türk dış politikasının en önemli konuları haline gelmiştir.³⁶²

3. Irak Ulusal İnşası ve 2003 ABD İşgaline Giden Süreç

Osmanlı hakimiyeti kurulana kadar, çeşitli bölge devletleri tarafından istilaya maruz kalan Musul, etnik olarak çeşitliliğe sahiptir. Bölgede yaşanan savaşlar ve siyasi hakimiyet mücadelelerinin yanı sıra, bulunduğu merkezi nokta niteliğinden dolayı Musul'a göç hareketlerinin fazla olması da etnik çeşitliliğin bir başka sebebi olarak görülebilir. Petrol pazarlıkları yapılırken, işgalci güçler açısından bir başka sorun gündeme gelmekteydi. Böylesi etnik çeşitliliğe sahip bir bölge üzerinde nasıl bir yönetim kurulabilirdi? Genel anlamda Mezopotamya bölgesi, özelde Musul bölgesinde oluşturulması muhtemel bir yönetsel düzenle ilgili temel zorluk, bölgenin hukuksal statüsünden kaynaklanan belirsizlikten değil, toplumsal yapının niteliğiyle ilgili iç dinamiklerden kaynaklanmaktaydı.³⁶³

İngiliz Hükümeti'nin düşüncesi, 1882-1914 yılları arasında Mısır'da uygulamaya konulan bir yönetime benzer bir yönetim şeklini uygulamaya koyarak Mezopotamya bölgesini, kurduğu diplomatik temsilciliklerle dolaylı bir şekilde yönetmekti.³⁶⁴ İngiliz yönetimi, bölgedeki etnik ve mezhep çeşitliliğini dikkate alarak, bir grubun siyasi üstünlüğünü dayatmak yerine istikrarı ve düzeni sağlamak için yerel konseylerin yardımıyla doğrudan İngiliz Yüksek Komiserliği idaresinde bir manda sistemi kurmuşlardır.³⁶⁵ 24 Temmuz 1920 yılında San Remo Konferansı'nda Irak'ın İngiliz manda yönetimine bırakılması kararı, Irak halkı tarafından tepki görmüştür. Anadolu'da gelişmekte olan ulusal bağımsızlık hareketinin de ilişkide olduğu, Arap ulusçuluk hareketi El-Ahd'in Musul şubesi başta olmak üzere karara karşı isyanlar çıkarılmıştır.³⁶⁶ Ayaklanma, Arap ulusçularını dışlayarak ülkeyi yönetmenin, ekonomik açıdan altından kalkılamayacak bir seçenek olduğunu ortaya koymuştu.³⁶⁷

³⁶² A.g.e. , s. 180.

³⁶³ Kaymaz, A.g.e. , s. 153-154.

³⁶⁴ Sönmezoğlu, A.g.e. , s. 87.

³⁶⁵ Yazıcı, A.g.e. , s. 29-30.

³⁶⁶ Stivers A.g.e. , s. 115.

³⁶⁷ Kaymaz, A.g.e. , s. 153.

İngilizler, Irak'ı kendileri yönetmeyi planlamışlardır ancak çıkan isyanlar sonucunda bu düşünceden vazgeçerek Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in³⁶⁸ oğlu Faysal'ı Irak'a kral olarak seçmişlerdir. Devletin başına kral olarak getirilecek kişi Arap olmasının yanı sıra en başta İngiliz çıkarlarına ters düşmeyecek ve İngilizlerin, Mezopotamya bölgesini denetim altında tutabilmelerini kolaylaştıracak bir kral olmalıydı. Bu anlayıştan yola çıkarak Irak'taki kukla yönetimin başına getirilebilecek en uygun kişinin Faysal olduğu kararlaştırılmıştır. Kral Faysal 1933 yılında hayatını kaybedene kadar Irak'ın başında Kral olarak kalmıştır. Irak, 3 Ekim 1932 yılında bağımsız bir ülke olup, Milletler Cemiyeti'ne katılana kadar İngiltere'nin manda ve himayesinde yönetilmiştir. Ancak İngiltere, bu aşamadan sonra da Irak üzerinden elini çekmemiş, yaptığı anlaşmalarla Irak'ın yönetimine doğrudan veya dolaylı olarak müdahale etmiştir.

1 Ekim 1920 tarihinde Bağdat'a gelerek Yüksek Komiser sıfatıyla görevi Arnold T. Wilson'dan devralan PercyCox, ilk iş olarak işgalden beri sürmekte olan sıkıyönetim düzenine son verdi.³⁶⁹ Tam anlamıyla etnik ve dinsel bir mozaik görünümü veren ve nüfusun büyük çoğunluğu çoğu göçebe olan aşiretlerden oluşan bir ülke için en uygun yönetim biçiminin "Anayasal Monarşi" olduğuna karar verildi. Hemen ardından Arap milliyetçilerini biran önce yatıştırmak amacıyla harekete geçildi ve "Devlet Konseyi" adıyla bir Arap hükümeti kurularak başına Geylanilerin lideri Abdurrahman getirildi. İngilizlerin denetimi altında kurulan bu konsey "Irak Hükümeti" olarak ilan edildi ve konsey başkanı "Başbakan", üyeler ise "Bakan" oldular. Ancak Başbakan ilan edilen Abdurrahman, doğrudan İngiliz Yüksek Komiseri'nin denetimi altındaydı ve her bakana da ayrıca birer İngiliz danışman atanarak hükümetin tam anlamıyla kontrolü sağlanmıştı. İngilizler kurdukları bu düzmece hükümetin yönettiği ülkenin başına ise en uygun isim olarak sürgündeki Faysal'ı seçti. Çünkü devletin başına kral olarak getirilecek kişi Arap olmasının yanı sıra en başta İngiliz çıkarlarına ters düşmeyecek ve

³⁶⁸ 1852 yılında İstanbul'da doğdu. 1908 yılında Mekke Şerifi oldu. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin desteğiyle, İttihat ve Terakki Partisi'nin Türkçülük politikasını bahane ederek Osmanlı'ya karşı Arap İsyanı'nı başlattı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan İngiliz ve Fransız yönetimlerini kabul etmeyerek kendini tüm Arap ulusunun kralı ilan etti. 3 Mart 1924 tarihinde TBMM'nin Halifeliği kaldırmasından sonra, Mekke ve Medine'nin elinde olmasına dayanarak kendini yeni halife olarak ilan etti. Fakat bu kararı başta Suudiler olmak üzere birçok kesim tarafından kabul görmedi. Bir süre sonra Suudilerin desteklediği İhvan tarafından Taif'te yakalandı ve İngilizler tarafından Kıbrıs'a sürgüne gönderildi. Üç oğlu bulunmaktadır. Bunlardan Abdullah, İngilizler tarafından Ürdün Kralı, Faysal önce Şam daha sonra ise Irak'a Kral yapıldı. Diğer oğlu Ali ise Hicaz Emiri oldu.

³⁶⁹ Kaymaz, A.g.e. , s. 153.

İngilizlerin, Mezopotamya bölgesini denetim altında tutabilmelerini kolaylaştıracak bir kral olmalıydı. Ayrıca Musul petrollerinin işletilebilmesi de aynı koşullara bağlıydı. Bu çerçevede 12 Mart 1921 tarihinde Kahire Konferansında Irak'ın durumu ele alındı ve ülkede Anayasal Monarşi'nin kurulması ve Kral olarak da Faysal'ın seçilmesine karar verildi.³⁷⁰

30 Mayıs 1921 tarihinde Irak'ta genel af çıkartılarak Arap milliyetçileri serbest bırakılmış ve ortam hazırlandıktan sonra Faysal, Mısır ve Hicaz yoluyla Avrupa'dan Basra'ya getirildi.³⁷¹ 11 Temmuz 1921 tarihinde ise Irak Bakanlar Konseyi, Faysal'ı Irak'ın anayasal kralı olarak tanımlayan bir kararı kabul etti.³⁷² Daha sonra ise yönetime meşruiyet kazandırmak için Irak genelinde bir referandum yapıldı. İngiliz işgal yönetimlerinde seçilen aşiret reisleri ve topluluk liderlerinin oy kullandığı bu seçimde, resmi açıklamaya göre Faysal %96 oy alarak Irak devletinin meşru Kral'ı seçildi. Süleymaniye seçimlere katılmamış ve Kerkük'te ise Faysal'ın krallığı reddedilmiştir. Irak İçişleri Bakanı, 18 Ağustos 1921 tarihinde, Irak halkının ezici çoğunluğunun Faysal'ın krallığını onayladığını açıkladı ve Kral Faysal elli yıl önce Mithat Paşa tarafından yaptırılan Bağdat Sarayı'nda Irak Kralı olarak taç giydi.³⁷³

Nüfusun yarısından fazlasını oluşturan Şiiiler, Faysal'ı Sünni olduğu için istemiyorlarken, Hıristiyan ve Yahudiler Müslüman olduğu için, Araplar dışındaki Sünni halk ise Arap olduğu için Faysal'ın Kral olmasına karşıydılar.³⁷⁴ Irak halkının Faysal'ı istemediği ise açıkça ortada olan bir başka geçektir. Henüz geçerlilik kazanmış bir barış antlaşması imzalanmadığı için ülke, hukuken Türk egemenliğindeydi ve ortada hukuksal açıdan bir boşluk bulunmaktaydı. İngiltere Mezopotamya bölgesinin Mandaterliğini San Remo Konferansı'nda üstlenmişti ancak Milletler Cemiyeti bu talebi henüz onaylamamıştı. Sonuç olarak Irak devleti hukuk dışı olarak kurulmuş oldu.³⁷⁵

Mezopotamya bölgesinde Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Irak,1920'de, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle birlikte İngilizlerin Osmanlı eyaletleri olan Musul, Bağdat ve Basra'yı birleştirmeleri sonucu, Fırat ve Dicle

³⁷⁰ A.g.e. , s. 156.

³⁷¹ A.g.e. , s. 156.

³⁷² A.g.e. , s. 156.

³⁷³ A.g.e. , s. 157.

³⁷⁴ A.g.e. , s. 157.

³⁷⁵ A.g.e. , s. 158.

Havzasını kontrolü altına alan ve yakın bir bölge devleti tarafından yönetilmeyen yeni bir siyasi oluşumdur. Tarih içinde daha önce yaşamış bir Irak devleti veya bir Irak halkı olmamıştır. Irak devletinin kuruluşu uluslararası kamuoyuna duyurulduğunda, henüz geçerlilik kazanmış bir barış antlaşması imzalanmadığı için ülke, hukuken Türk egemenliğindeydi ve ortada hukuksal açıdan bir boşluk bulunmaktaydı. İngiltere Mezopotamya bölgesinin Mandaterliğini San Remo Konferansı'nda üstlenmişti ancak Milletler Cemiyeti bu talebi henüz onaylamamıştı. Sonuç olarak Irak devleti hukuk dışı olarak kurulmuş oldu.³⁷⁶

Irak'ta gerçekleşen darbe sonucunda Cumhuriyet ilan edilmiş ve Kral II. Faysal, Prens Abdullah ve Başbakan Nuri Said öldürülmüştür. Cumhurbaşkanı olan General Kasım, Rusya'da sürgünde bulunan Molla Mustafa Barzani'yi 1958 yılında Kürtlerin desteğini sağlamak için Irak'a kabul etmiştir. Ancak, 16 Eylül 1961 yılında Kürtlerin isyan etmelerinin önüne geçememiştir. Aynı yıl içerisinde Kuveyt bağımsızlığını ilan etmiş fakat General Kasım yönetimindeki Irak Kuveyt'in bağımsızlığını tanımamıştır ve Kuveyt'i işgal etmek istemiştir. İngilizler'in desteğini alan Kuveyt'in işgali operasyonu başarısız olan General Kasım 1963 yılında iktidardan düşmüştür.³⁷⁷

17 Temmuz 1968 tarihine Irak'ta Baas Partisi³⁷⁸ bir askeri darbe ile iktidarı ele geçirerek, Ahmet Hasan el-Bekir'i devlet başkanlığına getirmiştir. Hasan Bekir, devlet başkanlığının yanı sıra Başbakanlık ve Devrim Komuta Konseyi Başkanlığı'nı da yürütmekteydi. Üstlendiği görevler bakımından Irak'ta tam bir diktatörlük rejimi oluşturan Hasan Bekir, 11 yıl görevde kaldıktan sonra, yerini Saddam Hüseyin'e bırakarak görevden ayrılmıştır.³⁷⁹ Irak, Baas Partisi yönetiminde İran ile yaptığı Cezayir Antlaşması ile Kürt Sorununu istediği biçimde çözüme kavuşturmuş ve 1930 yılından beri devam eden sınır meselesini (Şattularap) çözüme kavuşturmuştur. İran-Irak

³⁷⁶ A.g.e. , s. 158.

³⁷⁷ Gürbüz, A.g.e. , s. 152.

³⁷⁸ Baas, Arapçada yeniden doğuş anlamına gelmektedir. Baas Sosyalist Partisi, Suriyeli olan Selahattin Bitar ve Michel Eflak tarafından 1943 yılında Şam'da kurulmuştur. Kurucularının ikisi de koyu birer Arap milliyetçisi olarak bilinmektedirler. Baas hareketi Irak'ta ilk kez 1949 yılında görülmüş ve Baas Partisi Irak'ta bir siyasi hareketin içinde ilk kez 1963 yılında General Kasım'a karşı gerçekleşen darbe içinde yer almıştır. Baas ideolojisi Ortadoğu'daki Arap devletlerinin tek çatı altında toplanmasını benimsemektedir. Partinin sloganı ise; birlik, özgürlük ve sosyalizmdir.

³⁷⁹ Yeşilbursa, A.g.e. , s. 1327. ; Ayrıca bkz: Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan ve Neslihan Kaptanoğlu, "Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye", *Tepav Ortadoğu Çalışmaları II*, Temmuz 2007, s. 17.

ilişkileri bu dönemden sonra İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'ne kadar son derece iyi yürütülmüştür.

1979 yılında İran'da İslam Devrimi'nin yaşanması ve Irak'ta Saddam Hüseyin'in ülkenin yönetimini ele almasından sonra İran-İrak ilişkileri tekrar bozulmuştur. 1980 yılında Irak-İran arasında savaş çıkmıştır ve bölgede barış ve istikrar ortamı son bulmuştur. Sekiz yıl süren savaş sonrasında taraflar birbirlerine karşı galip gelememişlerdir ve 1988 yılında ateşkes imzalamışlardır. 1990 yılında da 1975 yılında imzalanan Cezayir Antlaşması'nı yeniden yürürlüğe sokarak iki devlet arasında barışı tesis etmişlerdir. İran ile yapılan barışın hemen ardından Irak, Kuveyt'e saldırarak bu bölgeyi ilhak ettiğini açıklamıştır. Birleşmiş Milletler duruma tepki göstererek Irak'a ekonomik yaptırımlarla ambargo uygulamışlardır fakat sonuç alınamayınca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 660 sayılı kararının uygulanması için gerekli tüm yöntemlerin kullanılmasına karar vermiş ve 16-17 Ocak 1991 tarihlerinde ABD ve müttefikleri Irak'a hava saldırısı düzenleyerek Körfez Savaşı'nı başlatmışlardır. Yapılan operasyonlar sonrasında Irak, Kuveyt topraklarından geri çekilmiş ve 1994 yılında Kuveyt'in sınırlarını ve bağımsızlığını tanımıştır. ABD, Ortadoğu ve Basra Körfezi'ndeki etkinliğinin sarsılmasına hiçbir şekilde sessiz kalmayacağını ortaya koymuştur. "Yeni Dünya Düzeni" kavramı ile Körfez Savaşı arasındaki ilişki petrolün küresel ve bölgesel düzeni etkileme gücünü açıkça göstermektedir.³⁸⁰

Aynı yıllarda 1991 Mart ayında, Irak'ın kuzey bölgesinde çıkan Kürt ve Şii ayaklanmaları Irak kuvvetlerince aşırı şiddet uygulanarak bastırılmaya çalışılmıştır. Bunun üzerine tekrar devreye girme ihtiyacı hisseden ABD ve İngiltere, Irak'tan bölgeye yapılan tüm askeri operasyonların durdurulmasını isteyerek, bölgedeki Kürtleri korumak amacıyla 36.paralelin kuzeyinde ve Şiiileri korumak için de 32.paralelin güneyinde uçuşa yasak bölgeler oluşturmuştur.³⁸¹

Emeklier ve Ergün'e göre, Gerek ekonomik, gerekse siyasi güç açısından son derece önemli bir hammadde olan petrol için ABD'nin kendisine kriz yaratabilecek bölgelerde sert tedbirler almasının "olağanlığı", Ortadoğu Yardımcı Sekreteri Robert Pelletreau'nun Nisan 1994 tarihinde ifade ettiği şu sözlerle ortaya konabilir: "Amerikan

³⁸⁰ Davutoğlu, A.g.e. , s. 335.

³⁸¹ Yeşilbursa, A.g.e. , s. 1328- 1329

Başkanları, petrol kuyularına serbest girişi hayati ulusal çıkar olarak tanımlamaktadır ve bu çıkarı korumak için gerekirse Çöl Fırtınası Operasyonu'nda yaptığımız gibi askeri güç kullanırız.” şeklinde ifade etmiştir.³⁸²

1995 yılına gelindiğinde BM Güvenlik Konseyi Irak'a uygulanan ambargonun zayıflatılmasına ve petrol ihracatına, gıda ve ilaç alınmasına olanak verecek şekilde izin verilmesini kararlaştırmıştır. Bu durum petrol karşılığında ilaç olarak yorumlanmaktadır. Ancak Irak bu öneriyi kabul etmemekle beraber, BM'nin Irak'ın Kitle İmha Silahlarını Denetleme Komisyonu (UNSCOM) ile işbirliğini sonra erdirmiştir. Bunun üzerine ABD ve İngiltere, Irak'ın nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlarını imha etmek amacıyla “Çöl Fırtınası Operasyonu” adı altında bir hava saldırısı düzenledi.³⁸³

17 Aralık 1999 tarihinde BM Güvenlik Konseyi 1284 sayılı kararıyla UNSCOM'un yerini almak üzere UNMOVIC'i (Birleşmiş Milletler İzleme Değerlendirme ve Denetleme Komisyonu) kurdu. Irak'ın BM'in bu kararını kabul etmediğini açıklaması üzerine 13 Eylül 2002 tarihinde ABD Başkanı George W. Bush, BM Genel Kurulu için toplanan dünya liderlerine Irak'a karşı harekete geçilmesi çağrısında bulunmuştur ve bu konuda harekete geçmeye niyeti olmayan devlerin en azından ABD'yi engellememesi talebinde bulunmuştur. 2003 yılının Şubat ayında yaptığı diğer açıklamayla Bush, Irak'ta bir diktatörün Ortadoğu'ya hakim olmayı planladığını ve bu amaçla kimyasal silahlar bulundurduğunu ileri sürerek, bunun olmasına asla izin vermeyeceklerini duyurmuştur.³⁸⁴

Irak'ta silah denetimi yapan BM heyetinin başkanı HansBlix, Mart 2003'te Irak'ın işbirliğini arttırdığını fakat bunun kesin bir sonuca varılabilmesi için daha fazla zamana ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir, ancak BM İngiltere temsilcisi Irak'taki diplomatik sürecin son bulduğunu ileri sürmüştür. Bunu üzerine BM heyeti Irak'tan tahliye edildi ve ABD Başkanı Bush, Saddam Hüseyin ve oğullarına ülkeyi terk etmeleri için 48 saatleri olduğunu, aksi taktirde savaş ilan edeceğini açıkladı.

³⁸² Bilgehan Emeklier ve Nihal Ergül, “Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik”, *Bilge Strateji*, Cilt: 2, Sayı: 3, Güz 2010, s. 75.

³⁸³ Yeşilbursa, A.g.e. , s. 1329.

³⁸⁴ A.g.e. , s. 1329.

20 Mart 2003 tarihinde ilk ABD füzeleri sabaha karşı Bağdat'a düştü ve Irak'a ABD müdahalesi resmen başladı. ABD askerleri Bağdat'a doğru ilerlerken, Kürt Peşmergeler ve ABD'li askerler Musul ve Kerkük'ün kontrolünü ele geçirerek petrol bölgelerinin denetimini sağladılar. Petrole bağımlı Avrupalı devletlerin aksine ABD, petrole daha az bağımlı olmakla beraber, tek ve süper güç olma özelliğini koruyabilmek için petrolü mutlak kontrol altına alması gerektiğini fark etmiştir. Başta petrol olmak üzere dünya enerji kaynaklarının kontrolü dünya egemenliğinin şartı olarak görülmektedir. Enerji kaynaklarının ve enerji aktarım yollarının doğrudan veya dolaylı olarak kontrol edilmesi ABD'nin dış politikasının en temel taşlarından birisi olduğu görülmektedir.

ABD, Irak'ın elinde kimyasal, biyolojik ve nükleer silahların bulunduğunu, bu durumun ise ABD'ye karşı bir tehdit oluşturduğu konusunda ısrarlı beyanlarıyla uluslararası arenada Irak'a saldırısını meşrulaştırmaya çalışırken, BM denetçileri tarafından Irak'ta yapılan araştırmalarda bu tür silahların hiçbirine rastlanamadı. Bunun üzerine ABD, terör örgütü El-Kaide ve Usame bin Laden ile Saddam Hüseyin arasında bir işbirliği olduğunu ileri sürerek uluslararası teröre destek veren bu tür diktatörlerin kurdukları rejimleri yıkarak, bu bölgelere demokrasi getirmek için mücadele ettikleri propagandası yapmaya başladı.

ABD 2003 yılındaki Bağdat üzerine askeri saldırısını, BM Tüzüğü'nü ihlal ederek, BM Güvenlik Konseyi'nin onayını almadan gerçekleştirerek 'Uluslararası Hukuk'a aykırı bir davranış sergilemiştir. Rusya, Çin, Fransa ve hatta Almanya, ABD'nin Irak'a karşı savaşa girme kararına açıkça karşı çıktılar. Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov, Moskova'nın Irak'a karşı herhangi bir ABD askeri hareketine karşı çıktığını belirten resmi bir açıklama yayınlamıştır. Rusya'nın Lukoil şirketi ve iki Rus kamu petrol kuruluşunun Irak'ın Batı Kurna petrol yatağını işletmek için 23 yıllık sözleşmeleri bulunmaktaydı. Çin de savaşa karşıydı ve Çin Ulusal Petrol Şirketi, Batı Irak'ta muazzam gelecek vadeden bir petrol anlaşmasına sahipti. Fransa da, Saddam rejimi altındaki Irak petrolünü işletmek için haklara sahipti. Her üç devlet de tek yanlı bir ABD savaşının Irak petrol çıkarlarını sonsuza kadar yok edebileceğinin farkındaydılar.³⁸⁵

³⁸⁵ Engdahl, A.g.e. , s. 360-361.

Irak'a askeri müdahalenin hemen ardından eski bir İngiliz bakanı olan Michael Meacher, *Guardiangazetesine* verdiği demeçte, ‘‘Bush’un kabinesi Saddam Hüseyin iktidarda olsun ya da olmasın, Körfez bölgesinin askeri kontrolünü ele geçirmeye niyetliydi. Görünüşe bakılırsa terörle savaş, büyük ölçüde daha geniş çaplı ABD stratejik jeopolitik hedeflerini elde etmek için uydurma bir paravan olarak kullanılıyor. Kitle imha silahları ve El Kaide bağlantısı suçlamaları ortalığı toz dumana boğup, gerçekleri gizlemekten başka bir işlevi olmayan bahanelerdir.’’³⁸⁶ şeklinde ABD’yi petrol için saldırganlık yapmakla suçlamıştır.

4. Irak Petro-politiği

Ortadoğu’nun, İngiliz ticaretinde Hindistan yolu üzerinde stratejik önemi sebebiyle, Basra Körfezi’ne verilen önemden dolayı kontrol altında tutulmak istendiğini belirtmiştik. Fakat petrolün öneminin artmaya başlamasıyla birlikte İngiltere, petrol rezervlerinin yoğun şekilde bulunduğu Körfez bölgesine yönelmiştir.

Hızla gelişen sanayi toplumuyla birlikte petrol, birçok alanda kullanılan ve stratejik öneme sahip bir hammadde haline gelmiştir. Dünya üzerinde petrol kaynaklarının orantısız bir şekilde dağılmış olması, devletlerin bu stratejik hammaddeyi elde edebilmek için çok sert mücadelelere girişmelerine sebep olmuştur. Öyle ki petrol, uluslararası sistemde güç unsurunu elde edebilmenin ve mevcut gücü muhafaza edebilmenin temel aracı haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, petrolün enerji kaynağı olarak öneminin ilk anlaşıldığı zamanlardan, on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren, Ortadoğu’da yaşanan hakimiyet mücadelesi, bu stratejik hammaddeyi ele geçirme ve kontrol etme mücadelesidir.

Büyük devlet yöneticilerinin, Birinci Dünya Savaşı sırasında petrolün ülkelerinin egemenliğini sürdürebilmeleri için olan önemine vurgu yaparak şu sözleri dile getirmişlerdir: İngiltere Başbakanı Winston Churchill, ‘‘Bir damla petrol, bir damla kandan daha kıymetlidir.’’³⁸⁷ Fransız Başbakanı Clemenceau, 1917 yılında Winston’a gönderdiği mektupta, ‘‘Bugünkü savaşlarda petrol, damarlardaki kan kadar önemli ve elde edilmesi zorunlu bir maddedir.’’ Lord Cruzon ise savaştan galip çıkan İngiltere’ye

³⁸⁶ A.g.e. , s. 364.

³⁸⁷ Karadağ, A.g.e. , s. 14

ithafen, “Biz zafere, petrol denizini kulaçlayarak ulaştık”³⁸⁸ şeklinde ifadelerle petrole verilen önemi gözler önüne sermektedirler.

“İkinci Dünya Savaşı öncesinde söylenen bu sözler, Birinci Dünya Savaşı’nın sebeplerini ortaya koymakla beraber, İkinci Dünya Savaşı’nın da sinyallerini veren sözlerdir. Nitekim her iki Dünya Savaşı’nın da kilit bölgesi Ortadoğu olmuştur. Ortadoğu’ya verile bu önem, jeopolitik değerinin yanı sıra, topraklarından barındırdığı stratejik madde “petrol”ün varlığıdır.”³⁸⁹ Vedat Gürbüz’e göre ise, “Ortadoğu’daki siyasi ve toplumsal mücadeleler insanlık tarihi kadar eskidir ve Sanayi Devrimi ile petrolün stratejik bir hammadde haline gelmesi, bölgedeki güç mücadelelerinde petrole dayalı politikaları ön plana çıkartmıştır. Petrol politikalarının bölge üzerinde öyle büyük etkileri olmuştur ki, Osmanlı sonrası “Ortadoğu Devletleri’nin sınırlarının büyük oranda petrol politikalarına bağlı olarak çizildiğini” görmekteyiz.”³⁹⁰

Dünya petrol rezervlerinin en fazla olduğu Ortadoğu’da, 1940’lı yıllarda üretilen petrol, Dünya üretiminin % 5’ine denk gelmekteydi. Günümüzde ise bu oran % 40’lara kadar çıkmıştır. Ortadoğu’daki petrol rezervlerinin büyüklüğünün yanı sıra, yüzeye yakın seviyelerde ve yoğun bir şekilde bulunmasından dolayı, dünyadaki en ucuza üretilen petrol özelliğini de taşımaktadır. Dolayısıyla Ortadoğu’daki petrol üreticisi olan ülkelerin, en önemli ekonomik kaynaklarının başında petrol gelmektedir. 1970’li yıllarda artan petrol fiyatları, petrol üreticisi ülkelere büyük paralar kazandırmış ve bu ülkelerin ekonomileri buna bağlı olarak hızla büyümüştür. Ancak 1980’li yılların sonlarına doğru petrol fiyatlarındaki düşüş, bu ülkelerin gelirlerinin de düşmesine sebep olmuştur. Örneğin, 1981 yılında Suudi Arabistan’ın petrolden elde ettiği gelir 113 Milyar dolara kadar çıkmıştır. 1990’lara gelindiğinde ise bu rakam 37 Milyar dolara kadar gerilemiştir.³⁹¹

Ortadoğu petroleri, arama ve çıkarmadaki kolaylıklar ve maliyetinin düşük olması nedeniyle 1940’lı yıllara gelindiğinde dünya ekonomi politiğinde önemli bir yere gelmişti. Sahip olduğu bu değerli madde ise Ortadoğu’yu, büyük güçler arasında bir rekabet alanı haline getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemin iki

³⁸⁸ Emeklier ve Ergül, A.g.e. , s. 74.

³⁸⁹ A.g.e. , s. 74.

³⁹⁰ Gürbüz, A.g.e. , s. 138.

³⁹¹ A.g.e. , s. 135.

önemli aktöründen biri olarak ortaya çıkan ABD, Ortadoğu petroleri üzerindeki kontrolü İngiltere'den devralmıştır.³⁹² İngiltere, ABD'nin petrol amaçlı bölge politikalarına ortak hareket etmeye devam etmiştir. Dolayısıyla ABD ile İngiltere arasındaki ‘‘organik bağ’’, kültür ögesi bir yana bırakılırsa, petrol çıkar ortaklığı olarak değerlendirilebilir.³⁹³

On dokuzuncu yüzyılın başlarından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Ortadoğu'nun kontrolünü elinde tutan İngiltere, bölgedeki rolünü ve denetim gücünü artık ABD'ye devretmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da kurulan İsrail devletine karşı Arap devletlerinin tepkili tutumları ve sonrasında yaşanan gerginliklerin bir Arap-İsrail çatışmasına dönüşmesi, Ortadoğu devletlerinin Sovyet yanlısı bir duruş sergilemelerine neden olmuştur. Bu bağlamda, Ortadoğu devletleri arasında yaşanan petrolü millileştirme çabaları görülmektedir.

1938 yılında Avrupa'da tüketilen petrolün % 23,3'ünü karşılayan Ortadoğu petroleri, 1951 yılına gelindiğinde Avrupa'nın ihtiyacının %82,1'ini karşılamaktaydı.³⁹⁴ İkinci Dünya Savaşı sonrasında ulus-devletlerin oluşması ve yine çift kutuplu dünya düzeninde yaşanan bölgesel mücadelelerde petrolün etkisini görmek mümkündür. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri gibi geleneksel kabileci toplumsal örgütlenmelere dayalı devletler, petrol kaynaklarının Batı kapitalizminin çarklarına akmasına aracı rolü oynarlarken, Arap milliyetçiliğine dayalı sosyalist idareler altında Doğu Bloğuna yakın bir tavır gösteren totaliter ideolojik yapıları devletler doğal kaynakların devletleştirilmesi yoluyla petrolü devletin önemli bir stratejik kozu olarak görme eğilimi içerisine girmişlerdir.³⁹⁵

Petrol üreticisi ülkeler tarafından 1960 yılında, petrolün uluslararası ekonomi politik sistemdeki rolünü kendilerine bir avantaj olarak kullanma, bir baskı unsuru olarak kullanarak sistemde daha fazla güç elde etmek ve güvenlik kazanmak amacıyla OPEC kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap coğrafyasında kurulan bir Yahudi devleti olan İsrail'e ve bu devlete destek veren Batılı devletlere tepki olarak petrol

³⁹² Ergün Aybars, *Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye*, Ankara, Genelkurmay Yayınevi, 1996, s. 533-535.

³⁹³ Muhammed Heykel, *3. Petrol Savaşı: Körfez Savaşı'nın Perde Arkası*, (Der: Ahmed Asrar), İstanbul, Pınar Yayınları, 1993, s. 52.

³⁹⁴ Heykel, A.g.e. , s. 53.

³⁹⁵ Davutoğlu, A.g.e. , s. 334.

ambargosu uygulama yoluna gitmişlerdir. OPEC üyesi petrol zengini Ortadoğu devletleri, Arap-İsrail çatışmalarının yoğunlaştığı 70'li yıllarda Batılı devletlere karşı petrolü stratejik bir silah olarak kullanmışlardır. Uygulanan bu ambargoyla OPEC, uluslararası bir güç kazanırken, Batılı devletler de ekonomi-politik yapılarının petrole bağımlı kırılgan özelliğini fark etmişler ve Ortadoğu politikalarında ABD öncülüğünde daha hassas bir tavır benimsemeye başlamışlardır. 1973 yılında petrol kriziyle karşı karşıya kalan Amerika, petrole olan yoğun talep yüzünden, yeterli miktarda petrol stoku yapamamış ve bu krize hazırlıksız yakalanmıştır.³⁹⁶ ABD bu olaydan sonra Ortadoğu politikasında, petrol çerçevesinde daha hassas bir tavır içerisine girmiştir.

Gürbüz'e göre, Orta Doğu'nun önemli bir petrol üretim bölgesi olması nedeniyle bölgede meydana gelen karışıklıklarda petrol önemli rol oynamış ve çıkan her kriz petrol fiyatlarını tetiklemiştir. Arap-İsrail savaşları, Süveyş Krizi, İran-Irak Savaşı, Körfez Savaşı gibi bölgede çıkan karışıklıklar sonucu petrol fiyatları kriz ortamında hızla yükselmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda, Süveyş Kanalı kapatılmış ve Körfez petrolü Ümit Burnu'nu dolaşarak pazara ulaşmıştır. 1973 Arap boykotu ise bugüne kadar yaşanmış petrol krizlerinin en çarpıcı örneğidir. Bu krizle dünyada petrol fiyatları üç kat artmıştır. Özellikle 1973 krizinden sonra ülkeler olağanüstü durumlar için büyük miktarlarda petrol stokları oluşturmaya başlamışlardır.³⁹⁷ OPEC'in bu baskıları karşısında 1974 yılında Uluslararası Enerji Ajansı kurularak, petrole bağımlı ülkeler tarafından ortak bir strateji oluşturulmaya çalışılmıştır.

Yetmişli yılların sonlarında petrole dayalı stratejik rekabetin seyrini büyük ölçüde etkileyen "Camp David Anlaşması"³⁹⁸ Ortadoğu'daki OPEC ülkelerinin yaptırım gücünü kırarken, 1980-1988 yılları arasında iki büyük petrol üreticisi ülke olan İran ve Irak arasında meydana gelen savaş OPEC'in ortak tavır belirleme gücünü ve petrolün bir stratejik koz olarak kullanılma kapasitesini önemli ölçüde azaltmıştır. İran'da yaşanan devrim sonrasında SSCB'ye yakınlaşan İran'a karşı, ABD desteğiyle

³⁹⁶ Gürbüz, A.g.e. , s. 134.

³⁹⁷ A.g.e. , s. 136.

³⁹⁸ Camp David Antlaşması, ABD Başkanı Jimmy Carter'ın arabuluculuğuyla 17 Eylül 1978 tarihinde Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile İsrail Başbakanı Menahem Begin arasında imzalanan anlaşmadır. Söz konusu anlaşma ile Arap-İsrail Savaşı'na son veren döneme girilmiştir. Günümüzde halen geçerliliğini koruyan bu anlaşma, Ortadoğu'da Arap milliyetçiliğini zayıflatmış ve Araplar arasında bölünmeye neden olmuştur. Bu durumun doğal neticesi olarak ABD, Arap dünyasında etkisini arttırmıştır. Mısır ve İsrail arasında yapılan bu anlaşma ile Filistin de kendi kaderine terk edilmiştir.

gerçekleşen savaş, 1988 yılında sona ermiştir. Soğuk Savaşı bitiren bu savaşın Ortadoğu'da yaşanmasında petrolün önemli bir rolü vardır.

Körfez ülkelerinin birbirleri ile olan ilişkilerinde, Birinci Dünya Savaşı sonrasında büyük devletlerin isteklerine göre çizilmiş olan sınırların yanı sıra petrol sahaları da önemli bir etken olmuştur. Irak ve İran arasında yaşanan sınır sorunları ve her iki ülkenin, petrole sahip olan küçük Körfez ülkeleri üzerinde baskı kurmaya çalışması bölgede sürekli bir gerilim yaratmıştır. Irak devleti, Kuveyt üzerinde sürekli bir tehdit edici baskı uygularken, İran ile de sınır sorunları dolayısıyla karşılıklı çatılmaya varan durumlar görülmektedir.

Ortadoğu'da Irak, önemli petrol rezervlerinin yanı sıra, bu petrolün nakliyesinde önemli bir rol oynayan Basra Körfezi açısından da önemli bir bölgedir. Nitekim Irak, Arap Yarımadası'ndan Asya bölgesine kadar uzanan coğrafyadaki bütün enerji kaynaklarının denetiminin sağlanabilmesi için stratejik bir öneme sahiptir. Irak, bulundurduğu petrol kaynakları ve stratejik konumunun getirdiği önemin bedelini birçok iç ve dış savaşla ödemiştir. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulması aşamasında İngiliz manda yönetimine bırakılmış, bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra tekrar 1941 yılında İngiliz işgaline uğramıştır.

1941 yılında gerçekleşen bu işgalin sebebi, Irak'ta gerçekleşen darbe sonucunda İngiltere karşıtı Geylani'nin hükümetin başına gelmesidir. Devam eden süreçte ise, İran ile 1980-1988 yılları arasında yaşadığı savaş ise, İran'da meydana gelen darbe sonrasında Ortadoğu petrolünün güvenliğini tehlikeye sokan bir yapıya girmiş petrolü millileştirme yönünde bir siyaset izlemiştir ve bu durum bölgede çıkarları olan diğer devletleri tedirgin etmiştir. İran'a saldırması yönünde teşvik edilen Irak, tamamen bir maşa olarak kullanılmıştır denilebilir. İran'a saldırısından bir sonuç alamayan ve uluslararası alanda bu savaş sırasında aldığı cesaretle Kuveyt'e saldırmış ve burayı ilhak ettiğini duyurmuştur. Gürbüz'e göre, Irak'ın Kuveyt'e saldırmasının temel amacı petroldü. İran savaşından birçok zararla çıkmış olan Irak, Kuveyt'i işgal ederek daha fazla petrolü kontrol altına almak istemiş ve hızla ekonomik bir güç olarak Arap liderliğine farklı bir yoldan ulaşmak istemişti.³⁹⁹ Ancak ABD, 1991 yılında duruma sessiz kalmayarak Körfez Savaşı'nı başlattı ve Irak'ı bombalayarak Kuveyt işgaline son

³⁹⁹ A.g.e. , s. 154.

vermesini talep etti. Devam eden süreçte ise Batı ile ters düşen Irak devleti, çeşitli yaptırımlara ve ambargolara maruz kaldıktan sonra, 2003 yılında ABD işgaline uğramıştır.

‘‘ABD’nin 2001 yılı Ulusal Enerji Politikası Raporu, gelecek yirmi yılda ABD’nin ithal petrole olan bağımlılığında çarpıcı bir artış öngörmekteydi ve büyüyen petrol açıklarını saptayarak, dikkati Irak’ın üzerine çekmekteydi. ABD’nin petrol ithalatına artan bağımlılığının altını çizen bu rapor, yerel enerji seçeneklerine değindikten sonra, ABD’nin petrol kaynaklarını nasıl ele geçireceğini konu almaktaydı. Dünya’daki en büyük petrol kaynaklarını barındıran bölgelerin pek çoğu, ABD enerji sorununa illa da yardımcı olmak gibi bir kaygı taşımayan ulusal hükümetlerin elindeydi. Cheney Raporu olarak adlandırılan bu Ulusal Enerji Politikası Raporu, ‘‘yabancı güçlerin her zaman ABD’nin çıkarlarına değer vermediğine’’ dikkat çekerek, Ortadoğu’nun gelecek on yıllarda gerek duyulan petrol rezervleri arasında daha da ön plana çıkacağını belirtmiştir. Cheney Raporu, dünyanın pek çok bölgesinde büyük petrol fırsatlarının olduğunu ancak, Ortadoğu’nun dünya petrolünün üçte ikisini ve en ucuz olanını barındırdığını belirterek, petrol için Ortadoğu’yu işaret etmiştir.’’⁴⁰⁰

5. Türkiye-Irak İlişkileri

1926 Ankara Antlaşması imzalandıktan sonra Irak ile ilişkilerde ciddi bir gerginlik yaşanmadığı görülmektedir. Türkiye, Irakla ilişkilerinde aynen İngiltere ile olduğu gibi geçmişten gelen husumetlerini ve anlaşmazlıklarını bir kenara bırakarak dostça ilişkiler içerisine girmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Kral Faysal ile ve sonrasında Irak’ın yönetiminde söz sahibi olan Irak’lı siyasilerle iyi ilişkiler içerisine girmişlerdir. Irak’lı yöneticilerin de Türkiye’de gerçekleşen ekonomi ve eğitim alanındaki devrimleri örnek alarak, bunları kendi ülkelerine entegre etmeye çalıştıkları görülmektedir.

1932 yılında İngiltere’nin manda yönetiminin son bulması ile bağımsızlığını kazanan Irak ve Türkiye ilişkilerinin iyi yönde seyrettiği görülmektedir. Öyle ki, 10 Ocak 1932 yılında iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla ‘‘Ticaret Antlaşması’’ imzalanmış ve bu antlaşma çerçevesinde iki ülke arasında ticaretin kolaylaşması için bir takım adımların atılmasının yanı sıra Irak’ta bulunan Türkmenlerin durumu da dikkate

⁴⁰⁰ Engdahl, A.g.e. , s. 350-351.

alınmıştır. Bu antlaşmayla birlikte, Irak'ta bulunan Türkmenlerin, Türkiye ile olan bağlarının sağlamlaştırılması, Türkmenlerin ticaret yapmaları ve mülk edinmelerinin kolaylaştırılması sağlanmıştır.⁴⁰¹

İkinci Dünya Savaşı öncesinde uluslararası alanda yaşanan gerginlikler Türkiye'yi ve komşusu olan devletleri tedirgin etmiştir. Türkiye, Güneydoğu sınırlarında komşu olan devletlerle sorunlarını bir kenara bırakarak yakın ilişkiler kurma zorunluluğu hissetmiştir. 8 Temmuz 1937 yılında bölgesel güvenlik çemberi oluşturmak amacıyla Türkiye, Irak, İran ve Afganistan'ın katılımıyla "Sadabat Paktı" imzalanmıştır. Türkiye dış siyasetinde Musul sorununu bir kenara bırakarak diğer komşu ülkelerle olduğu gibi Irak ile de dostane ilişkiler kurmuş ve barışın bölgede kalıcılığını temin etmeye çalışmıştır. Sadabat Paktı, İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin İran'ı işgal etmesiyle dağılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde yaşanan ABD-SSCD rekabetinin, Türkiye-Irak ilişkilerini etkilediği görülmektedir. 24 Şubat 1955 yılında imzalanan Bağdat Paktı, ABD'nin desteği ile SSCB'nin bölgeye sızmasının önüne set çekebilmek amacıyla Türkiye'nin girişimleri sonucunda imzalanmıştır. Irak, Arap Ortadoğu'sundan aldığı tüm tepkilere rağmen Türkiye ile girdiği bu işbirliğinden vazgeçmemiş; fakat daha sonra Irak'ta oluşan iç ve dış baskılar, 1958 devriminin yaşanmasına neden olmuştur. Bağdat Paktı, Türk dış politikasını kısa vadede bölge devletlerine karşı, uzun vadede ise uluslararası güçlere karşı sıkıntılı bir sürece sokmuştur.

Dönemin Başbakanı Adnan Menderes, Bağdat Paktı'nı Ortadoğu'yu "komünist tehlikeden" koruma ve "Batı'nın çıkarlarını savunma" anlayışıyla imzalamıştı. Türkiye NATO'ya bütün birliklerini verdiği için Bağdat Paktı kanalıyla Batı'nın Ortadoğu'daki savunma gücüne zaten bir katkıda bulunması imkansızdı. Türkiye'nin Bağdat Paktı'nın oluşumunda oynadığı öncü rol, SSCB'yi kendisine karşı tahrik etmiş ve Ortadoğu ülkelerini kendisinden uzaklaştırmıştır. Arap ülkeleri bu ittifaka katılmadığı gibi, bunu İngiliz emperyalizminin yeni bir oyunu olarak görmüşlerdir ve Türkiye'yi de buna araç olmakla suçlamışlardır.⁴⁰²

⁴⁰¹ Erdal, A.g.e. , s. 99.

⁴⁰² Yazıcı, A.g.e. , s. 305.

Irak'ta 14 Temmuz 1958 tarihinde askeri bir darbe gerçekleşmiş ve Kral Faysal ile Başbakan Nuri Said öldürülmüştür. İhtilal sonrasında Irak hükümetinin başına geçen General Abdülkerim Kasım, Irak'ın dış politikasında Batı'ya karşı bir tutum sergilemeyeceğini ve dostça ilişkilerin sürdürüleceğini belirtmiştir. Bununla beraber Sovyetler Birliği ile önceki dönemde kesilmiş ilişkiler yeniden kurulmaya başlanmış ve Bağdat Paktı dolayısıyla Arap Birliği devletleri yaşanan sorunları da çözüme yoluna gitmiştir. Bu çerçevede Arap Birliği devletleri ile karşılıklı savunma işbirliği anlaşması yapılmıştır. Böylece Irak'ın İngiltere ile olan 37 yıllık bağı kopmuştur. Irak'ta bu dönem Sovyet etkisinin hızla arttığı bir dönem olarak yorumlanmaktadır. Buna gerekçe olarak Irak'ın Cumhurbaşkanı sıfatını taşıyan General Kasım'ın, iktidarda komünist partisine yer vermesi ve SSCB ile 1962 yılında imzaladığı antlaşma gereğince bu ülkeden askeri ve ekonomik yardımlar almaya başlaması gösterilmektedir.

Irak'ta meydana gelen darbe sonucunda, bu ülkenin de Mısır'ın önderliğindeki radikal Arap ülkelerine katılması, başlangıçta Türkiye'nin duruma doğrudan müdahaleyi bile göze alan sert çıkışı ile karşılanmıştır.⁴⁰³ Bağdat Paktı'ndan da ayrılacağını açıklayan yeni Irak hükümeti, Türkiye tarafından Sovyet yayılmacılığının bir parçası olarak değerlendirilmiş ve bölgede yayılması muhtemel bir komünizm tehlikesi olarak algılayarak Irak'a karşı sert bir tutum sergilemiştir. Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılmak istemesi bağlantısız bir dış politikada bağlantısızlık politikasına yakın bir çizgi izlemek istemesinden kaynaklandığı söylenebilir. Her iki bloğa da dahil olmadan, her iki blokla da iyi ilişkiler geliştirerek bağımsız ulusal bir devlet yaratabilme idealine gittikleri söylenebilir. Ancak bu durum ABD ve Batı Bloğu ülkeleri tarafından özellikle de Türkiye tarafından Sovyet yanlısı bir siyaset olarak değerlendirilmiş ve bir tehdit algılaması olarak görülmüştür.

Irak ihtilalını takiben, ilgili ülke yöneticilerinin çağrısı üzerine ABD Lübnan'a, İngiltere de Ürdün'e askeri kuvvet göndermişlerdir. Ortadoğu'nun Arap ülkeleri çoğunluğu ile Lübnan ve Ürdün'deki Nasırcı güçlerin Batılı devletlerle yeni bir sürtüşmesini örnekleyen bu müdahaleler İran, Pakistan ve Türkiye yöneticileri tarafından olumlu karşılanmıştır. Türkiye'nin bu durumu destekleyici tavırlar sergilemesi, giderek

⁴⁰³ Sönmezoğlu, A.g.e. , s. 191.

radikalleşen ve bağlantısızlık politikasına kayan Arap ülkelerinin Türkiye'den uzaklaşmasına sebep olmuştur.

5.1. Petrol Boru Hatlarının İlişkilere Etkisi

Irak, bulundurduğu petrol kaynaklarının yanı sıra, coğrafi konumu, sınırlarının doğal olamaması, etnik ve mezhepsel çeşitliliği gibi daha önce de belirtilmiş olan faktörlerden dolayı uluslararası sistemde büyük sorunlar yaşamıştır. Bu bağlamda elinde bulundurduğu petrol kaynakları yüzünden sık sık dış müdahalelere sahne olan Irak ekonomisinin en önemli gelir kaynağı petroldür. Ancak bulunduğu coğrafya göz önüne alındığında bölgenin doğrudan bir deniz yolu ile bağlantısının olmayışı ve İran ile ilişkilerinin de kötü olması petrol ihracatında sorun yaşamasına sebep olmuştur. Irak, kendisine komşu olan ülkelerle çeşitli anlaşmalar yaparak, petrolü bu ülkeler üzerinden dünya pazarına sokma yoluna gitmiştir.

Irak'ta bulunan petrol rezervlerinin yaklaşık %80'i Musul ve Kerkük bölgesinde bulunduğu belirtilmektedir. Bölgede bulunan petrolün dünya pazarlarına sunulabilmesi amacıyla İngiliz ve Fransızlar'ın 1935 yılında ortak proje olarak, Kerkük-Hayfa boru hattını inşa ettiklerini çalışmanın önceki bölümünde belirtmiştik. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İsrail devletinin kurulmasıyla bu hat kapatılmıştır ve hemen ardından 1950 yılında inşa edilen Kerkük-Banyas Petrol Boru Hattı yoluyla Suriye üzerinden petrol ihracatına devam etmiştir. Bu boru hattı ise 2003 ABD işgali sonrasında durdurulmuştur. Musul-Kerkük-Sayda Petrol Boru Hattı da aynı şekilde Kerkük-Banyas hattı gibi İsrail devletinden kaynaklanan sorunlar çerçevesinde açılmış ve savaş sırasında yine bu boru hattı da kapatılmıştır. Suriye ile arasında yaşadığı su sorunları neticesinde Irak, bu petrol hattının tamamını kapatmıştır.

İlerleyen teknolojiyle birlikte petrol verimliliğinin artması ve bölgede yaşanan İsrail krizi ile Irak petrollerinin ihracatı için kullanılan boru hatları yetersiz kalmıştır. Bu çerçevede 27 Ağustos 1973 tarihinde Türkiye-Irak arasında yapılan Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması sonucunda, Kerkük-Yumurtaalık Petrol Boru Hattı inşa edilmiştir. 1976 yılında işletmeye açılan boru hattına ilk tanker yüklemesi 25 Mayıs 1977 tarihinde

gerçekleşmiştir.⁴⁰⁴ Söz konusu boru hattı, Türkiye’de Cizre, Mardin, Bozova, Osmaniye ve Dörtöyol güzergahını izleyerek buradan İskenderun Limanı’ndan Akdeniz’e ulaşmaktadır.⁴⁰⁵

Türkiye, Birinci Körfez Savaşı sırasında Birleşmiş Milletlerin Irak’a ambargo kararına uymak zorunda kalmış ve petrol akışını durdurmuştur. 7 Ağustos 1990 tarihinde ambargo kararını uygulamaya başlayan Türkiye, bir yıl içerisinde 350 Milyon dolar zarara uğramıştır. BM Güvenlik Konseyi’nin ‘‘Gıda Karşılığı Petrol Programı’’ kapsamında boru hattının açılması çalışmaları devam ederken, bu hattın açılması ile birlikte Türkiye’nin kazancının 70-80 gün içerisinde 72 Milyon dolar olacağı belirtilmiştir. 1995 yılına gelindiğinde ise toplam zararın 20 milyar dolara ulaştığı belirtilmektedir.⁴⁰⁶

Irak’tan gelen petrolün yanı sıra Azerbaycan ve Kazakistan petrollerinin o dönemde Türkiye’den geçmesi yönünde bir takım görüşmeler olmuştur. Bakü-Ceyhan boru hattının Kerkük-Yumurtalık boru hattına bağlanması yönünde görüşmelerde bulunan Türk hükümeti Irak’ın bu duruma karşı çıkması durumunda elinde bulunan Irak’ın Türkiye’ye borcu⁴⁰⁷ kozunu kullanmaktan çekinmeyeceklerini de dile getirmişlerdir.⁴⁰⁸ Irak’a uygulanan ambargo, 1996 yılında alınan 986 sayılı BM kararı uyarınca kaldırılmıştır.

Türkiye ile Irak arasındaki petrol ticareti, Irak’ta bulunan Türkmenlerin durumuna da yansımıştır. Türkiye ile petrol konusunda sorun yaşayan Irak, bu duruma tepki olarak Irak’taki Türkmenlere karşı baskı uygulamasına gitmiştir. Ayrıca BM, Irak’ın petrol gelirlerinin bir kısmının Kuzey Irak’ta yaşayan Kürtlere verilmesini isteyince Türkiye’de buna karşı çıkarak, karara tepki göstermiştir.

⁴⁰⁴ Aybüke İnan, ‘‘Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak İlişkileri 1973-201’’, *Ortadoğu, Analiz*, Ağustos 2013, Cilt: 5, Sayı: 56, s. 71.

⁴⁰⁵ BOTAŞ Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş., Ankara, www.enerji.gov.tr, s. 26.

⁴⁰⁶ İnan, A.g.e. , s. 76.

⁴⁰⁷ Söz konusu borç, 1926 yılında yapılan antlaşma gereği Irak Devleti’nin Türkiye’ye 25 yıl süreyle petrol gelirlerinden %10 ödeme yükümlülüğünü Irak’ın yerine getirmemesi ve ödemeleri 8 yıl boyunca yapmamasından kaynaklanmaktadır.

⁴⁰⁸ İnan, A.g.e. , s. 77.

5.2. Bölgesel Sorunlar Bağlamında İkili İlişkiler

Türkiye-İrak ilişkilerini etkileyen bir diğer konu da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra etnik olarak bölünerek her iki ülkenin sınırlarında kalan Kürtlerdir ve her iki ülke de Kürt ayaklanmalarıyla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu çerçevede Musul meselesinden kaynaklı olarak, Irak'la ilişkileri belirleyen bir diğer sorun da Kürtler olmuştur ve bu sorun her iki ülke için doğal bir iş birliği konusu durumuna gelmiştir.

İrak açısından sorun, daima uluslararası nitelikte olmuş; sert ve dağlık coğrafi koşullar, yetersiz güvenlik gücü, Arap milliyetçiliğinin dışlayıcı özellikleri ve komşularla yapısal sorunlar, Kürtlerin Irak'ta sık sık dışarıdan destek alarak ayaklanmalarına neden olmuştur. Bu süreçte Kürtler, zaman zaman siyasi sınırları ihlal ederek komşu ülkelerde güvenli bölge arayışına girmişlerdir. Benzer şekilde Türkiye'de siyasi veya adli nedenlerle aranan suçlular veya yasa dışı gruplar Irak'ı güvenli bölge olarak kullanmışlardır. Nitekim, Türkiye ile Irak arasında yapılan ilk siyasi antlaşma 'suçluların iadesi' ile ilgilidir.⁴⁰⁹

Musul sorununun her iki ülke açısından sürekli bir sorun oluşturacak şekilde çizilmiş olmasının, her iki ülkede de sık sık ayaklanmalar yaşandığını ve bu ayaklanmalardan kaynaklanan sınır ihlallerinin yaşandığı görülmektedir. Burada Türkiye'den farklı olarak Irak'taki Kürt ayaklanmacıların İran'ın desteği ile harekete geçtiği ve Irak'ın İran'a bir yaptırım gücü olmadığı görülmektedir. İran ile aynı sorunlarla karşı karşıya gelen Türkiye, zorlayıcı diplomasi kullanarak bu sorunun önüne geçmiştir ancak Irak sürekli çatışma ve anlaşmazlık yaşadığı İran ile bu konuda bir sonuca varamamıştır.

Türkiye, Irak ve İran devletlerinin ortak sınırlarının olduğu bölgede yaşanan etnik ayaklanmalar ve buna bağlı olarak sınırların da belirsizliğinden duyulan rahatsızlık bu üç devleti ortak hareket etmeye zorlamıştır. Bu bağlamda 1937 yılında imzalanan 'Sadabat Paketi' bu üç ülkenin sınırlarına netlik kazandırmasının yanı sıra bölgede yaşanan ayaklanmalarla ortak mücadelenin de önü açmıştır.

Türkiye, Musul sorununu bir kenara bırakarak komşusu Irak ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmış, bu çerçevede bölgede kurulması planlanan Kürt devletine ve ayrılıkçı Kürt

⁴⁰⁹ Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan ve Neslihan Kaptanoğlu, 'Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye', *Tepav Ortadoğu Çalışmaları II*, Temmuz 2007, s. 101

hareketine karşı ortak hareket etmeye çalışmıştır. Sınırlardaki güvenliğini ve ticareti arttırmak amacını da taşıyan bir antlaşma olan ‘‘Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması’’, bu yönde karşılıklı işbirliğinin tesis edilmesini amaçlayan bir antlaşma olarak 1946 yılında Türkiye ve Irak arasında imzalanmıştır.

6. Irak’ın ABD Jeopolitiğindeki Yeri

Dünyanın karşı karşıya bulunduğu enerji sorunu, jeopolitik yaklaşımları da enerji nakil hatları ve enerji üretim bölgeleri dikkate alınarak gerçekleşmesine sebep olmuştur. Batılı devletlerin ihtiyaç duydukları enerji ithalatını güvence altına almak istemeleri, petrol bölgelerinin ve enerji akil hatlarının güvenliğini sağlanması ihtiyacını doğurmuştur. Bu genel durum, dünya petrol rezervlerinin büyük bölümünü bulunduran Ortadoğu ve Körfez ülkelerinin jeopolitik ve stratejik önemini gözler önüne sermektedir.

ABD’nin 2001 yılı Ulusal Enerji Politikası Raporu, gelecek yirmi yılda ABD’nin ithal petrole olan bağımlılığında çarpıcı bir artış ön görmekteydi ve büyüyen petrol açıklarını saptayarak dikkati Irak (Mezopotamya) üzerine çekmekteydi. ABD’nin petrol ithalatına artan bağımlılığın altını çizen bu rapor, yerel enerji seçeneklerine değindikten sonra ABD’nin petrol kaynaklarını nasıl ele geçireceğini konu almaktaydı. Dünyadaki en büyük petrol kaynaklarını barındıran bölgelerin pek çoğu, ABD enerji gündemine illa da yardımcı olmak gibi bir kaygı taşımayan ulusal hükümetlerin elindeydi. Cheney raporu⁴¹⁰ olarak adlandırılan bu Ulusal Enerji Politikası Raporu, ‘‘yabancı güçlerin her zaman ABD’nin çıkarlarına değer vermediğine’’ dikkat çekerek, Ortadoğu’nun gelecek yıllarda gerek duyulan petrol rezervleri arasında daha da ön plana çıkacağı konusuna dikkatleri çekmiştir.⁴¹¹ Cheney Raporu, dünyanın pek çok bölgesinde petrol çıkartılabilecek imkanların olduğunu ancak en ucuz ve en zengin petrol yataklarının Ortadoğu’da bulunduğu işaret etmiştir.

Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde dünyanın tek büyük gücü olarak gösterilen ABD’nin dünya siyasetine ve jeopolitik hamlelerine yön veren temel unsurun petrol olduğu görülmektedir. Dünya hakimiyetini sağlama almak ve gelecekte rakipsiz süper güç

⁴¹⁰ Cheney Raporu hakkında detaylı bilgi için bkz. William Engdahl, *Petrol, Para, İktidar: Anglo-Amerikan Politikası ve Yeni Dünya Düzeni*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 350-353.

⁴¹¹ Engdahl, A.g.e. , s. 350-351.

konumunu korumak için enerji kaynaklarına olan ihtiyacın farkında olarak bu büyük güç kaynaklarını elde etme yolunda gerek ekonomik gerekse askeri güç kullanmaktan çekinmemiştir. En başlarda uluslararası terörle mücadele adı altında Ortadoğu'ya yönelik başlattığı operasyonla Afganistan'ı işgal eden ABD, daha sonra asıl hedef olan Mezopotamya petrollerine yönelmiştir.

Kitle imha silahları bulundurduğunu iddia ederek Saddam rejimini hedef alan ABD, Birleşmiş Milletlerin iddiayı çürüten raporları ve karşı çıkışlarına rağmen 2003 yılında Irak operasyonu için düğmeye basmıştır. Yapılan askeri operasyonun uluslararası alanda meşruluk kazanabilmesi için öne sürdüğü kitle imha silahlarının hiçbir zaman bulunamaması üzerine bölgeyi "demokratikleştirmek" adı altında gerçekleştirdiği operasyonlarla direk olarak petrol kaynaklarının kontrolünü hedeflemiştir. Asıl amacın bölgeye demokrasi getirmek ya da bölge insanın yaşam düzeyini iyileştirmek gibi insani bir amacın olmadığı Irak'ın bugün içinde bulunduğu kaos ve parçalanmışlık açıkça gözler önüne sermektedir.

Bununla beraber, iyi bir takım oyuncusu olmamakla itham edilerek 2002 sonralarında işten atılan bir Bush kabinesi üyesi olan Paul O'Neill, sonraları Bush'un başkan olarak Irak rejiminin değiştirilmesini ana hedef olarak almaya karar verişinin, 11 Eylül 2001 terör saldırılarından çok öncesine rast geldiğini ifşa etmiş ve göreve başlamasından on gün sonra "bir numaralı mevzuunun" Irak'ın işgali olduğunu açıklamıştı.⁴¹²

ABD'li bir analist, Zoltan Grossman'a göre, "yeni askeri üslerin kurulması ABD'nin düşmanları için olduğu kadar, ABD savaş stratejistleri için de uzun vadeli savaşların kendisinden daha önemlidir. 2003 başlarında tüm gözler Irak'a çevrilmişken ABD, iki minik Pasifik arasında, Sao Tome ve Principe'de uzun süreli askeri üs kurma anlaşması hazırlamış ve böylece Fas'tan Nijerya'ya, Ekvator Afrika'sından Angola'ya dek uzanan stratejik Batı Afrika petrol yataklarını kendi güç etkisi alanına almıştır. ABD'deki bazı analistler, yakın bir gelecekte ABD petrol gereksinimlerinin yaklaşık yüzde 25 gibi bir bölümünün Batı Afrika'dan geleceğini tahmin ederek, Gine Körfezi'ni ABD için "yaşamsal çıkar" alanı olarak değerlendiriyorlardı. Ayrıca ABD bu hamlesiyle

⁴¹² A.g.e. , s. 352-353.

Fransa'yı Afrika'nın çeşitli bölgelerindeki petrol kaynaklarından uzak tutmuş oluyordu.”⁴¹³

Dünyanın tartışmasız süper gücü ABD'nin, ulusal güvenlik stratejini en önemli enerji kaynağı olarak görülen petrol etrafında şekillendirdiği ve olası bir rakip güce meydan vermemek için bütün uluslararası hukuk kurallarını hiçe sayarak tabiri caizse petrole saldırmış olduğu açıktır. Yeni hakimiyetin kilit noktasının artık klasik jeopolitikte belirtilen bölgelerden çok petrole sahip olmaktan geçtiği tartışma götürmeyecek bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk savaştan sonra betimlenen yeni düşman “terörün”, komünizmin yerini alması ve bu terör tehdidinin de sadece, büyük petrol rezervlerinin bulunduğu Ortadoğu'daki Müslüman bölgeler olması dikkat çekici bir başka noktadır. Belçikalı yazar Michael Collon, “Dünya'ya hükmetmek istiyorsanız, petrolü denetlemeniz gerekir. Tüm petrolü. Her yerde.” diyerek ülkelerin dış politikasını etkileyen en önemli etkenlerin başında petrol olduğunu iddia etmiştir.⁴¹⁴

Ortadoğu ve Körfez ülkelerinin, başta ABD olmak üzere Batılı devletler açısından jeopolitik önem sırasında ilk sıralarda yer almasının sebeplerinden birisi de “şer devletlerinin” bir kısmının İran, Irak ve Suriye gibi devletlerin bu bölgelerde bulunmasıdır.⁴¹⁵ Okçuoğlu'na göre bu ülkeler, “İran ve Irak, petrol ihracatından elde ettikleri gelirleri, modern konvansiyonel ve nükleer silah teknolojisi satın almak için kullanıyorlar ve Körfez'de petrol üreten Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan gibi ülkeler, bu ülkelerin tehdidi altında görülmektedir. Bu durum ABD ve diğer Batılı güçlerin Körfezin güvenliğini sağlama görevini üstlenmelerine sebep olmuştur. Buradan anlaşılacağı üzere esas olan aslında bölgenin güvenliği değil petrolün güvenliğidir.”⁴¹⁶

Esas olarak ABD kendi ihtiyacı bakımından bu bölgede üretilen petrole ihtiyaç duymamaktadır. ABD'nin söz konusu bölgelerdeki petrol rezervlerine hayati önem vermesinin asıl sebebi “enerji kaynaklarının kontrolünü elinde bulunduran dünyaya hakim olur” teorisinden yola çıkarak hareket etmesidir. ABD, dünya hegemonyasını devam ettirebilmek için ve doların rezerv para birimi olarak dünyadaki gücünü

⁴¹³ A.g.e. , s. 376.

⁴¹⁴ A.g.e. , s. 381.

⁴¹⁵ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 330.

⁴¹⁶ A.g.e. , s. 330-331.

koruyabilmesi için enerji kaynaklarını özellikle de petrolü kendi kontrolü altında tutmak zorundadır.

ABD'nin Ortadoğu politikası açısından sahip olduğu çıkar-amaç dengesi şu konular üzerine oturmaktadır: petrolün limitlerini belirleyebileceği bir fiyattan Batı pazarlarına ulaşabilmesi, İsrail'in varlığının korunması, her türlü silahlanma yarışının yaşandığı bölgede, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi ve bu coğrafyadaki ABD çıkarları açısından çok önemli olan istikrarın sağlanması.⁴¹⁷ Okçuoğlu'na göre, " ABD, Irak işgali ile birlikte körfezi kendi çıkarları doğrultusunda denetlemekte ve bu ülke petrolünü kesin denetimi altına almayı amaçlamaktadır. Bu denetim ABD'ye, petrol ihracatı üzerinde kontrol sağlamasına ve Rusya, Çin ve Japonya'nın Irakla yapmış olduğu petrol anlaşmalarının geçersiz kalmasını sağlamıştır."⁴¹⁸

Irak Savaşı'nı takiben, ABD üsleri eski Sovyet alanında Özbekistan ile Kırgızistan'a ve Afganistan'a yayılarak Güney Asya'nın çoğunu kontrol edebilecek bir jeopolitik hat oluşturmuş ve artık tüm Körfez ABD askeri himayesine geçmiştir. Irak Savaşı'nın ardından bölgede askeri kontrol sağlandıktan sonra, Hazar'dan Ceyhan'a giden kilit bir boru hattı güzergahı üstünde yer alan Gürcistan'da 2004 yılında "Gül Devrimi" devrimi gerçekleşmiş ve ABD'de eğitim görmüş bir avukat olan 36 yaşındaki Mihail Saakeşvili cumhurbaşkanlığına getirilerek, Gürcistan fiili bir ABD himayesine geçmiştir. ABD, tüm Avrasya'da stratejik enerji güzergahlarını daha önce olmadığı kadar denetim altına almıştı ve böylece AB'nin yanı sıra Japonya, Çin, Doğu Asya, Hindistan ve Rusya'nın da gelecekteki enerji ilişkileri kontrol edilebilecek bir jeopolitik avantaj kazanmıştı.⁴¹⁹ Üstelik bu hakimiyet ülke yöneticilerinin desteğiyle değil, doğrudan ABD askeri gücü tarafından kontrol edilen bir hakimiyetti. Dünya ekonomik büyümesinin en önemli maddesi olan bu enerji kaynaklarının kontrolü, ABD'ye hiçbir silahın veremeyeceği bir güç kazandırmıştı. Bu Ekonomik güçtür. Irak'ın petrol alanlarının işgaliyle ABD, yeni binyılın başlangıcında askeri teknoloji ve dünyanın

⁴¹⁷ Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, Kuram ve Siyasa*, Ankara, İmge Kitapevi, 1999, s. 424.

⁴¹⁸ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 331.

⁴¹⁹ Engdahl, A.g.e. , s. 375-378.

rezerv para birimi dolarla güç tekeli neredeyse elinde tutuyor ve bu güçle sanayileşmiş dünyanın çoğu varlıklarını kontrol edebiliyordu.⁴²⁰

Bu durumu Okçuoğlu şu şekilde açıklamıştır. “ ABD jeopolitikasının esas yönü, Avrasya jeopolitikasıdır. Bu jeopolitikanın gerçekleştirilmesi, Amerikan emperyalizminin 21. yüzyılda dünya hakimiyetini elinde tutabileceği anlamına gelmektedir. Avrasya’ya hakim olan dünyaya hakim olur! Avrasya ise uçsuz bucaksız Pazar potansiyeli bakımından ve dünyanın zengin yer altı kaynaklarına sahip olmasından dolayı önemlidir. Amerikan emperyalizminin Avrasya jeopolitikasını gerçekleştirmek için attığı adımlara baktığımızda; Hazar Havzası / Orta Asya bölgesine yerleşmiş bir ABD, bu bölgeye “arka bahçem” diyen Rusya ve bölgede gözü olan Çin’in bölgeden uzak tutulması, bölge ülkelerinin Rusya ve Çin’e bağımlı olmalarının engellenmesi anlamına gelmektedir.”⁴²¹

7. ABD’nin Irak’ı İşgaline Türk Jeopolitiğinin Reaksiyonu

ABD’nin Irak’ı işgal etmesinin sonucu olarak yaşanan bölgesel gelişmeler, bazı bölge devletlerinin çıkarlarına uygun bir ortam yaratırken, diğer bölge devletleri bu durumdan farklı biçimlerde tehdit algılamaları ve güvenlik sorunları hissetmişlerdir. Özellikle de siyasal, güvenlik ve ekonomik alanlarda riskler artmış ve Irak sorunu, Irak ile ilgili gelişmeler, mevcut durumun bölgesel dengeler üzerine etkileri ve küresel aktör ABD’nin yeni durumu olarak üç boyutlu ve birbirleriyle etkileşim halinde kalıcı bölgesel etkiler yaratmıştır. Bu etkiler, bölge ülkelerinin Irak algılamasının farklılaşmasına sebep olmuştur.⁴²²

Kuzey Irak’ta bulunan Kürt halkının 1990’lı yıllarda Irak yönetimine karşı bir koz olarak görülmesi ve ABD tarafından desteklenmesi, Türkiye-ABD ilişkilerine de etki etmiştir. Körfez Savaşı ile başlayan ve ABD’nin Ortadoğu’ya güçlü bir şekilde yerleşmesini sağlayan süreçte tarafların Irak sorununa farklı açılardan bakmaları, Soğuk Savaş dönemindeki yakın ittifak ilişkilerinin olumsuz yönde değişmesine yol açmıştır. ABD, Saddam rejimini yıkmak için Kürt gruplarını desteklerken, Türkiye’nin geleneksel Irak algılamasını zorlamıştır ve ABD, Irak konusunu petrolü temel arak bir

⁴²⁰ A.g.e. , s. 378.

⁴²¹ Okçuoğlu, A.g.e. , s. 332.

⁴²² Aydın, Özcan ve Kaptanoğlu, A.g.e. , s. 16.

gereklilik olarak görürken Türkiye, sorunu bir var olma ve güvenlik konusu olarak algılamıştır.⁴²³

Irak'ta yaşanan gerilimlere ve savaşlara Türkiye, kendi ülke güvenliği ve toprak güvenliği temelinde yaklaşmış, Musul meselesinden bu yana yaşanan Kürt sorunu çerçevesinde durum değerlendirmesi yapmıştır. Dolayısıyla Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünü kendi toprak bütünlüğü açısından mutlak korunması gerektiğini düşünmüştür. Türkiye Irak'ta olup biten gelişmelere sadece kendi güvenliği açısından ilgi göstermiş, bu da ağırlıklı olarak Kuzey Irak kaynaklı PKK örgütü olmuştur. Irak'taki Türkmen kimliğin yok edilmesi girişimlerine karşı bile Türkiye tarafından yeterince tepki gösterilmemiş ve bu konu, o dönemlerde Irak'ın iç sorunu olarak görülmüştür. Irak'ta mevcut statükonun korunması Türkiye açısından en büyük bölge politikası olarak görülmüş, Irak'ın demokratik olup olmadığı ya da Irak halkının taleplerinin ne olduğu Türkiye açısından önem taşımamıştır. Bu nedenle ABD'nin bölgeye müdahale ederek statükoyu değiştirme çabalarına, doğrudan olmasa da zaman zaman Türkiye tarafından karşı çıkmıştır.⁴²⁴

1993 yılından itibaren ABD'nin Ortadoğu'ya bakışında "ikili çevreleme" politikası geçerli olmaya başlamış ve bölgede Irak ve İran'ın gerek siyasi gerekse ekonomik açıdan izolasyonunun sağlanması anlamını taşıyan bu politika ekonomik açıdan Türkiye'nin İran ve özellikle de Irak ile olan ilişkilerine olumsuz yönde etki etmiştir.⁴²⁵ Sönmezoğlu'na göre bu politikanın Türkiye açısından en önemli sonucu "Kuzey Irak'ın giderek Irak'ın diğer bölgelerinden farklı bir konuma gelmesine yardımcı olması, böylece Türkiye açısından pek de istenmeyen bir durumun ortaya çıkmasıdır. Bu dönemden itibaren Türk dış siyaseti de bölgeye ilişkin olarak iki ülke arasındaki farklılıkları ortaya koyan tutumlar takınmaya başlamıştır."⁴²⁶

1 Mart Tezkeresi ve Türkiye'nin ABD askerlerine Irak operasyonu için topraklarını kullanma izni vermemesi, Türkiye'nin stratejik ortak konumundan uzaklaşmasına neden olmuş, ikili ilişkiler zarar görmüştür. Türkiye'nin bu tavrı ile boşalan yeri Kuzey

⁴²³ A.g.e. , s. 102.

⁴²⁴ Erkan Avcı, "2003 Irak'ın İşgali Sonrası Türkiye'nin Irak Politikası ve PKK Sorunu 2003-2013", *Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü*, Eylül 2014, s. 1.

⁴²⁵ Sönmezoğlu, A.g.e. , s. 552.

⁴²⁶ A.g.e. , s. 552.

Irak'taki Kürtler savaş boyunca ve sonrasında ABD'ye verdikleri destek ile doldurmuşlardır.⁴²⁷ ABD ile yaşanan 1 Mart Tezkere krizi Türkiye'yi Irak'la ilgili karar alma sürecinin dışında bırakmıştır. Irak'ta Kürtlerin etkinliğinin artması, ABD-Türkiye ilişkilerinin sarsılması, savaş nedeniyle Kerkük-Yumurtalık boru hattının kapatılması, Türkmenlerin durumu ve Irak'ın geleceğinin belirsizliği Türkiye'yi zorlamıştır ve bu çerçevede değerlendirildiğinde Türkiye, Irak işgalinden en fazla etkilenen ülkelerin başında gelmektedir.⁴²⁸

1 Mart 2003 tarihinde reddedilen tezkere, bölgede yaşanan gelişmeler neticesinde 7 Ekim 2003'te TBMM'de kabul edilmiştir. Irak topraklarına olası bir askeri harekati mümkün kılan bu tezkereye Iraklılar tarafından tepki gösterilmezken, PKK ve diğer bazı Kürtçü örgütler olan IKDP (Irak Kürdistan Demokrat Partisi) ve IKYP (Irak Kürdistan Yurtsevenler Birliği Partisi) tarafından tepkiyle karşılanmıştır. PKK, IKDP ve IKYP gibi örgütlerin Türk askerinin Irak'a girmesine karşı çıkmaları Kürdistan devletinin kurulmasına engel olarak görülmüş ve bu konuya şiddetle karşı çıkmıştır. Bu bağlamda PKK, Türkiye içerisindeki eylemlerine ağırlık vermiş ve daha da ileri giderek tepkisinin şiddetini, Bağdat'taki Türk Büyükelçiliğine saldırı düzenleyerek göstermiştir.⁴²⁹

2003 yılından itibaren bölgeye ilişkin Türk jeopolitiğinin temelini, Irak'ın toprak bütünlüğünü mümkün olduğunca korumak ve PKK ile mücadele oluşturmuştur.⁴³⁰ Irak'ın toprak bütünlüğüne Kuzey Irak'ta herhangi bir Kürt devleti oluşumunun önlenmesinin yanı sıra, jeopolitik açıdan Suriye ve İran'a karşı merkezi otoriteye sahip bir Irak yönetiminin Türkiye için önemli bir müttefik olmasıdır. Bu açıdan, Türkiye'nin, Irak'ın toprak bütünlüğünü savunması sadece Kuzey Irak'taki Kürt oluşumunu önlemeye yönelik bir taktik olmaktan çok stratejik bir anlama da sahiptir.⁴³¹

Saddam sonrası dönemde, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını destekleyen Türkiye, Bağdat yönetimi ile yakın ilişkiler içerisine girilmesine özen gösterilmiştir. Bu ilişkilerin geliştirilmesi noktasında, ABD'nin işgal sonrasında bölgede federatif bir

⁴²⁷ Aydın, Özcan ve Kaptanoğlu, A.g.e. , s. 44.

⁴²⁸ A.g.e. , s. 54.

⁴²⁹ Avcı, A.g.e. , s. 8.

⁴³⁰ A.g.e. , s. 10.

⁴³¹ Sönmezoğlu, A.g.e. , s. 555.

yapılanmaya gitme çabaları etkili olmuştur. Avcı'ya göre, ‘‘ özellikle 2007-2008 kışında PKK'ya karşı düzenlenen askeri operasyondan sonra Türkiye ve Irak arasında üst düzeyde ikili ziyaretler gerçekleştirilmiş ve daha da önemlisi ikili işbirliği antlaşması 2008 yazında imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ziyareti ve verdiği beyanatlar Türkiye ve Irak arasında, operasyonlar sonrasında yaşanan gerilime son vermiştir. Böylelikle, 1 Mart 2003 tezkeresi sonucunda Irak savaşının dışında kalmış olan Türkiye, yapılan diplomatik girişimler ve hem Amerika'nın hem de Irak hükümetinin Türkiye'nin desteğine olan ihtiyacından dolayı bölge politikasında tekrar aktif rol oynamaya başlamıştır. ’’⁴³²

Bununla beraber, Irak'ın demografik yapısı ve içinde bulunulan parçalanmışlık, petrol bölgelerinin kimin tarafından kontrol edileceği sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları Kerkük bölgesinin demografik yapısını değiştirmeye yönelik olarak bölgeye yapılan Kürt göçleri ve iskan politikaları Türkiye'yi rahatsız eden bir başka konu olmuştur.⁴³³Sönmezoğlu'na göre, ‘‘ ABD'nin Türkmenlere karşı giriştiği Telaar saldırısı Türkiye ile ABD'nin Kuzey Irak konusunda birbirlerinden ne kadar uzak olduklarını göstermiştir. Diğer taraftan, PKK'nın, ABD ve yerel unsurların tüm aksi yöndeki vaatlerine karşın bölgedeki varlık ve faaliyetlerini sürdürmeye devam etmesi ABD ve Türkiye arasındaki bir başka önemli sorun olmuştur. Bu durum, Türkiye, Suriye ve İran arasındaki ilişkilerin gelişmesine sebep olmuş ve bu üçlünün 2003-2004 dönemlerinde Irak ve Kuzey Irak'a yönelik işbirliği çabalarında ABD'nin tutumu temel belirleyici olmuştur. ABD'nin Irak'ı işgal etmesi, Saddam rejiminin devrilmesi açısından, söz konusu bölge devletleri tarafından olumlu karşılanmakla beraber ABD'nin Irak'ı işgali Türkiye açısından Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulması, Suriye ve İran açısından ise bölgede ABD-İsrail ittifakının etkisinin artması anlamına geldiğinden endişeyle karşılanmıştır. Bölgede en çok Türkiye'yi rahatsız eden Kuzey Irak'taki Kürt oluşumu, bu oluşumun ABD ve bir ölçüde de İsrail ile yakın ilişkiler içerisinde bulunması nedeniyle bu defa da İran ve Suriye'yi de endişelendirmeye başlamıştır. ’’⁴³⁴

⁴³² Avcı, A.g.e. , s. 10-11.

⁴³³ Sönmezoğlu, A.g.e. , s. 556.

⁴³⁴ A.g.e. , s. 557.

Bölgede yaşanan gelişmeleri ve gerilimleri dikkatli bir şekilde değerlendiren Türkiye, Irak ile ilgili olarak orta ve uzun vadeli jeopolitik bir yaklaşım izlemiştir. Bu bağlamda ilk önce bölge halkı olan ve uzun yıllar komşumuz olan Araplarla ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve 15 Aralık 2005 tarihinde Irak'ta yapılan seçimleri boykot eden Sünni Arapları, Bağdat yönetiminde söz sahibi olmaları için destekleyerek, bu yolla Irak siyasetinde aktif bir yol oynamaya çalışmıştır.⁴³⁵ Avcı'ya göre, 7 Mart 2010 tarihinde Irak'ta yapılan genel seçimlerin ardından hükümet krizinin aşılması için Türkiye'nin Iraklı laik Şii ve El-İrakiye listesinin lideri EyadEllavi'ye destek vermesi, açıktan ifade edilmese de, Kürtlerin ve Şii liderlerin (Kanun Devleti listesi lideri Maliki ve Ulusal Irak listesi Ammar El-Hakim) tepkisine neden olmuştur. Hatta Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani, Milliyet gazetesine 18.11.2010 tarihinde verdiği röportajında, Irak'taki hükümet kurma sürecinde Ankara'nın 'yanlış ata oynadığını', Allavi'nin kurduğu koalisyonu desteklemek isterken, sürecin tamamen dışında kaldığını ifade etmiştir.'⁴³⁶

⁴³⁵ Avcı, A.g.e. , s. 11.

⁴³⁶ A.g.e. , s. 11.

SONUÇ

Uluslararası sistemde devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerini etkileyen önemli faktörlerden birisi de, devletin sistem içerisine dahil olduğu coğrafi konumudur. Devletler, buldukları coğrafyada savaş veya bir takım anlaşmalar yoluyla birbirleri ile çeşitli kanallarda ilişkiler kurarlar. Devletlerin içinde buldukları ilişkiler ağı çoğunlukla buldukları coğrafyada etkinliklerini veya güvenliklerini arttırma amacı taşırlar.

İlk büyük savaşların toprak kazanmak ve uluslararası sistem içerisinde bu yolla daha fazla güç elde edebilmek için başladığını görülmektedir. Devletler önemli ticaret yollarını koruyabilmek ve sanayi ürünlerine uygun pazarlar elde edebilmek için mücadele içinde olmuşlardır. Fakat, enerji kaynaklarının öneminin anlaşılmasıyla birlikte, bu önemli stratejik hammaddeler devletlerin sistem içerisindeki davranışlarını belirleyen en önemli faktör olmuştur. Günümüzde artan enerji ihtiyacından dolayı bu mücadelenin, enerji kaynaklarının kontrol savaşına dönüştüğü görülmektedir. Böylelikle, devletlerarasındaki güç mücadelelerinin zamanın teknolojik olanaklarına ve devletlerin ihtiyaçlarına göre değişebileceği sonucuna varıldığı görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Musul bölgesindeki petrol yataklarının, büyük devletlerin dikkatini çekmiş olması bu devletleri, bölgeyi kontrol etme mücadelesine itmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında özellikle dünya hakimiyeti kurma amaçları bulunan Almanya ve İngiltere'nin Musul bölgesinde hakimiyet kurmak için mücadele ettikleri görülmektedir. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde olan Musul bölgesi Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Misak-ı Milli sınırları içerisinde olan Musul bölgesi Türkiye ve İngiltere arasında diplomatik krizlere sebep olmuştur.

Türkiye ve İngiltere arasında Musul bölgesi üzerine yaşanan sorun Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında gündeme gelmiş fakat, görüşmelerden bir sonuca varılamaması üzerine konferansa ara verilmiştir. Lozan görüşmelerini kesintiye uğratması ve konu üzerine her iki tarafın da taviz vermemesi üzerine Musul sorunu görüşme konularından çıkartılmış ve sorunun her iki devlet arasında yapılacak ikili görüşmelerle çözülmesine karar verilmiştir. Görüşmeler, İngilizlerin İstanbul'u boşaltmasından ve Lozan Antlaşması'nın her iki ülke tarafından onaylanmasından sonra başlayacağı kararlaştırılmıştır. Görüşmeler sırasında bir sonuca varılamazsa konunun Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine götürülmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda tanınması ve bu açıdan devletin kuruluş senedi olan Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Musul sorununun görüşülmesi için ilgili devlet temsilcileri 19 Mayıs 1924 tarihinde Haliç Konferansı'nda bir araya gelmişlerdir. Fakat görüşmelerden bir sonuç alınamamış ve konu Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştür.

Milletler Cemiyeti, konuyla ilgili ilk toplantısını 20 Eylül 1924 tarihinde yapmış ve 27 Ekim 1924 tarihinde bölgede statükonun korunması için bir geçici sınır çizgisi belirlemiştir. Bu sınır çizgisi "Brüksel Hattı" olarak tanımlanmış ve birkaç küçük değişiklikle günümüzdeki Türkiye-Irak sınırı olarak kalmıştır. Birleşmiş Milletler bölgede yaptıkları incelemeler sonrasında Musul bölgesinin, İngiltere himayesindeki Irak sınırlarında kalmasını uygun görmüştür. Türkiye alınan bu karara karşı çıkmış ve Birleşmiş Milletlerin aldığı bu kararın Türkiye için bağlayıcı olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Musul sorunu, Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmüş fakat buradan da farklı bir karar çıkmamıştır.

Türkiye, günün şartlarında İngiltere ile askeri açıdan bir mücadeleye girebilecek güce sahip değildi. Bunun yanı sıra Musul bölgesinde yaşayan halkın da, her ne kadar doğrudan veya dolaylı yollarla Türkiye'den destek görmelerine rağmen, İngiliz işgaline karşı yeterli direniş göstermemiş olmaları da etkili olmuştur. Türkiye'nin Musul sorununda İngilizler kadar ısrarcı olamamalarının sebebi, mevcut koşulların yanı sıra böyle bir mücadele içerisine girmenin Türkiye'ye kayıplarının daha fazla olabilme ihtimalidir. Bu açıdan Türkiye konuya ülke güvenliği açısından yaklaşmış ve realist bir tutum içine girerek İngiltere ile yaşanan sorunun daha fazla uzatılmamasını düşünerek anlaşma yoluna girmiştir.

Türkiye, 1926 yılına gelindiğinde İngiltere ile mevcut konu üzerinde yaşadığı çekişmeyi sona erdirmek için anlaşma masasına oturmuştur. Görüşmeler sonrasında, bölgede Türkiye'nin güvenliğini tehdit edecek nitelikte bir Kürt devletinin kurulmaması ve Irak petrolerinden Türkiye'ye 25 yıl boyunca %10 pay ödenmesi konularında anlaşmaya varılmış ve Musul, Irak devletinin sınırlarına bırakılmıştır. Türkiye-İrak-İngiltere arasında bu şartlarda imzalanan Ankara Antlaşması ile Türkiye, 8 yıl süren İngiltere ile diplomatik krize son vermiş ve bu aşamadan sonra hem bölgede güvenliğin sağlanması hem de istikrar ve barış ortamının sağlanması amacıyla dış politika uygulamalarına yön vermiştir. Türkiye için artık öncelikli hedef Lozan düzenin ve bölgede statükonun korunması olmuştur.

Ankara Antlaşması'ndan sonra Türkiye, bir süre batılı devletlere karşı bir tutum izlemiş fakat 1930'lu yıllarda uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler Türkiye'yi, İngiltere ile geçmişten gelen sorunları bir kenara bırakarak iyi ilişkiler içerisine girmeye zorlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'na giden ortamda Türkiye'nin Musul sorununu tamamen kapattığı ve İngiltere ve Irak ile bölgesel güvenlik ittifaklarına girdiği görülmektedir. 1932 yılında Irak'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra da Türkiye'nin Irak devleti ile iyi ilişkiler kurma yönünde bir siyaset izlediği görülmektedir. Irak devletinin toprak bütünlüğünü kendi toprak bütünlüğü açısından şart görmektedir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin dış siyasetine yine güvenlik endişesinin ve bölgede statükonun bozulması endişesinin yön verdiği görülmektedir. Türkiye, savaş boyunca tarafsızlığını korumaya çalışmış ve gerek komşusu olan ülkelerle gerekse küresel güç niteliğindeki devletlerle çeşitli anlaşmalara giderek güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde yine Türkiye'nin Musul bölgesi ile ilgisinin olmadığı, hatta Almanların balkanlara yerleştiği dönemde Irak'ta gerçekleşen İngiliz karşıtı darbeye rağmen bölgeye yönelik bir siyasetten uzak durduğu müşahede edilmektedir. Türkiye için en önemli konunun, kaybedilen vatan topraklarının peşine düşmek değil, mevcut vatan topraklarını korumak olduğu anlaşılmaktadır.

Soğuk Savaş yıllarında, coğrafi konumu sebebiyle bölgede bir tampon görevi yapan Türkiye'ye bu noktada büyük önem verilmiş ve SSCB'nin, bu stratejik bölgede etkinlik kazanmasının önüne geçmek için Türkiye kilit ülke olarak görülmüştür. Devam eden süreçte yaşanan petrolü millileştirme hareketleri ve petrol krizi gibi olaylar, batılı

Ülkelerin özellikle de iki süper gten biri olan ABD'nin bölgeye daha hassas yaklaşmasına sebep olmuştur.

Musul'un, Türk dış politikasına etkilerinden biri de Irak devletinin bölgeden çıkarttığı petrolleri ihraç konusunda yaşadığı sorunlar olmuştur. Türkiye, bu aşamada Irak devleti açısından en güvenli bölge olarak görülmüş ve 1973 yılında konuya ilişkin bir antlaşmaya varılarak Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı Projesi'ne imza atılmıştır. Söz konusu boru hattı daha sonra Körfez Savaşı yıllarında Türk dış politikasını etkilemiş ve Irak ile ilişkilerine olumsuz etkide bulunmuştur. Türkiye'nin, Irak için son derece önemli olan bu boru hattını kapmak zorunda kalmasına, Musul bölgesinde yaşayan Türkmenlere baskı yapılarak karşılık verildiği müşahede edilmektedir.

Musul bölgesinin, Türk dış politikasına sosyo-kültürel unsurların yanı sıra petrol boru hatlarının geçiş güzergahlarının belirlenmesi ve uluslararası güçlerin bölge politikaları noktasında da etki ettiği görülmektedir. ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra Türkiye, her Őeye rağmen Irak'ın toprak bütünlüğünü desteklemeye devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

AGNEW, John, *Geopolitics, Revisioning World Politics*, RoutledgePress, New York, 2003.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele'de İç Savaş ve Serv'de Ölüm*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

ATEŞ, Davut, *Türk Dış Politikasına Giriş: Yeni Muhafazakârlık ve Doğu-Batı Ekseninde Yapısal Değişim*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2014.

AYBARS, Ergün, *Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye*, Genelkurmay Yayınevi, Ankara, 1996.

AYBARS, Ergün, *Yakın Tarihimize Anadolu Ayaklanmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006.

AYHAN, Veysel, *İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.

AYHAN, Veysel, *Ortadoğu ve Petrol*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2009.

BAYATLI, Nilüfer, *16. Yüzyılda Musul Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da*, Cumhuriyet Yayınevi, İstanbul, 2000.

BOSTANOĞLU, Burcu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, Kuram ve Siyasa*, İmge Kitapevi, Ankara, 1999.

BOZARSLAN, Hamit, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye*, (Çev: Ali Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

BULUT, Faik, *Devlet'in Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları*, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1991.

- DAĞI, İhsan D., ERALP, Atilla ve KAYMAN, E. Fuat, vd..., *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- DAĞI, Zeynep, *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devletten Küreselleşmeye*, der: Zeynep Dağı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul, 2014.
- DEFAY, Alexandre, *Jeopolitik*, (Çev: İsmail Yergüz), Dost Kitapevi, Ankara, 2005.
- DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- DUMAN, Sabit, *Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- EKİNCİKLİ, Mustafa, *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.
- ENGDAHL, William, *Petrol-Para-İktidar: Anglo-Amerikan Politikası ve Yeni Dünya Düzeni*, (Çev: Ertuğrul Bilal), Alfa Yayınları, İstanbul, 2008.
- ERALP, Atilla, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- FLİNT, Colin ve TAYLOR, J. Peter, *Political Geography: World-economy, Nation-State and Locality*, (Çev: Fulya Ereker), Nobel Akademisi Yayıncılık, Ankara, 2014.
- GEORGE, Alexandre L., *Coercive Diplomacy The Use of Force: Military Power and International Politics*, edby: Robert J. Art, Kenneth Waltz, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham, 2004.
- HALE, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (Çev: Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.

- HEYKEL, Muhammed Hüseyin, 3. *Petrol Savaşı: Körfez Savaşı'nın Perde Arkası*, (Çev: N. AhmedAsrar), Pınar Yayınları, İstanbul, 1993.
- İLBAŞ, Mustafa, *Enerji-Politik: Dünya ve Türkiye*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014.
- İLHAN, Suat, *Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 1999.
- KARADAĞ, Raif, *Petrol Fırtınası*, Truva Yayınları, İstanbul, 2014.
- KARADAĞ, Raif, *Petrol Fırtınası 2*, Truva Yayınları, İstanbul, 2014.
- KARPAT, Kemal H., *Türk Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- KISSENGER, Henry, *Diplomacy*, (Çev: İbrahim H. Kurt), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.
- KAYMAZ, İhsan Ş., *Musul Sorunu: Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.
- KAYNAK, Mahir ve GÜRSES, Emin, *Büyük Ortadoğu Projesi*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- MANGO, Andrew, *TurkeyandtheWar on Terror: ForFourYearsWeFoughtAlone*, RoutledgePress, New York, 2005.
- MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, 2013.
- NUR, Rıza, *Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası 1923-1933*, Örgün Yayınları, İstanbul, 2007.
- OKÇUOĞLU, İbrahim, *Emperyalist Küreselleşme ve Jeopolitika*, Ceylan Yayınları, İstanbul, 2011.
- ÖZGİRAY, Ahmet, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası 1920-1938: İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri*, der: Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- PAPPE, İlan, *Ortadoğu'yu Anlamak*, (Çev: Gül Atmaca), Ntv Yayınları, İstanbul, 2011.

- ROGERS, Poul ve GÖKAY, Bülent, *Irak, İran ve Petrodoların Sonu*, (Çev: Gamze Erbil), Versus Kitap, İstanbul, 2006.
- SADIK, Giray, *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014: Kerkük'ün Statüsü Krizi*, der: Haydar Çakmak, Kripto Yayınları, Ankara, 2013.
- SARAY, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1999.
- SATAN, Ali, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2010.
- STİVERS, William, *Supremacy of Oil, Iraq, Turkey and The Anglo-American World Order 1918-1939*, Comell University Press, London, 1999.
- SONYEL, Salahi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Elemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Türk Dış Politikası: II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze*, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- STEPHENS, Alan ve BAKER, Nikola, *Savaşı Anlamak: 21. Yüzyıl İçin Strateji*, (Çev: Süleyman Yazır), Phoneix Yayınevi, Ankara, 2009.
- SÜMER, Faruk, *Karakoyunlular*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1992.
- ŞENER, Bülent, *Türk Dış Politikasında Güç Kullanma Seçeneği 1923-2010*, Barış Kitapevi, Ankara, 2013.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu 1924-1938*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- TAVŞANOĞLU, Emeç Leyla, *Ortadoğu'da Satranç*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008.
- _____ *T.C. Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyamları-1,2*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.
- ULUNAY, Ucuzsatar Necati, *Atatürk'ün Jeopolitiği: Misak-ı Milli ve Küresel Emperyalizm*, Derin Yayınları, İstanbul, 2011.

UYAR, Elif, *Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri 1929-1936*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Yayınları, Antalya, 2007.

YAZICI, Nevin, *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-1955*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.

Makaleler:

ARINÇ, Kenan, “Siyasi ve Tarihi Coğrafya Perspektiyle: Türkiye’nin Terör Sorununun Analizi ve Jeopolitik-Jeostatejik Açından Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010.

AVCI, Erkan, “2003 Irak’ın İşgali Sonrası Türkiye’nin Irak Politikası ve PKK Sorunu 2003-2013”, *Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü Dergisi*, Eylül 2004.

AYDIN, Mustafa, ÖZCAN, Nihat Ali ve KAPTANOĞLU, Neslihan, “Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak’ın Geleceği ve Türkiye”, *Tepav Ortadoğu Çalışmaları II*, Temmuz 2007.

BALKAYA, İhsan Sabri, Irak Kralı Faysal’ın Türkiye’ye Ziyaretinin Basındaki Yansımaları, _____.

BATIR, Kerem, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Amerikan Müdahaleciliği ve Uluslararası Hukuk”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Sayı:9, 2011.

BAYDİL, Emin, “Sovyetler’in Yıkılmasından Sonra NATO’nun Yeni Hedefleri ile Ortadoğu Bölgesi Arasındaki İlişkiler Üzerinde Jeopolitik Bir Değerlendirme”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:19, Ocak-Şubat-Mart 2010.

BOWEN, Wayne H., Turkey and the Second World War: Non-Belligerent but not Neutral, vol: 5, Yeni Türkiye, Ankara, 2002.

BURÇAK, Rıfki Salim, “İngiliz-Fransız-Türk İttifakı 19 Ekim 1939”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:4, No: 3-4, Ankara, 1949.

- ÇAĞRI, Erhan, *İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Ortadoğu*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2007.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, “Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1938”, *Avrasya Dosyası*, Cilt:5, Sayı:3, 1999.
- DEGERLİ, Sarıkoyuncu Esra, “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 18, Aralık 2007.
- DEMİRMEN, Ferruh, “Lozan’da Petrol: Tarihten Bir Sayfa”, *TPJD Dergisi Bülteni*, Cilt: 16, Sayı: 2, 2004.
- DİNÇ, Sait, *Atatürk Döneminde (1920-1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış: İkili ve Çok Uluslu İlişkiler*, Çukurova Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, _____.
- ERBAŞ, Göknil, “Jeopolitik Kavramında Değişim: Karadeniz Jeopolitiği Örneği”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Stratejisi Dergisi*, Sayı: 1, _____.
- ERKMEN, Serhat, “ABD ve İngiltere’nin Irak Karşısındaki Kuvvet Kullanımlarının Değerlendirilmesi”, *Avrasya Dosyası*, BM Özel, Cilt: 8, Sayı: 1, İlkbahar 2002.
- HEKİMOĞLU, M. Merdan, “ABD’nin Irak İşgaline Uluslararası Hukuk Açısından Eleştirel Bir Bakış”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 9, Sayı: 34, 2013.
- KANBOLAT, Hasan, “Musul Gözlemleri”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 42, Haziran 2012.
- KAR, Cihat, *80. Yılda Şeyh Said Ayaklanması ve Gerçekler, I,II,III*, _____.
- KAYMAZ, İhsan Şerif, “Tarih İncelemeleri: Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, *21. Yüzyıl Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık 2008.
- KEMAL, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, Kasım 2007.

- KILIÇ, Remzi, “Kerkük ve Musul’un Tarihi Coğrafyası”, *TÜBAR*, Güz 2010.
- KIRAN, Abdullah, “Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş”, *Girne Amerikan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008.
- KISIKLI, Emine, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, Kasım 1999-2003.
- KOÇ, Nurgün, “Şeyh Said Ayaklanması”, *TurkishStudies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Vol: 8/2, Winter 2013.
- Musul Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Numarası: 11, Ankara, 1993.
- NURPEİS, Laziza, “20’nci Yüzyıldan 21’inci Yüzyıla Geçişte Jeopolitik Kırılmalar ve Yeni Dengelerin Oluşumu”, *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Vol: 8/5, Spring 2013
- OKUR, Mehmet Akif, “Körfez Savaşı ve Irak’ın İşgali Arasındaki Dönemde Irak’ta Faaliyet Gösteren BM Misyonları”, *Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü*, __.
- ÖZER, Sevilay, “Chester Projesi’nin Hakimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010.
- ÖZTÜRK, Mehmet, “I. Körfez Savaşı’ndan (1990-91) – 11 Eylül Sürecine ABD’nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 19, Ocak-Şubat-Mart 2010.
- SAKİN, Serdar, “Mustafa Kemal Atatürk’e Göre Musul Sorunu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı: 6, Güz 2007.

- SAKİN, Serdar, “İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu’yu İşgal Arzusu ve Bölge Halkını Kışkırtma Faaliyetleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 27, 2009.
- SAKİN, Serdar, “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)”, *Akademik Bakış*, Cilt:4, Sayı:7, Kış 2010.
- SEVGİ, Cezmi, “Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi”, *Ege Coğrafya Dergisi*, sayı: 4, s:214-249
- TABAN, M. Hayati, *Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve ‘Stratejik Derinliğin’ Bu Bağlamda İncelenmesi*, Kastamonu Üniversitesi, 2014.
- TELLİOĞLU, İbrahim, Musul’un Demografik Durumuna Genel Bir Bakış, *İslam Tarihi Araştırmaları*, _____.
- TURAN, Işıl, Komintern Belgelerinde Şeyh Said İsyanı ve Anadolu’daki Kabine Değişikliği, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, _____.
- ULUSAN, Şayan, “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Girişi”, *ÇTTAD*, Sayı: 16-17, Bahar-Güz 2008.
- UMAR, Ömer Osman, “Milli Mücadele Dönemi Atatürk’ün Ortadoğu Politikası”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı:1, 2010.
- URAL, Selçuk, “Mütareke Döneminde İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:39, Mayıs 2007.
- YETİM, Fahri, “Atatürkçü Dış Politika Bağlamında 1919-1922 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, _____.
- YAVUZ, Sükân Bilge, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 24, Kasım 1999-2003.
- YAZICI, Nevin, “1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:7, Sayı: 4, Güz 2011.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, *Geçmişten Günümüze Irak Meselesi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, _____.

İnternet Kaynakları:

www.asosindex.com

<https://www.biliste.com/wp-content/uploads/erk-m%C3%BCcadelesi.jpg>

<http://www.derslerin.com/wp-content/uploads/2014/10/anadolu-ve-mezopotamya-uygarligi>

www.enerji.gov.tr

www.orsam.org.tr

<http://www.tepav.org.tr>

<http://www.uiportal.net/jeopolitik-ii-jeopolitik-tekrar-sahnedede.html>

<http://www.usak.org.tr>

EKLER

Ek 1:

1 Mart 2003 Başbakanlık Tezkeresi

‘‘... Irak’a ilişkin gelişmeler 6 Şubat 2003 tarihli kapalı oturumda Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından değerlendirilmiş ve her ihtimale karşı gerekli güvenlik tedbirlerinin alınması ve hazırlıkların yapılması amacıyla hükümete yetki verilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu çerçevede, Türkiye’deki askeri üs ve tesisler ile limanlarda gerekli yenileştirme, geliştirme inşaat ve tevsi çalışmaları ile altyapı faaliyetlerinde bulunmak amacıyla Amerika Birleşik Devletlerine mensup teknik ve askeri personelin 3 ay süreyle Türkiye’de bulunmasına, bununla ilgili düzenlemelerin hükümet tarafından yapılmasına Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesini kararlaştırmıştır.

... Türkiye için güvenlik riski oluşturan olumsuz gelişmelerin yoğunluk kazanması üzerine, NATO Antlaşmasının 4üncü maddesi çerçevesinde gerekli istişareler başlatılmış ve NATO Savunma Planlama Komitesi, 19 Şubat 2003 tarihinde, Türkiye’ye NATO desteği verilmesini kararlaştırmıştır.

Bu kapsamda, Türk hava sahasının bütünlüğünün korunması ve gözetimi için, savunma amaçlı olarak, NATO havadan erken ihbar uçakları ile NATO hareket alanı füze savunma sistemlerinin Türkiye’de konuşlandırılması ve kimyasal ve biyolojik silahlara karşı koruma desteği sağlanması kararlaştırılmıştır.

Bugün gelinen noktada, bölgede hüküm süren krizin bir çatışmaya dönüşmesi ihtimali giderek güçlenmektedir. Ağırlaşan ortam ve şartlar karşısında Türkiye’nin güvenliğine yönelik tehdit ve risklerin ciddi boyutlar kazandığı bir sürece girilmektedir. Türkiye’nin milli birliğini ve toprak bütünlüğünü hedef alan terör unsurlarının bölgede yuvalanmaları, Irak’taki durumun Türkiye için teşkil ettiği güvenlik tehdidinin çok önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Aynı şekilde, Irak’ta, etnik, din ve mezhep temelinde bir parçalanmaya yol açabilecek gelişmeler de çok ciddi bir endişe kaynağıdır. Bunun yanı sıra, geçmişte yaşanan

müessif tecrübeler, Kuzey Irak'tan ülkemize toplu göç hareketi ihtimaline karşı da hassas ve hazırlıklı olunmasını gerekli kılmaktadır. Bu amaçla, sınır bölgelerimizde muhtemel yığılmaları önlemek ve insani mülahazaları da dikkate alarak, bu göçün, sınırlarımızın mümkün olduğunca ilerisinde uygun bir bölgede durdurulmasını sağlamak için gereken tedbirlerin alınması kaçınılmaz olacaktır. Bu konuda başlatılan hazırlıklar sürdürülmektedir.

Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün ve milli birliğinin korunmasına ve sorunun barışçı yollarla çözüme kavuşturulmasına büyük önem vermektedir. Kuvvet kullanımı son çare olarak görülmelidir. Giderek tırmanan krizin bir savaşa dönüşmeden çözümü için zaman giderek azalmaktadır. Savaşın önlenmesi için Irak yönetiminin tam ve etkin silahsızlanma konusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarında yer alan yükümlülüklerini tüm icaplarıyla yerine getirmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Irak'ın durumun vahametini idrak etmesi ve sorunun barış ortamı korunarak çözümün önünü açması için, uluslararası toplumun kararlı tutumunu sürdürmesi büyük önem taşımaktadır. Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile aday ülkelerin 17-18 Şubat 2003 tarihlerinde Brüksel'de yaptığı ve Türkiye'nin de katıldığı zirve toplantısı ortak bildirisinde de vurgulandığı üzere, bu konuda sergilenecek kararlılık ve dayanışmanın yanı sıra somut ve fiili askeri caydırıcılık tedbirlerinin alınması, Irak'ın bu konuda ikna edilebilmesinde çok etkili bir vasıta olacaktır.

58 inci Cumhuriyet Hükümeti, bu olumsuz gelişmelerin karşımıza çıkartabileceği bütün risklere ve ihtimallere karşı Türkiye'nin temel hak ve menfaatlerini korumak amacıyla, gereken bütün güvenlik tedbirlerini almakta ve uygulamaya koymaktadır.

Irak'a karşı askeri caydırıcılık tedbirleri kapsamında yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının Türkiye'de geçici olarak konuşlandırılması için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin izin ve yetki vermesi, bugünkü kriz ortamında munzam bir baskı unsuru olarak çok önemli ve etkili bir fonksiyon icra edecektir.

Aynı şekilde, Türkiye Cumhuriyeti'nin, en kötü ihtimale karşı hazırlıklı olarak zamanında ve süratle hareket etmesini ve gerekli tedbirleri almasını sağlamak bakımından Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi konusunda

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin izninin alınması, hükümetin etkili bir siyaset izlemesi açısından büyük önem taşıyacaktır.

Bu kuvvetlerin, gelişmelerin seyrine göre gerektiğinde kullanılmaları, hükümetin belirleyeceği esaslara ve bu konuda yapılacak düzenlemelere bağlı olacaktır. Bu mülahazalarla; gereği, kapsamı, sınırı ve zamanı hükümetçe belirlenecek şekilde,

- 1-Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine ve bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılmasına,
- 2-Uluslararası meşruiyet kuralları çerçevesinde, en fazla 62.000 askeri personelin ve hava unsurları olarak 255 uçak ve 65 helikopteri aşmamak kaydıyla yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının, hükümetin tespit edeceği mücavir bölgelerde geçici olarak konuşlandırılmak üzere 6 ay süreyle Türkiye'de bulunmasına; bu amaçla Türkiye'ye gelecek yabancı kara kuvvetlerinden destek unsurları dışındaki muharip unsurların geçici olarak konuşlandırıldıkları bölgelerden Türkiye dışına intikallerinin en kısa sürede tamamlanması ve yabancı hava ve deniz kuvvetleri ile özel kuvvetler unsurlarının Türk hava sahasını üst uçuş amacıyla kullanmaları için gerekli düzenlemelerin yapılmasına; bu yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'ye gelişiyle ilgili hazırlıkların yürütülmesine, Türkiye ülkesinde tabi olacakları statü ve Türk Silahlı Kuvvetleriyle esas ve usullerine ilişkin düzenlemelerin hükümetin belirleyeceği esaslar çerçevesinde yapılmasına,

Anayasa'nın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesini arz ederim.

Abdullah Gül

Başbakan

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen söz konusu tezkere hakkında beşinci oturumda oylama yapılmış ve kapalı oturumda oylanan Başbakanlık tezkeresinin oylamasına 533 üye katılmış; 264 kabul, 250 ret, 19 çekimser oy kullanılmıştır. Bu

sonuca göre, Anayasa'nın ve İçtüzüğü'nün, karar için öngördüğü salt çoğunluk sağlanamamıştır.⁴³⁷

‘‘Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Kuzey Irak’a gönderilmesine; bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılmasına ve muhtemel bir askeri hareket çerçevesinde yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını Türk makamları tarafından belirlenecek esaslara ve kurallara göre kullanmaları için gerekli düzenlemelerin yapılmasına, Anayasa’nın 92 nci maddesi uyarınca 6 ay süreyle izin verilmesine dair karar:

Karar No: 763

Karar Tarihi: 20.03.2003

Irak konusunda yaşanan gelişmeler ve hızla tırmanan gerginliğin Türkiye’nin karşısına çıkarması muhtemel güvenlik riskleri Yüce Meclisimiz tarafından hassasiyetle izlenmekte ve değerlendirilmektedir. Son dönemde Irak’a ilişkin gelişmeler iki kez TBMM’nin gündemine gelmiş ve bütün yönleriyle tezekkür edilmiştir.

Bu çerçevede, TBMM’nin 6 Şubat 2003 tarihinde yapılan kapalı oturumunda, yaşanan olumsuz gelişmeler ışığında her ihtimale karşı hazırlıklı olunması bakımından gerekli güvenlik tedbirlerinin alınması amacıyla Hükümete yetki verilmiş ve Irak’a karşı muhtemel bir askeri harekatta kullanılabilecek askeri üs ve tesisler ile limanlarda alt yapı geliştirme çalışmaları için Amerika Birleşik Devletleri’ne mensup teknik ve askeri personelin 3 ay süreyle Türkiye’de bulunmasına, Anayasa’nın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesi kararlaştırılmıştır.

Bunu takiben, 58 inci Cumhuriyet Hükümeti’nin sürdürdüğü hazırlık ve çalışmalar ile alınan tedbirler hakkında 25 Şubat 2003 tarihli ve 3/189 esas numaralı Başbakanlık tezkeresiyle Yüce Meclisimize bilgi sunulmuş ve tezkerede yer alan gerekçelerle Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin 6 ay süreyle Türkiye’de bulunmasına Anayasa’nın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesi Yüce Meclisimizin takdirlerine arz edilmiştir.

⁴³⁷ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 39 uncu Birleşim, 01.03.2003, Dönem: 22, Cilt: 6, Yasama Yılı:1.

TBMM'nin 1 Mart 2003 tarihinde yapılan 39 uncu Birleşiminde Başbakanlık tezkeresi görüşülmüş, ancak yapılan oylamada, Anayasa'nın 96 ncı maddesinde öngörülen karar yeter sayısı için gerekli salt çoğunluk sağlanamamıştır. Hükümetin bu konudaki talebi bu anlamda sonuçlandırılmamıştır.

Irak'a yönelik askeri müdahale konusunda yaşanan son gelişmeler artık geriye dönüşü imkansız bir noktaya gelindiğini göstermektedir. Birleşmiş Milletler sürecinin de tüketilmesiyle barışçı çözüm çabaları sonuçsuz kalmış, askeri müdahale kaçınılmaz hale gelmiştir. Bugün gelinen aşamada Türkiye, Irak topraklarının topyekun bir askeri hareket alanına dönüşeceği savaş durumu şartları ile karşı karşıyadır. Bunun sonucu Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehdit ve riskler endişe verici boyutlar kazanmış ve ciddi biçimde ağırlaşmış bulunmaktadır.

Bu çerçevede, Kuzey Irak'ta barınmakta olan silahlı PKK/KADEK militanlarının kriz ortamından yararlanmak amacıyla faaliyetlerine hız verdikleri ve yeni tertipler içine girmeye çalıştıkları görülmektedir.

Bunun yanı sıra, Irak'ın etnik temelde parçalanmasına yol açacak siyasi oluşumlara zemin kazandırmak amacıyla sürdürülen çabaların yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu durum Irak'ın toprak bütünlüğünün ve milli birliğinin tehlikeye düşmesi ve bölgedeki diğer milli grupların güvenliğini de tehdit edebilecek bir istikrarsızlık ortamının ortaya çıkması riskini de beraberinde getirmektedir.

Öte yandan, Irak'a muhtemel askeri bir müdahalenin ortaya çıkması beklenen Türkiye'ye yönelebilecek toplu nüfus hareketlerinin sınırlarımızın ötesinde İnsani Destek Toplama Bölgelerinde durdurulması, yerlerinden edilmiş kişilerin insani yardım ihtiyaçlarının yerinde karşılanması ve hareket sonrası geldikleri bölgelere geri dönmeleri için gerekli tedbirlerin zamanında ve etkin biçimde alınması büyük önem taşımaktadır. Büyük sayıda göçmen ve sığınmacının Türkiye'ye yönelebileceği göz önünde bulundurularak bu konudaki ihtimaliyat planlaması yapılmış ve kriz yönetimi mekanizmalarının süratle harekete geçirilmesi için gerekli son hazırlıklar da tamamlanmıştır.

Türkiye'nin güvenliği için ciddi bir tehdit potansiyeli taşıyan bütün bu olumsuz gelişmelere karşı etkili bir caydırıcılığın sürdürülebilmesi evveleminde Kuzey Irak'taki fiili askeri mevcudiyetime bağlı olacaktır. Aynı şekilde, göçün önlenmesi için ileri bir hatta gerekli tedbirlerin alınabilmesi de bölgede askeri mevcudiyetimizi gerekli kılmaktadır.

Türkiye'nin Kuzey Irak'taki caydırıcı askeri mevcudiyetinin amacı ve fonksiyonu bu temel hedeflerin gerçekleştirilmesiyle sınırlı olacaktır. Türk Silahlı Kuvvetleri unsurları mecbur kalmadıkça Irak Silahlı Kuvvetleriyle bir çatışmaya girmeyecek, bölgede buna uygun olarak konuşlandırılacaktır. Aynı şekilde, bölgedeki geçici askeri mevcudiyetimiz Kuzey Irak'taki milli grupların güvenliği için de munzam bir teminat teşkil edecektir.

Öte yandan, Irak'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına uygun olarak silahsızlandırılması için askeri harekate katılacak ülkelere sağlanacak destek ve kolaylıklar konusunda bir karar alınması da önem ve müstaceliyet kazanmıştır. Bu çerçevede, başta NATO üyesi ülkeler olmak üzere birçok ülke, müttefik hava kuvvetleri unsurlarının milli hava sahalarını bu amaçla kullanmalarına izin vermiş bulunmaktadır.

Bu mülahazalarla; gereği, kapsamı, sınırı ve zamanı Anayasa'nın 117 nci maddesine göre milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerinden yurt savunmasına hazırlanmasından Yüce Meclise karşı sorumlu bulunan Hükümet tarafından belirlenecek şekilde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'a gönderilmesine; etkili bir caydırıcılığın sürdürülmesi amacıyla Kuzey Irak'ta bulunacak bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılmasına ve muhtemel bir askeri hareket çerçevesinde yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını Türk makamları tarafından belirlenecek esaslara ve kurallara göre kullanmaları için gerekli düzenlemelerin Hükümet tarafından yapılmasına, Anayasa'nın 9 nci maddesi uyarınca 6 ay süreyle izin verilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nun 20.03.2003 tarihli 51 nci Birleşiminde kararlaştırılmıştır.⁴³⁸

⁴³⁸ T.C. Resmi Gazete, Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 25055, 21 Mart 2003.

BİYOĞRAFYA

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı : Mehmet KAYIK
Uyruğu : Türkiye (T.C.)
Doğum Tarihi ve Yeri : 17 Ekim 1985, Gaziantep
Medeni Durum : Bekar
Telefon : +90 544 590 48 31
e-mail : kyk_mhmt@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	E.Ü. Fen-Edebiyat Fakóltesi Kore Dili ve Edebiyatı	2011
Lise	Kumluca Anadolu Lisesi, Antalya	2003

YABANCI DİL

İngilizce, Korece